

બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન

‘મહારાજગીર્ણા’ના વૃત્તાંતો પર તરેહ તરેહના તર્કો થઈ રહેલા છે અને પ્રથમામા આવે છે કે શુ લોકોને બંધારવટે આવવા છે ? પુસ્તકની સચોટ અસર વિશે પણ બાનભાતના કારણો કલ્પાય છે કેમકે છે કે એના વાચન દ્વારા કલ્પ અને બદલો સેવાની માલવામનાએ તમ થાય છે તેથી જ યુવકો એના પર આક્રિંત છે । કોઈ કહે છે કે એમા અંગ્રેજ અધિકારીઓની દુર્દશાના જે થિત્રો આવે છે તે નિહાળવામા પ્રગ્નનો અંગ્રેજ રાજ પ્રતિનો આવમાવિષ અણુગમે સનોખાય છે તે માટે પ્રગ્ન પ્રેમથી વાચે છે । વગેરે વગેરે આવી કોઈ કલ્પનાના ઘોડા છુપા ન મૂકવા મહુને મારી વિનતિ છે કેમ કે હવુ તો અઢી વણુ ગણો ઇતિહાસ બાકી છે અને મારો સવિસ્તર પ્રવેશક હવુ પાઞ્ચ છે. મારો હેતુ રાજદારી નથી, અતિદામિક છે હું તો રાજમત્તા નેને કેવળ ‘હરામખોરો’ શબ્દથી પતાવે છે અને બીજી બાગુથી અમુક વર્ગો નેને દેન તુ ય જનાવે છે તે મહીઆવાડી બદામ્બીયા વિરેનો વિવેકપૂર્વકનો વિચાર મરવાની સામગ્રી પૂરી પાડી ન્હો છું હું તો મદારવગીનાની વીરતા સામે અંગ્રેજોની જનામદી પણ આરેખી ન્હો છું પરંતુ, કીનકેહડ મારેમ જેવા અનુભવી અને દનિદામ-ગિક સીતીવીયને પણ પોનાના અમનદારી દહિબિન્દુને વણ જની

જાન 'Outlaws of Kathiawar' નામના પુસ્તકમાં
 કાઠીઆવાડી બંદાસ્તરીયાનું જે દાસ્તખ્તનક, ઉપરજીવું અને પાત્ર
 મિત્ર આંક્યું છે, તે તથા તેનાં જેવાં અન્ય એકપરથી ચિત્રાની
 પ્રામાણિકતા જુદી પાડવાની પણ હું જરૂર સમજું છું. જ્યાં મારો
 આશય તેો માત્ર બંદાસ્તરીયાનો જ નહિ, પણ એ પ્રત્યેકની
 આત્મપ્રાપ્તિ જીવાણેલા લોક-જીવનો દલિદાસ પણ અગત્યનાં
 આજીવાનો છે. વિશેષ તે મારો અવિધ્યનો પ્રવેશક બોલશે. અને
 હજી તે જોશીવસ, જેસો વેળો રામ વાગો, જેધો માણેક વગેરે
 જોગી જેવા બંદાસ્તરીયા બાકી છે.

પ્રથમાદ્યુત્તિમાં અધુરી રહી ગયેલી એક ફરજ બાબતી લઈ :
 આ વાતોનાં સંશોધનમાં બંધા જતના કુટુંબી બાહ્યની રાણા
 આલા મધેકે અને સારી મદદ કરી છે. એ બંદાહુર બાહ્યએ
 કાઠીઆવાડ એજન્સી પોલીસમાં બંદાસ્તરીયાનો પીછો સેનાર
 ખાંડોશ અધિકારી તરીકેની હુમ્મી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી છે. અત્યાર
 એ બાહ્ય જામનગર રાજ્યમાં ફોજદાર છે. જૂના કાળની મર્યાદાઓનો,
 પશ્ચંદ દેખાવડી ચારીરિક મંપતિનો, અને નેહાનો એ જેવા
 જેવો નમૂનો છે. એનો હું આભારી છું. જીલ્લા મર્દગાર તેો
 બકાળા મામના રહેવાસી બાહ્યની વાતજી રૂકર છે. એમની ઝીણી
 ટિપ્પણી, અને ધીરી ઢાવણી વાણીમાં વિવેકબુધ્ધિ આખાદ વધુન
 રવાની એની રેલી અને ધણી ગળી છે. તે ઉપરાંત બાહ્યની
 યજુઆબની દેતબરી અને કીમતી સદાય તેો અવારનવાર મળતી જ
 હે છે.

સંપાદક સાહિત્ય મંદિર :
 ૧૭૫૨ : તા. ૨૪ : ૧ : ૨૮

સંપાદક

નિવેદન.

પાંચ જ બહારવટીયાનાં આ દત્તારો છે. પાછળ એવા, ને એથી ચડીયાતા બીજા પંદર ચાલ્યા આવે છે. પાછો આટલી વિગતોને સારી પેઠે પચાવી દ્યે; ત્યાં સમગ્ર બહારવટા-મુગની મીમાંસા કરતો એક પ્રવેશક-પણ રજુ થઈ જશે.

‘સંસ્કારમાં’ જોગીદાસ ખુમાણ, સંધ્ય કાલેડીપો, અબો મોરડીપો, હીપો ખુમાણ, વરખંગ ધાધણ વગેરે : અને રા. રા. રાયચુરા તરફથી બીબો જત, ગીગલો મહીપો વગેરે : એમ છુટક છુટક બહારવટીયા આવેખાતા આ છે. પરંતુ આમાં તો સાંગોપાંગ સંબંધની દૃષ્ટિ છે. તમામ બહારવટીયાની-અને એ પણ તેઓની કાળી ઉજળી બન્ને બાજુની, મળી શકે નેટલા તમામ ‘ધટના-પ્રસંગોની.’ માત્ર પ્રસસ્તિની જ નહિ પણ સાયોસાય નિંચ અસ્તિત્વોની પણ રજૂઆત કરવાનો આશય છે. માટે જ ‘સંસ્કાર’ની રંગબીજાવટ ‘બહારવટીયા’માં મર્યાદિત દેખાશે.

બાંધખના કોઈ દત્તિદાસકારકને માટે આ એક માર્ગદર્શન રચાય છે. રાજસત્તાઓનાં દત્તરોમાં ફક્ત એકપક્ષી-ને તે પણ નજીવો જ દત્તિદાસ છે. લોકકંઠની પરંપરામાં બહુરંગી ને છલોછલ દત્તિદાસ છે. પ્રજા માર ખાતી, લૂંટાતી, પીડાતી, છતાં લૂંટારાઓની જ્યાંમંદી ન વિસરતી. એ હત્વારાઓની નેકી પર આક્રિંન હતી. બહારવટીયાની કતલ એને મન સ્વાભાવિક હતી, પણ એ કતલના હાર્દમાં રહેલી વિજ્ઞાણ ધર્મનીતિ એની દૃષ્ટિમાં ઝાઝુ આંજતી. માટે પ્રજાએ એ મદત્તાની ચિરંજીવી સુખનોંધ રાખી લીધી.

તે છતાં, એ કંઈય હકીકતોની ઐતિહાસિકતાને પણ મર્યાદાં હ ખરી. એ લોકમુખની કથાઓ જુદી પણ છે. દર્શાત દાખલ જતની માથુ નન્યુડીનુ અસ્તિત્વ બા. થી. રાયચુરાનું કલ્પિત

પી, પણ વિશ્વામપાત્ર લોકાકૃત છે, તેમ તે પાનનો મને મળે
 પ્રમર પત્રુ વિશ્વાસપાત્ર લોકાકૃત જ છે એવું જીવન ધનુસ
 સમન્ત ઉપરાત વીરપૂજક પ્રગએ અનિષ્ટ વાનોને એાછી મધ્વી
 દશે એમ પણ દિગે છે. સત્યાસત્ય નક્કી કેવા આજે માધન પણ
 નથી રહ્યું, એાછી એની ઐતિહાસિકતા એાછી પણ આ બધું
 પ્રગ કરવાથી અસત્ય હશે તે આપેઆપ લોગે જ આગળી
 ચીંધાડીને બતાવી દેશે. ઇતિહાસની હણાવ મળે.

મને ઐતિહાસિકતા એાછી ની લોગની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત હોય,
 તેા એ બતાવે છે કે લોગની દ્રષ્ટના કેવા આદર્શોને વહન કરતી
 હતી. લોકો પરિવ્રતાના પૂજક હતા એ તોક—આદર્શ લગભગ તમામ
 હાન્યવીયાની વાર્તામાં સ્પષ્ટ બાપે છે કે ત્યારે ત્યારે બદારવગીનો
 નેજાને મારેથી લખયો છે ત્યારે ત્યારે જ એનો નાશ લા ર થયો
 જ દેવતાઓની ગૃંથી સદાચની માન્યતા પણ એ જ કથા મ્હે છે

આટલું સમજાવમા સખીએ કે બદારવગનો ખરો યુગ આગરની
 મહિના અગત સમયથી આરભાશે, આખી આગરનીસમી સગી ઉપર
 પધગઇ રહ્યો, ને વીસમી સદીની પહેલી વીસીમા જ અત્યાસ મધ
 મરો એનો છેલ્લો પ્રતિનિધિ નમ વાગો હતો. તે પછી રહી છે
 ફક્ત ચોરી ને દુરુષા ક્રોધ એને બદારવડુ ન મ્હેને એ નર્પા
 એાડાકુએને આ મગદમા મ્યાન નથી બદારવગ—નિર્મિતો છેલ્લો
 ને એાવવાતા દીવાની કિજ્જવન જોત સરખો નેકીાર પુરોહિત
 મમ વાગો જ આ સમયનો નીમા—અધબ બનશે.

બા શ્રી રાવરે આવખના આ પુસ્તકોના શીખા—ચિત્રો મેષ
 મદાન્યદીયાની તરફીરો નથી પણ પ્રેમના અરિભાથી હતા પ્રધાન
 અનિના લોતક કુપના—ચિત્રો જ છે છે ના મે ચિત્રો બત
 માલમિત્રના તનીઓ નાખી છુ

મોરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંડિર

૧૮ ૧૧ ૨૭

સં ૧૧

સાકળિયું

નામ

પૃષ્ઠ

અમય

૧. બીમે જાત ૧-૨૭ આશરે ૧૮૦૦થી ૧૮૫૦
૨. બાવા વાળો ૨૮-૬૮ ,, ૧૮૨૦ની આમપારા
૩. ચાંપરાજ વાળો ૬૬-૬૫ ,, ૧૮૩૫
૪. નાથો મોહત્રાહીયો ૬૬-૧૩૪ ,, ૧૮૩૦
૫. વાલો નામેદારી ૧૩૫-૧૭૬ ,, ૧૮૬૦

ભીમા જત

નાથાણીનો નર છે વકે
રે ભીમા તારે દેશમાં ડકે !

ભાદરને કાંઠે ભીમડો જાગ્યો, જતડાની લાગી ખાંત
રાત પડ્યે ભીમા રીડીયા રે, ગામોગામ જોડીરા થાય
—નાથાણીનો

ગોળક ગામમાં ઉતારે કીધો, ગરડે બજારે થાય
ઉપલેટા ગામના બામણ જમાડ્યા, ગોંડળ થર ! થર ! થાય
—નાથાણીનો

તરવાઈનાં તારે તોરણ બધાણાં, ને ભાલે પોંખાણો ભીમ
દોલ ત્રાંગણી મુશકે વાગે, વાંકે ચઢી છે હજાર
—નાથાણીનો

ચોર્યાંતી સંધીડે ગોળી મારી, ને ભાખ્યાની આઝી ખેંટ
*લાલખાઈ તને મુશકે રોવે, *પુલખાઈ જોવે વાદ
—નાથાણીનો

ભીમા જત

ગોં ડાળા તાળાના મેરવદરે ગામની સીમમાં ભીમા નામનો એક જત પોતાના બાપદાદાની બે સાતી જમીન એકીને પેટગુમરો કરે છે. પોતાને બીજા ત્રણ બાપઓ છે. જેને બે દીકરીઓ ને એક દીકરો છે.

એક દિવસ આ એક ઉપર બા કુબાજની આંખ બદલી.

“ભીમા મલેક !” મેતલના કેજદારે ધીરે ધીરે ગગ દેવા શરૂ કર્યા, “બા કુબાજએ મદિનો કહેવગયો છે.”

“શું કહેવરાવ્યું છે સાહેબ?” બીમા જતે સલામ કરીને પૂછ્યું.

“કહેવરાવ્યું છે કે બે સાંતીની જમીન ખેડો છો તે છટી જશે.”

“પણ કાંઈ વાંક શુંડો?”

“બહારવટીયાને તમે રોટલા આપો છો.”

“ફાજદાર સાહેબ, અમે સુવાળે રોટલા નથી આપના; આપવા પડે છે. કાલે હડીને કાઢાઓ મેરવદરને ફૂંટી મારશે; જાણો છો? અને ખેડૂનાં સાંતી છોડાવે છે ત્યાં તમે આડા માર ઝીંજવા નથી આવતા. વસ્તીને માથે એક દારેથી બહારવટીયા આકુ વાવે ને બીજી દારથી તમે.”

બીમા જતનો જવાળ ફાજદારે ગોંડળ પહોંચાડ્યો. એ વાંચીને બા કુંભાણને રૂંધે રૂંધે જાળ લાગી. એક સો મગલોનું ચણું મેરવદર ગામના દીંબા માથે મોકલાવી દીધું અને દુકમ લખ્યો કે “બહારવટીયાને આશરો દેવાના શુન્દા બહુ બીમા મહેકની મેરવદર ખાતેની બે સાંતી જમીન ખાલસા કરવામાં આવે છે.”

સામળીને બંભો ધડીતર થંભી ગયો.

“અમારો ચાર બાઈઓનો જુવાર જામરીનો આગે ખડો ને રોટલો હતો, તે પડાવીને બા કુંભાણ ગોંડળના રાજમોલમાં હવે દૂધ ચોખા શે દાવે જમશે?”

એટલું બોલીને એણે ચારે ગમ આંખો ફેરવી.

“અને બીમા, મહેક!” ગામલોમોએ બેજા થઈને પોકાર કર્યો.

મેરવદરને માથે સો મકરાણીનું ચાલું બેઠું; તારે એકને પાપે આખા ગામની બેઠલી બૂટી !”

ભીમાના દિલમાં કારમો ધા વાગી ગયો. ચારે બાજુએ મળીને બહાર નીકળી જવાનું પરિણામ થયું. પોતાના ઘરમાં નાથીબાઈ નામે જતાણી છે. જઈને પોતે એને પૂછ્યું “તારી શી મરજી છે જતાણી ?”

“મરજી બીજી શી હોય ?” જુવાન જતાણીએ છાતી કાઢીને જવાબ દીધો, “બા કુંબાજીની હારે ભરી પીઓ.”

“અને તું ?”

“હું મારા બાઈ પાસે બોગાટ ગામે જઈને આ છોકરાં મોટાં કરીશ.”

“ગોંડળની ફાજ કનડરો તો ?”

“તો મને વૈં હથિયાર વાપરતાં ક્યાં નથી આવડતાં ?”

“ઠીક ત્યારે અલ્લાખેલી !”

“અલ્લાખેલી ! અમારી ચિંતા મ કરજો, સાહેબ ધણી તમને ઝાઝા જશ દેવરાવે !”

ભીમે દેખાવે ભારી રૂડો જુવાન હતો. ગમ્મદાર તો એટલો બધો હતો કે હમ્મર માણસની મેહની વચ્ચે એની છાતી ગધાયી હોયેરી દેખાય. માથું જાણે આખમાં રમણું, હડ. જરાં જાડાં, આંખો કાળી, ચમકની ને હરેલી; અંને એ ગૌસ્વરણા ચહેરાને ફરતી

કામળધેરી દાદી મૂછ એક વાર જોયા પછી કદી ન બૂઝાય તેવો મોરો બતાવતી હતી. એવા જવાંમદ બાયડાને “અલ્લાખેવી” કસ્ટી નાપીઆઇ પણ જતની દીકરી હતી; એટલે રૂપ તો ડગવાળાં પથરાણું હતું.

ચારે બાજુઓએ સરળ આયમવા ટાણે બાદરકાં જઈને નમાન પડ્યા. બાદર માતાનાં બરપૂર વડેતાં નીચાંથી ખોખો ખોખો બરીને હેલ્લી વાસ્તુ પાપડી પાડું. પોતાની બે સ્ત્રીની સીમ હતી તેમાંથી ચપટી ચપટી માટી લઈને માથા ઉપર ચડાવી બોલો બોલ્યો:

“માતાજી, જો આજ સુધી અન્ન દીધાં ને બાદર માતાએ પાણી આપ્યાં. એ અન્ન પાપડીથી બંધાયેલી આ કાયા ને ઉપરથી ને બીતંથી પાક રહી હોય, તો તો બારવટામાં બેરે રહેજો, ને જો તમારું કપ મરણું થે કદી કસ્ટીમાં વપરાણું હોય તો અમારું કપ તોતપનોત નીકળી જાવો.”

એમ નદીને અને ધસ્તીને પગે લાગીને ચારે બાજુઓએ એક સાથે વેગાંની વાટ લીધી, અને - જતોનાં ગામડામાંથી પોતાના જાતબાજુઓના જુવાનો બેળા કરવા લાગ્યા. પચાસ ધોડેસ્વાર અને બાર પેદવ સિવાઈ; ચાર બાજુઓ પોને : પાપુ છાસઈ પેટના ખાડા પડવા માટે અનાજ નહોતું, શું કરું, તેના વિચાર બીમાને મૂંઝવે છે. તેટલામાં એક સદાય મળા.

કૃતિયાણા તાળાનું રાત્રડા ગામ; અને એ ગામમાં તેજળ સધી નામનો ગામેતી રહે તેજળ ગામેનીએ બીમાને સમાચાર કહેરાવ્યા કે. “પ્રથમ આપણે બે ય જણા એક ગામતર કરીએ. પછી મોટે બહારવટે નીકળીએ. માટે તું અહીં આવ,”

બાસક માણસની ફાજ સાથે બંધો રાધડે ગયો. સામે તૈયબ ગામેતીએ પણ એટલા જ માણસો પોતાના લીધાં. બાદર કઠિ બેસીને પરિવાણ ક્યું. બીમાએ વાત છેડી:

“તૈયબ ગામેતી ! હું તો મારે માથે અધરમ મુજર્યો છે એની સામે કકળતો નીકળ્યો છું. મારી લૂંટકાટમાં પણ હું ધરમને પગલે હાલવા માગું છું. પણ તમે ખાનદાન રે’જો, એટલું કહી મેલું છું.”

એવા સોગંદ ઉપર ક્યુબા લઇને બન્નેની ફાજે જુનાગઢની ગીરું દોપ ગામ બાંચું. બાંગી, લૂંટની ગાંસડીઓ બાંધી. તૈયબ કહે કે, “બીમા મસેક, હવે બાગીએ, ઝડ ઠેકાણે ચકામંડાએ.”

“તૈયબ ગામેતી !” બીમાએ મલકીને ક્યું, “બીમાથી કાંઈ એમ બગાડો ? તો તો જુનાગઢવાળા કહેશે કે બીમાની જાણના જતાપુડી નહિ દોંધ.”

“ત્યારે ?”

“જુનોગઢ ખજર હાથે કે જેને આવતુ હોય તે ખુશીથી આવે. અને વાર આવવાની વાત જોઈએ.”

એ રીતે જુનાગઢ સરકારને મદદા દેવરાખ્યા. તથા દિવસ મુંધી ધૂળ ચડાવીને રાજની અક્કે ચોરસી જમાડી. રાજ રાત જાંડીયા રામ રમ્યા. ચોથે દિવસે પગલ ઉપાડીને ચાલના થયા. ત્યાં જુનાગઢની વારનાં બાઝાં ઝપકયાં. તૈયબ ગામેતીએ બા :

“બીમા મહેક ! તમારે વાંકે આ વાર દમણાં આપણને અંત-
રિયાળ રૂઝાવશે. હવે શું કરું ? બાગી નીકળાય તેમ નથી.
ચતુઓ લગોલગ પહોંચ્યા છે.”

“મારે વાંકે હોય તો તમે કહો તેમ કરું, તૈયજ ગમેતી.”

“ત્યારે તમે હજા સ્કીને-વારને ઠોઠ રાખો, ત્યાં હું માલનો
ઉપાડ કરી નાખું.”

બોલે બીમાડે કહ્યું “બહે !”

ધરેજો કુમડે લાલેલ સાલિયા અને ધોડાં હાંકીને તૈયજ રોધડે
આવ્યો. રોધડમાં માલ સંતાડી પોતે જુનામડમાં બેસી ગયો,
અને નવાખૂના કાનમાં વાત ફૂંકી દીધી કે “દોણુ ગામ તો બીમડે
બાંધ્યું છે.”

આ બાજુ બીમા જુનામડની વાર સામે ધીમાણાં કરતો હતો,
તૈયજને સારી પેઠે બાગવાનો સમય આપનો આપતો આવ્યો આવે
છે. આગળ પોતે છે, ને પાછળ જુનામડની ફેજ છે. એમ કરતાં
ગાલકડાની સીમ સુધી પહોંચાડી દીધા, અને બન્ને ફેજની બેઠબેઠા
ચાલ ગઈ.

“બીમાબાઈ !” નાનેરાં બાઈ હચ્ચન મહેકે તથવાર હડારીને ફેજ
માગી, “આજ હવે મારો વારો છે.”

એમ બોલીને તથુસે જુનામડીયા બેહારની મુખ પોતે એકસો
હનર્ગો, ને પંદર ચતુઓને ધર કરી પોતે ગયો.

મોં ગજો ન કેસરી મરે
રણુમેં ધંધુકે રત
હસન મલેક પડકારે મરે
જાયો જોત જત.

(તેમ વર્ષાની મજના સાંભળી કેસરી સિંહ માયા પધારી :
તેમ હસન મલેક પણ શત્રુના પડકાર સાંભળતાંની વારે જ સામો ત્રાટકી
મર્યા, એટલે જ હું એને સાચો જત કહું છું.)

શત્રુની ફાજને રોકતો રોકતો બીમો તેરમે દિવસે બાહરકાંઠા
જોળા થઇ ગયો. પહોંચીને એણે પોતાના બાક હસનના મોતનો
અફગોસ ગુનગો. રોકડે પોતાના આવવાની બાપુ દેતાં એને
જવાબ મળ્યો કે તૈયબ ગામેલી એ લંટના માલમમાંથી રતી માત્ર
પણ બીમાને આપવાનો નથી. અને જુનાગઢ ચલ્યને પણ બીમાનું
નામ દેનાર તૈયબ જ છે.

“હમાનતે• માથે યુંકનાર આદમીને હજારે સ્થાનત હજો !”
એટલું બોલીને બીમો પાછો ચડી નીકળ્યો. ગોંડળની સીમોમાં ત્યાં
જોઇએ ત્યાં બીમા બહારવટીયાના પડકાર ઉતરવા લાગ્યા. સાપની
ફૂકે એમરે એર ફેલાય તેમ બીમાની ફે શરતી થઇ ગઇ.

૨

ચાચ ચાહિકે આપિયા
એતાં દગ અકુરાણુ
ગલોલીનાં ધમચાણુ
ભારથ રચાવ્યો તેં ભીમરા !

“ઝેમલા સળગાવી મેથે આ દાંક ગામને; આ ગામની વસ્તી
બાપા જાતને ઝેટલા પોગાડે છે.”

એવી દાક્ષ દેવી, ગોંડળ, જુનાગઢ ને જામનગર એ ત્રણે
રાજાની ફોજ, પાંચ દળદર માણસોથી દાંક ગામને પાદર આવીને
ઉભી રહી.

વસ્તીએ આનીને દાય જોયા : “એ માથાપા અમારો ધનાઢ
નથી. અમે જાણી જુઝીને રોટલા આપના નથી, પાંગુ અમારું
જાન જોરાવરીથી ઝૂંટવી જાય છે.”

‘જોપાવો એ જાસ્ત્રવીયાને બાત દેનાર બતવારીઓને.”

પંદર વીસ કણજોને ફોડા મારી મારી, એનાં જાળખચાં
રોતાં મેપાવીને, લોટીને આસુડે રોતી દાગ કરી. ફોજના
અમલદાર ગર્ભિણીના ગર્ભ વહટી જાય એવી ત્રાડ દઈ ધમધમાવવા
મંજા : “જોસો રોડો. કોણે કોણે ને ક્યારે ક્યારે બાત દીધા !”

“મારા પીડ્યા ! તાનાં વાકાંના વિજેમ પડે ! તને બગવાનનો
ધ જો” નથી ! અમે તે શુ જાણપના રોટલા દઈ આવીએ છીએ !
તારા કાકોએ જખ્ખે જોટાળાકુ જાંદુ સામી નોધીને ઉભા રહે
છે. અને ધરા અમારા બાત ઉપાડી જાય છે.” કણજો રોટતે
મ્હોંએ સામી વાત જોવવા આંડી.

“જોયો ક્યાં ક્યાં છે જાસ્ત્રવીયા ! નીકર જીમ જોયા
કાઠીરા.”

“આ પજા સહિકે તારા કાકા ! પાંચ દળની ફોજ દેસઝ,

તે જાને એને માત્રા ! સીતેર જ માણસે પડ્યા છે બાદરનો સાવઝ બીમડો.”

ચાડિકાના ડુંગર માથે ઘોડા ઘોડા પથરોની ઝાથ લાખને બહારવટીયો લપાણો છે. બેઝાં ફક્ત સીતેર માણસો છે. દાર-ગોળાનો તોડો નથી. એમાં પાંચ હજારની ફ્રેન્ચ સમુદ્રના પાણી સરખી વહી આવે છે. હવે પથર ઉપર ચાડિકો બેઠો હતો તેણે વારનાં હથિયાર ચમકારા કરતાં દીર્ઘ. ચાડિકાએ ખચર દીધો ? “બંધુકું ધરખો.”

ડુંગર ઉપર સીતેર બચ્ચંદાજ અને નીચે પાંચ હજારની પત્થન : સાંજેસાજ સુધી ધીંગાણુ ચાલ્યું. રાત પડી એટલે બહારવટીયા પ્રભુને ખેલે બેસી ગયા. અધારામાં બહારવટીયાને અદૃશ્ય થયા બેઠને હાથ ધસતી ફ્રેન્ચ નિસ્તેજ મ્હોંએ પાછી વળી.

ડાંજળી મકરાણીઓને માથે હુકમ આવ્યો કે “બીમાની બાયડી નાપીજીત ઉપર હાથ લાવો ! એને કન્યા વગર બંભો નમશે નહિ.”

“નાથી ડોશી !” મિપાલીઓ દમદાટી દેવા લાગ્યા, “બીમો ઘેર આવે છે કે નહિ !”

“ન આવે શા સાર બાઈ ! મારા ઝોટણાનો ખાવંદ છે, મારા ચૂડાનો પડેગવતવ છે, ને મારી સંભાળ લેવા કેમ ન આવે ?” નાથીએ ગાવડીને ખંજવાળનાં ખંજવાળતાં નિર્ભય અને ગાંઠે અવાજો જવાજ દીધો.

“ત્યારે તું ચાણાંમાં ખચર કેમ નથી દેતી ?”

“ હું શીદ ખબર દઉં !”

“ ગોંડળનો ચોર છે મારો.”

“ ગોંડળનો ચોર દસ, પણ મારો નો સબેશરી ખાવંદ છે ને ! જેનો ચોર હોય એનાં ખાવડાં ક્યાં બાંગી ગયાં છે ! ગોતી થયે, જે મોટે મૂઝ હોય તો.”

“ ખરો કરજી, પણ હાથમાં બેડીયું પડે ! બહુ હાથ આવી લાગે છે, ખરું ને !”

“ ખમ ! ભા કુંભાજી ખડ ખાવા બેઠો ? મરહની ઝીંકે ગયાંતી નથી એટલે અબજાને મથે જેર કરજી છે ! મારા કાંડામાં કંડીયું જડવી છે ! તમે ખીચડીના ખાનારા, લાજ આજર સોતા પાછા વળી જાઓ ! નીકર ધરવાળીયુંના ચૂડવા ખખડી જાગે હું જતાણી છું, જાણો છો !”

“ એલા જાલીને ખાંધી થયો એ શૂનીની પૂછડીને.

એમ હુકમ ચાતાં તો નાથીખાદ્યએ કહોટો બીજો. બેઠમાં જમિયો! ધંખ્યો અને તત્તવાર ઉપાડી પોતાની બે નાની દીકરી અને એક દીકરાને લઈને એસ્ટરીએથી નીચે ઉતરી. જેમ માણસો એના અંગ ઉપર હાથ કંવા જમ તેમ તો “જે દાતાર ! જે જામિયનશા !” એવા અવાજ કરતી જતાણી તત્તવાર વાંચડી પડમાં ઉતરી. ત્રણ મકરાણીઓને જખ્ખી ક્યાં પોતાના કપાળમાં પણ તત્તવારનો ધા ઝીલ્યો.

અબજાના અંગ ઉપર હાથ ઉપાડવાની જાણ ચતાં આખ

ગામ જોવા હલકું. જત બધા ઉસ્કેશને તૈયાર થયા. મકરાણી-
ઓએ તૂતે ચાણાનો માર્ગ લીધો. પણ પછી તો મેરવદરમાં
રહેવામાં આજરને આંચ આવવાનું જોખમ જાણીને નાથીગામ
જે દીકરી તથા દીકરાને તેડી માલણકા ગામે ગમ, અને ત્યાંથી
બા કુંભાને કહેવરાવ્યું :

“ રાજપૂતનો બેટો આવી હલકાણો ન દાખવે. અને છતાં
અને પકડવી હોય તો હાથ્યા આવજો । ”

૩

બુખીઆરાના કુંજર ઉપર જેખનસા પીરનું એક નિર્જન પુરાતન
યાનક હતું. ભમો બહારવટીઓ ગામ બાંગીને જ્યારે જ્યારે
બુખીઆરે આવતો ત્યારે પાંખી કપર પર કીનખાપની નવી સોજા
અને નવી લીલી ધમ્મ ચડાવતો. હવે તો ભમો બુખીઆરા ઉપર જ
પોતાનું બેસાતું રાખ્યું છે. પીરના યાનક ઉપર ચુક્રમોરનાં ગાડવાં
લાલ ચુદ્દી ઓઢીને ઉભાં હોય તેવાં કુલડે બાંગી પડ છે. સવાર
સાંજ નળિયામાં લોળાનનો ધૂપ કરીને ભમો પોતાની તકવારને
પણ ધૂપ દે છે. તસ્ખી ફેરવે છે, અને પછી ચોમેરથી જસઓ
આવે તેની જાતથી સાંજો છે. મણાદ બાંગીને અને બાણાણ
પરને દાર મારીને ગમ કાઢે જ ભમો આવ્યો છે. ત્યાં આજ
દૂત દોડતો દોડતો બુખીઆરે ચઢો આવે છે.

“ કમ, વલીમામદ ? શા અમાચાર ? ” ભમો તરખી ફેરવતાં
ફેરવતાં પૂછ્યું.

“ બાદર કાંઠો તો આખો ય ઉજ્જડ. ફક્ત વાપરીઓ
તરખુચના વાડ વાંચે છે. ”

“ બહે વાવતા જ્યાંય । પણ ખગરનાર, સાંતી નામ જૂતવા
રંગો મા. હો કે ? ”

ત્યાં બીજો જમણે ડોકું કાઢ્યું. મ્હોં સ્યામ થઈ ગયેલું છે.

“ કેમ મોરે મરા લગી છે, સુખનાન ? ”

“ બામા બાપુ, મરણીએએ નાથી ડોશીને માથે દાથ
કરી લીધો. ”

“ ઠીક. જતાણીએ ક્યાં થા ઝીલ્યા ? ”

“ ખરાજર કપાળ ઉપર. ”

“ ખસ, ત્યારે. પારોડના ખાધા હોત તો મને પસ્તાવો થાત. ”

“ ડોશી બહુ રડાં લાગ્યાં, બાપુ । ત્રણ મરણીને સત્રાયાં
અને બચ્યાને લઈ ભોગાટ ચાલ્યાં ગયાં. ”

“ બામા મત્રેક । ” સંગાથીએ મૂછે વળ દબને તાલુકા,
“ બા કુંબો. બાયડી ઉપર દાથ કરવા ગયો, અને દબે આપણે
ઉપસેટા ધોગણને આગ જ લગાડી જોરો ને ? ”

“ ના બા, આગ મેથે છ તો ફાગી વાલરીનાં કે કાડીનાં.
કામાં. બીમાને એ ધધો બજો નહિ. ફરી વાર બોલસો મા,
નીકર બોલનારની જગ્યાન કાપી નાખીશ. ”

સાથીઓનાં શરીર એ ચળદો સ્વંભળીને સકોડાઈ ગયાં.

“ અને જાનમામદ, તું જામને હિપલેટ રાજવાળાઓને ખબરે કર, કે આજથી ત્રીજો દિ' હું પડું છું. માટે સાજદાખમાં રહે. ”

“ પણ જાણુ । ચેતી જાશે હો । ”

“ ચેતાવવા સાહ તો તને મોકલું છું. ચેતાવ્યા વગર કાંઈ આપણો કા હોય જા ? ”

પચાસ અસ્તવાદે ભીમો ઉપલેટા માથે પડ્યો. ચોકીદારો હતા. એટલાની કતલ કરી, કુકમં દીધી કે “હાં, ચલાવો હવે છૂટ.” પોતે આગળ ચાલ્યો.

એક ધગ્ના ફળીમાં પગ મેલતાં જ અંદર, તુળસીનો ક્યારો. અને કવલી ગાય દીકાં.

“ એકા પાછા વળો. ખજરદર, કાંઈ એક નળિયાને પણ હાથ લગાડીશો જા । ”

“ કાં જાણુ ? પટારા ભર્યા છે. ”

“ કલાન નથી, ખાલણુનું ઘર છે. ”

ખહારવડીયા બીજો ધરે દાખલ થયા. ભીમે ત્રાડ દીધીઃ “ કેવો છે એકા ? ”

“ વાણીયો છું. ”

“ ભાઈયું મારા । પગરખાં ખહાર કાઢીને ધરમાં ગરબે હો કે ? ”

“ કમ જાણુ ? ”

“વાળીયો હમ વરણ સેખાય, એનું રસોડું અમડાય. પથુ દમણું હમા રેંગે.” એમ કહીને બીયો વાળીયા તરફ ફર્યો. “શુઠ, પટારામાં ધરેણું દોષ એટલા આંસી આણીને મેલી દિયો. એટલે અમારે તમારું ધર અમડાવતું જ ન પડે.”

રસોડામાં ચૂલે બાદરો સંધતી હતી એની ટોચમાંથી દાળીના કાઠીને વાળીયે હાથર ટપાં તુરત બંધે પૂછ્યું,

“ક્યાંથી લાગ્યો?”

“બાપુ! મારી ધરવાણીના અને દીકરાની વજુનાં અંગ માથેથી હનરાબ્યાં.”

“પ્રમારે ન અપે બા, બાપુનું પહેરેલાં પાસવડાં કાંઈ સમિતો હતલે?”

એટલું બોલી, ધરેણું ખાજ દધ, બંધે જાગર ફાડવાનું આદ્યું. દુકાને દુકાને ખંભાતી તાળાં દીંગાતાં હનાં તે ખૂંદકને કદે કદે તોડી નાખી વેપારીઓના હડકા ઉઘાડ્યા. વેપારી પાછડી ઉતારીને આડો ફરે એટલે પૂછે કે “બાજ કેટલું ખાજ?”

“એ બાપુ પ્રમારી ગો.”

“બોલ મા બાઈ, નીકર ચોપડાને આગ લગાડી દધરા.”

વાણીઆણીઓ આવીને આડી પડે, એટલે પોતે વાંસો વાળાં નેચ જાય, અને કહે :

“ખરો જ બાપુ બેનડી! ઘેર તારી બોજાણુંને માંમાં ટાંકવું સાડવા નથી.”

લૂંટી, માલ સાંઝ્યા માથે લાદી, કુંગરમાં ત્વાના કરી, રાત પડી એટલે જામે આખા ગામને ભેળું કરી ચોક વચ્ચે 'છંડારી' નામની, રાસને મળતી રમત લેવરાવી :

“છંડારી લઇશ દે છંડારી લઇશ

“કુંભાજીના રાજમાં છંડારી લઇશ”

આવાં ગીત ગાઇને અધરાત સુધી સીંગાડા ગળાવ્યા. પણ કોઇ વાર આવી પહોંચી નહિ, એટલે જામિયતશાના જેજેકાર ખોલાવતો- જામો ખહાર નીકળી ગયો.

ઉપલેટું ઉઘે નહિ

ગોંડળ ચરચર યાય,

લીધી ઉડગમાય

ભલ ધોરાજી લીમડા !

૪

પાનેલી ગામના લખમણ મોનીના દીકરીતી જન ઠાંક મામે જતી હતી. મેળાં ત્રણ ગાડા હતાં. ભાદર, ખાલણ અને એકન નદીની ઉડી ઉડી ભેખડોના પાથર પર ખડખડ અવાજે રડતાં ગાડાંની અંદર જનૈયા એકે જતા હતા અને સરવા સાઠ વાળી સોનારણ જનડીઓ કાઠીઆણીઓના જેવા મીઠા સૂર કાઢી.

માર જાજે ઉગમણે દેશ

મારજાજે આયમણે દેશ

વળતો જાજે દે વેવાયુને માંડવડે હો રાજ !

એનાં લાંબાં લગ્નના ગીતોને શ્રે ગીતોમાં જોડાઈ જતી,
 ગાઈ ચડીને પછડાય તેની માથે જ ઉગી ઉગાને પાડી પડતી
 પડતી ગાતી હતી છે. વચ્ચે વચ્ચે પડતી ગાતીને નેમમાં
 આવે છે, અને પદમણી શી એંચો ચાન્ના ચાન્જો યોના રે
 ત્વ ધમા ધમા દોંધા કરે છે કે “એના આ ટાંચે જનુ ક્યા
 લખ દાસા ફે બાબરો દોંધા બાબરો છે ફે તમાગ કીપ્તી ચામડી
 ચોન ઉતારી સેરો.”

“એ...બાબો કાંઈ દિ' જનુને લૂટ નહિ, લૂટ.”

એમ બોલીને ગાડખેડો ગાડાં ધા, ધાડાપે જાય છે.

એમાં જગજર વાવડીવાળી વાવ રે ખાળી ને શ્રેજ આધમ્બો.
 કંધારા યોગવા લાખ્યાં. પાડળ અને મોદા આગળ, એ ય દિશામાં
 ગામડાં છેડાં ની ગયાં. વમરો ખાવા ધાય એરી નિર્જનના
 પથગાઈ ગઈ. જનનાં ગાડાં ઉપાડી મીઠમાથી નીકળી વાવડી
 વાવનાં ગાડની ધગમાં દાખવ ધયાં કે તૂર્ત જ તૂંધાંય બોડાનીદા
 પડછદા દધિવાગ્ધાગીઓએ ઇલંગ મારીને વેળાલીયાની મંદને
 પકડી. એના જ ફેંટા ઉતારીને એને કંડી લઈ વાવનાં પગથીયા
 ઉપર બેસાર્યા, અને પડારો માર્યા કે “ઉમા ગમે ગાડાં !”

ગાડાં ઉભાં ન્યાં. માળુમો ફફડી ઉઠ્યા.

“નાખી ઘી ઝટ ધરેલુ, નીકર દમણાં વીંધી નાખીએ
 છીએ.” એટલું કહીને જાંફો વાંળી કડી.

વગ્ગતના અંગ ઉપર એના બાપે માગી માગીને ધરેલું
 કંડ્યા હતા. કાનપુ મહિનાનો ખાખરો ઝુરે, ફાટી પડેલો હોય

એવાં કુળકુળ ધરેણાં વરસાનએ પહેર્યાં હતાં. એ તમામ ઉતારીને વરનો બાપ ચરચરતો સામે આવ્યો, કંપતે અવાજે બોલ્યો કે:

“ભાઈ, આ બીજે બહારવટીયો વળી કોણે જાગ્યો?”

“ઝોળખતો નથી? ભીંગડો કાઢે?”

“હે! બામા બાપુનાં માણસ છે! તમે? ભીમો બાપુ જાનું તે લૂંટતો નથી ને?”

“કોણ છે છ?” કહતો સામી બેખડમાંથી સાવત્રની ડણક જેવો અવાજ ગાળ્યો: “આંહી લાવો જે હોય એને.”

મોની જમને પગમાં પડી ગયો: “એ બાપુ! આ પારકા ધરેણાં; માગી માગીને આખર રાખવા લીધાં છે.”

“તો જા, તારું હોય એટલું નોખું કાઢી લે, બાકી જાઓના દાગીના ઉપર તો તારા કરતાં મારો વધુ હક પહોંચે છે.”

“બામા બાપુ! મારી ઉમેદ જાગી જા, વેવાઈને માંડવે રી આખર રાખવા દો, અને વળતાં હું તમને કહેશે એટલું છું સોંપતો મનકશ.”

“આખી ઘો એનાં ધરેણાં પાછાં. અને બાઈ, તું પાછો પાશ ત્યારે દીકરીને રૂપાઆ પાંચસોની પહેરામણી અમારે દેવી કેદિ વળશે!”

“પરમ દિં જપોરે.”

જન સેમકુશળ ચાલી ગઈ. ત્રીજે દિવસે પરણાવીને પાછા વળ્યા તે વખતે, એ જ બેખડે ખેસીને બાંધે વાટ જતો હતો.

“આ લે આ રૂપીઆ પાંચગ્રો રોકડા, અને દીકરીને આ એક કાંઠી.”

કાંઠી લેતી વખતે જોનાનો હાથ અચકાયો; પણ મેંઝીથી ફેલાયું નહિ.

“કુમ હાથ ચોરો ?” બીમાએ ડાળા ફાડીને પૂછ્યું.

“બાપુ, આ કાંઠી ચોરીની હતો તો ‘કુ માથો જઠરા.’”

“સાચી વાત. આંહી તો ચોરીની જ ચીજ છે બા. શાકુમરી તો બારવડીયાને કેવી ? આપો એને રૂ. ૩૦૦ મોકલો.” એમ કહીને બાંધે હરપો.

બહારવડીયા પામેથી પકેસમણી લઈને જન પાનેલીને કંડે લી ગઈ.

૫

“બાપુ, દીકરી ઉમ્મર લાયક થઈ છે, એને કન્યાદાન છે.”

“તે માલુમ, તમે ઠેક પાનેલીથી પંચ કરીને અડાં આપ્યા અ શું ? પાનેલીમાં એટલા પટેલીયા ને રોકીઆ પડ્યા છે, એમાંથી કાઢવો શું એટલી ખેરાત ન કરી ?”

“પાનેલીના પોતી પામે હું ગમેતો જાણુ, અને એણે જ ને કહ્યું કે તારા જીભા કાકાની પામે જા ! એ આજણુ પાવાને બહુ આપે છે !”

“એમ . ? એનકુ બહુ કડી નાખ્યું ?” એટલું બોલીને બીમે કહ્યું, “અમુમીયા ! કાગળ લાગે અને એમા એટલું જ લખે !”,

“પાનેલીના પોત, તમારી મનાહ પ્રમાણે આ આજણુને રૂ. ૧૦૦૦ અગે દીધા છે, ને બાકીના એક હજાર આ ચિટ્ટી દેખત તમે મૂંઝવી દેને નીકર અને આજણી ત્રીજે વિ’ પાનેલી બાગરુ”

ચિટ્ટી લખીને આજણુને આપી “લેવો માંગુ, પોતે દેને, ને રૂપાઆ ન આપે તો મને ખમર હશે”

“મારૂં જાણુ !” કડીને આજણુ આશીર્વાદ દેને ઉપજ્યો

“હમા રો’ મા’રાજ !”

આજણુને પાછો બોનાલીને બચામણુ દીધી, “તમારી દીમરીને કન્યાદાન દેવાની તિથિ કઈ નીમી છે ?”

“બાપુ, માગરુર શુદ્ધ પાચમ”

૬

આજણુ તો ચાલ્યો ગયો અને બીમાએ પણ ગોડગની ધસ્તી ઉપર ઘોડા ફેસવા માડ્યા. ઉજ્જડ થયેલા નીમા મિત્રારા ઉપર એક વાર બીમાએ એક જુવાન મેથ મંડીને વડાને ક્યારે નીકી

નિંદરમાં સતેલો દોડો. નિર્દોષ, મધુર અને નમણી એ મુખમુદ્રા નિર્ગુને ઝંપી ગઈ છે. જોને જગાડનાં પપ્પુ પાપ લાગે એવો રંગ એ નૌજવાન છે. પાંચે સંધીના વાઝડ ચરી રહ્યા છે. બાંભાએ અણસાર ઉપરથી જીવાનને ઝાળખ્યો. ઘોડે બેઠાં બેઠાં બાંભાની અણી બહારડી, ઉઠના જીવાનને ઉઠાડ્યો :

“હા એ બા !”

મુખકાને સંધી જાગ્યો.

“કેવો છો તું ?”

“સંધી છું.”

મધી નામ પડતાં જ બાંભાએ એ જીવાનને બાંભે વાંધ્યો. એનાં સાથીઓ આ ઘાતકીપણુ જોઈને ‘અરર !’ ઉચ્ચારી ઉઠ્યા. બાંભાના બહારવટામાં એ ગજબ અધમ હતો.

“બાંભા મલેક ! તું ઉડીને આવો કાગો ફેર કરો ?”

“બેસશે મા બેલી !” બાંભાએ ડેળા ધુરકાવીને ત્રાડ દીધી. “સંધીનો વંશ નહિ રહેવા દઉં. ફૂંડાં વાટે એમ વાઢી નાખું. દીડા ન મેડું. દગલખાજ તૈયબ ગામેતીસુ મારે એની આખી જાત ઉપર વેર લેવું છે. ખુટવ કોમ સંધીની !”

સંધીની ઘોર કનક કરતો કરતો બાંભો આગળ વધ્યો. ત્રણસો સંધીને હાર માર્યા. સંધીઓને ગામડે ગામડે દાહાકાર બોલી ગયો. પછી તો સંધીઓ દાદી ચૂંડલીને પોતાની જાત ધુપાવવા લાગ્યા.

૭

સંધિઓના વેરના મનસુખામાં ગરક થઈ ગયેલ ભીમો એક દિવસ ભાદરની ખોપમાં ચાકીને લોચપોંચ પડ્યો છે, તે ટાણે એણે આથે આથે જ્ઞાનોનાં ગાડાની ઘૂઘરમાળ સાંભળી અને 'એને કાને વિવાહના ગીતનાં સૂર પહોંચ્યા, કાંઈક સાંભળું' હોય એમ સૂમકીને ભીમે પૂછ્યું "એસા આજ કંઈ તથા બેલીઓ?"

"માગસાર શુદ્ધ પાંચમ."

"હેં ! શું બોલો છો ? ગજબ થયો."

"કાં ભા ?"

"પાનેલીના પાલણુની દીકરીને આજ કન્યાદાન દેતું છે."

સાંજની ફેંચેા કુંઝેા વળી ગઈ હતી તે ટાણે ભીમે થોડાંકમાં રાતે પાસે ટકારે પાનેલીના દીયેલા દરવાજા માથે જઈ સાંકળ ખખડાવી. •

"કાણ છે ?" અંદરથી અવાજ આવ્યો.

"બોલો. ગોંડળથી અમવારો આવ્યા છીએ."

"શું કામ છે ?"

"બારવડીઓ ભીમો આ ગામ બાંગવાનો છે એટલે બદોબસ કરવા આવ્યા છીએ."

ભીમો જતનું નામ પડતાં જ એકાં ખાતા દરવાજાના દારી પરમેશો આવી ગયો. દરવાજા ઉપરના એટલે ત્રણ બોકાનીદા અમવારો દાખલ થયા. નામ પૂછીને પાલણુને ધેર પહેાચ

ઘોડેથી ઉતરી પોતાના બે ય અમવારોના હાથમા ઘોડી સોંપી, બદાનવટીયો એકથો બાહો ઝળકાવતો માંડવા નીચે ગયો. માથુગોએ આ વિકરાળ આદમીને બાળ્યો, બાળતાં જ તેઓનાં કસેન કૂંડી ઉઠ્યા. બાહાણુ દોડતો આવ્યો, પુખરી ઉઠ્યો.

“કાપુ બાપુ ? ..”

“હા મહાગજ, દીકરીને કન્યાદાન દેવા.” એમ બોલીને બંને નાક પર આગળી મેલી બાહાણુને ચૂપ ગમ્યો.

૮

દુસવગીયા ગામમા સર્ધાઓ કારજને પ્રસંગે બેળા થયા છે. ગામગામના મધીઓ લગભગ હાથ ગમીને એક બીજાની કરમાયતી સુરત સામે જોઈ રહ્યા છે. દામનામા હેપે હેયુ દળાય છે. એમાં સફુંનું ધ્યાન એક બાધ ઉપર ગયું. એક જુવાન સર્ધાઆણી પોતાનું આદણુ ખભે નાખીને ઠાઠા બગે ચાલી આવે છે.

“આ કાણુ છે પાનવી ?” કોઈએ પૂછ્યું.

“ઓ અલ્યા ! આ તો હાસનની આસત.”

“એના ધણીના અફસોમગા શુ ચિત્તમ તો નથી ઉપડ્યું ને ?”

મોરઠા ગધા એ દેરીને બેસી ગયા. બાહના બાહઓએ ઘોડી બાહને ટપારી, “એ વઢેવ ! તારો દિ’ કેમ ક્યો છે ? આ દાયરો બેડો છે, ને તું ખુલ્લે મોંપે હાવી આવછ ? તારો જુવાન ધણી હજી કાલ મરી ગયો તેની ચે મરજાદ ચૂકી ? મારે એ દી લે મમન ?”

“નાવ ઝાલુ ‘ મોહુ દાહુ ? ” હાત બીરોને બાધ બોલી. એના ચડેગ ઉપર લામ સુન્ધી છવાઈ ગઈ. આંખોમાથી હુમાય નીકળી ગયા. ડોળા દાબ્યા: “આમા હુ કેની લાજ કરું ?”

“કે ?”

“હુ બીમા જત વિના જીન્ને કાંઈ મન્દ જ બાળતી નથી. ખરેઠ મરદ ! મારા ધમ્મીને માર મારી, મામને જાંપે મહુ સંધીખચ્યા બાળે એમ એની વાળને ખીચા માથે બેસારી. શામાશ બીમા જત ! સંધીઓની તેં ઘડીયુ બોડાગી, મવકમા મધ મન્દ ન રહેવા દીધો !”

ઝેટપુ બોલી, ખબે ઝોળુ ઘાકતું મેલી, ઉપાડે માથે, પોતાનો ચોટયો પોંખતી અને ખડ ! ખડ ! હાત કાઠતી સંધીઆણી ચાલી ગઈ. ધરમા જાળને પછી બાધએ જાતીશાદ વિલાપ આદ્ય. બાધના કપાતે તમામના કલેજમા કાહ્યા પાડી દીધા.

ત્રાપુસો સંધીઓ ગરજનું ઘટકું પાપુ ચાપ્યા વગર ચાલી નીકળ્યા અને ઝેઠળના ગરની દેવડીએ જાડ જમા રહ્યા. શા કુંબાઈની પામે સોમદ લીધા કે “બીમાને માર્યા વગર અમારે અમારા ધન્ના પાણી ન ખપે.” કુંબાઈએ એક સો મકરાણી તેઓની મદદમા દીધા અને ચારોની ગીરન બખીઆનાના દુગર ઉપર ચડવા લાગી.

૬

અબાતનો પહોર હતો. બપોળાસનો ને એક બાગ જેવા હુગરને નામે ઝોળખાષ છે, તેના ઉપર લાંબો બેઠો બેઠો તરખી કરતો હતો, અને પડખે ડાહ્યા ગામનો સૈયદ અમાર્ગીવા બેઠો હતો. પડખે બીમ જાદુ ચા રહેલો હતો. છેટે પા ગાઉ ઉપર એક ધાત્રી

હતી, તેની બોપમાં બીજાં પચાસ માણસો તમામ હથિયાર અને દારૂગોળાની ચોટી કરતા બેઠા હતા. બીમાની અને અમાર્મીયાની પાસે ફક્ત બન્ને તલવારો જ હતી. કોઈને ફરમોનો ખ્યાલ પણ નથી.

ત્યાં તો જીમ જાડવાં ને પત્યરો સજીવન થાય તેમ ચારમે માનવી પ્રગટ થઈને હુંગર ઉપર ચડી ગયા. બીમે ઉભો થઈને પાછો હટવા જાય છે ત્યાં એણે સામી ફાળમાંથી ગીગમ્મા નામના મીરના પડકાર સાંભળ્યા :

“હાં બીમા ! આજ પાછો પગ બીમાનો ન હોય. પાછો પગસે ચાતાં તો મોત બગડે હો બીમા !”

બીમે બાળી જાય

(જો) કરનર કંઠિંરી કરી

(તો તો) ધરતી ધાન ન ખાય

કરણું ઉગે કો

[જો બીમે હાથ ભેટીને બાળી જાય, તો તે પૃથ્વી પર વરસાદ કેમ વરસે ? અને સૂર્યનાં કિરણ કેમ ઉગે ?]

સાંભળને બીમે થંબે. અમાર્મીયાએ હાકલ કરી : “અરે બીમા ! ગાંડો મેં થા. પાંચમે કદમ પર આપણું દારૂખાતું પડ્યું છે. હાલ્ય, હમણા ત્યાં પહોંચીએ એટલી વાર છે. એકાએકને ફૂંકી નાખીએ.”

“બસ મીયા સાહેબ !” બીમાએ શાંત અવાજે ઉત્તર દીધો, “મારા પગમાં સોનાની બેડી પડી ગઈ. હવે નો એક ડગલું પણ નહિ દટાય. જીવતર તો ખૂન જગાડ્યું છે, પણ હવે આખરની ધડી શીઠ બગાડું ?”

ફાળની મોખરે ભીમાએ સધી જાવા ઝુલેળને દીડો અને ઘોર ત્રાડ દીધી :

“ખાવા ઝુલેળ ! અમે પાંચ જ જણુ છીએ. ને તમે ચારસો છો. હું કાંઈ તમને પહોંચવાનો નથી. ખુશીથી મને મારી નાખજો. પણ મરતાં મરતાં જે મરત્યા ધા જોવા હોય તેા આવી જવ તરવારની રમત રમવા.”

“બસે ભીમા !” કહીને જાવા ઝુલેળએ તરવારનું ધાંગાણું ફરવાનો હુકમ દીધો. ભીમા અને અગામીયા જનને મંડાયા. ભીમા પાસે બે તરવારો હતી. હડી કાઢીને ભીમાએ શત્રુઓની બેટમાં પગ દબ દબને વાંસાના ચોખ્ખા ધા ફરવા માંડ્યા. એમ જોતે જણાને સ્ત્રાણા; પણ પોતાને છોલ્લવડ પણ ધા થયો નહિ. જાવો ઝુલેળે ઉમો ઉમો પડકાર કરે છે, પણ જ્યારે ભીમાને હાથે એણે પોતાનાં માથુચોનું ખણું થતું જોયું, ત્યારે એણે હસારો કર્યો, અને વન જ મકરાણીઓની ખંદેકો ધાણી ફટતી હોય એમ ધડાધડ એકસામટી વફૂટી. ભીમો વધાઈને નવરાતરનાં ગ્રંથા જેવા થઈ ગયો.

પડનાં પડતાં ભીમે કહ્યું, “વંચ છે સધીતી ને મકરાણીની જનેતાને ! છેવટે દ્યો !”

ભીમો પડ્યો, પણ થતોપાટ પડ્યો. એની મૂંઝોની શેડયો ઉભી થઈને આખોમાં ખૂટી ગઈ.

આલેથી, અપસર ઉતરી
નર વસ્વાનું નીમ;
જોમીયાં અણુજર થીયો,
ભાલે પોખાણો લીમ.

બાર બાર વરમના બાજવટાનો, જળીઆરાના ડુંગર માથે આવી રીતે અંત આણ્યો. બીમાનું માથું કાપી લઈને ગીસ્ત ગોડળ ચાલી. દ્રાક્ષ ગામને પાદર ગીસ્ત નીકળી છે. મોખરે ચાલનારા અસ્વારના બાદાની અર્ધઝિએ બીમાનું માથું પરોવાયેલું છે. એ દેખાવ નજરે પડતાં જ દ્રાક્ષનો ગજપૂન હાથરો ખજમળી ઢાંચો પાંચસો રાજપૂન પક્ષવારમાં જ લયવારો ખેંચી આગ ક્યાં.

“કેમ બાઈ?” ગીસ્તના સરદારે પૂછ્યું.

“એ જમાદાર, જવાક શરમ રાખો. બીમાનું માથું દ્રાક્ષને પાદરથી તમે લઈ જઈ શકો નહિ. અને લઈ લેવું હોય તો બેળાં અમારું માથાં પણ સંગ્રાથ કરશે.”

માથું ત્યાં જ મૂકું પડ્યું, અને ગીસ્ત ખાલી હાથે ચાલતી થઈ.

• જળીઆરાની નજીક સખપન્ની ડુંગરીમાં ગેમનશા પીંની જળ્યાએ ગાળનાં ગાડવાની છાંયડીમાં બીમાના સુયીઝો બેઠા બેઠા ઠસુના ધૂટે છે, ત્યાં અસવાર વિનાની બે ઘોડીઓ કારમી હાવળો દેતી, ડુંગરાના ગાળાને ગજવટી, ગજને ઉભી રહી, માથે પૂંછડાના ઝુઝ ઉપાડી લીધા છે. જલ્લે પોનાનુધણી વગર એના પગ નીચે હા બળતી હોય, નેચી રીતે ઘોડીઝો ગળા પગાડી રહી છે.

“આ ઘોડીયુ તો બીમાની ને અજામીયાની.” અમરતમ મહેક બોલી ઉઠ્યો. “નક્કી એ બેવને કાંઈક આશ્વ પડી.”

ઘોડીને અજામની વાર જળીઆરે ચડી. જલ્લે જુવે ત્યાં જલ્લે હારો પડેલી હતી. હજી અજામીયાનો જીવ ગયો નહોતો. અમરતમે એના મોઢામાં પાણી મૂકીને કહ્યું કે.

“તારા જીવને ગત કરજે, તારા અંતે ભીમાના માર્ગનારને
અમે મારશું.”

તમામ લાસોને દેનાવી અજરાગે પણ બહારતરું ખેડ્યું અને
બાવા જીવેનને માર્યો.

ભીમાની કમર, બખીઆરાના ભાગ બેરવા કુંગરની આથમણી
બીંતિ, સાકરડાના ઝાડ નીચે આજ પણ મોજાઈ છે. લગભગ સને
૧૮૫૦ની આસપાસ ભીમો ઘસ ગયો હશેવાય છે.

ભીમો ઢોહનાં નાક કાન નહોતો કાપતો.

બાન નહોતો પકડતો.

ગામ નહોતો બાળતો. *

જ્યાં કયાના પ્રસંગો હોવાને બાહ રાણા આવા મધેક, ભીમાની દીક-
રીના જ દીકરા યાય છે. એવું બહુ વેલું જન્માવ વિશ્વાસપાત્ર હોય, એવું
એ વાઘની ખાનદાની પરથી સ્પષ્ટ નહાય છે. ભા. શ્રી રાયચુરાએ લંબેલી
'ભીમા જત'ની કુદરત કયામા 'નનુરી' નામની એ માણસને ઉલ્લેખ છે,
તેનો આ બાહ રાણા આવાને સદતર ઇન્કાર કર્યો છે. એ કહે છે કે
ભીમો પરજીલો જ હતો અને એનો એક દીકરો મોરખડી ગમે હતુ
હવાય છે. પરજીલો સી ઉપરાંત છુપો ગ્રેમ ભીમાને કદી સમને જ નહિ.

બાવાં વાળો

“બાવા રાનીંગ વાવા ! માગ લે.”

“બીજુ કાંઈ ન જોવે મહારાજ; ફક્ત શેર માટીની ઝંખના છે.

પાવડી ઉપર કપાળ ફેરવીને અવધૂને ધ્યાન ધૂધું. દસમે દારે જીવ ચડાવીને જોઈ વળ્યા. પછી મમાધિ ઉતારીને બોલ્યા: “તેરા સવાટમે’ પુત્ર નહિ હે બેટા.”

“તો જેવાં મારાં નસીય અને જેવા જોગીના વચન ! મહા-ત્માનાં બોલ્યા મિથ્યા થાય : દાથીના હંદગળ પેટમાં પેમે : એ આજસુધી નહોતું જોયું બાપુ ! મારું જોરડું મહા પાપીયું છે, એટલે વંશ રાખવાની આશાએ તો મેં તમને જાણ્યું ગામ અરપહુ કરી દીધું, પણ મારાં પાપનો પાર નહિ આવ્યો હોય !”

જોગી ધમસાણુનાથ આ સાજળીને શર્મીલ બની ગયા. આખરે પોતાના શિર પરથી આ કર્જનું પાપ ઉતારવા માટે મરવાનો જ

નિશ્ચય કરીને એ બોલ્યા: “અચ્છા ભાઈ ! તેરે ઘર પુત્ર આવેગા
—ખરાખર નવ મહિના પીછે : લલાટમેં વિભૂતિકા તિલક હોય તો સમ-
જના કે સંકરને દીધા. *અઠાવીસ વર્ષકા આયુષ રહેગા.” નામ
‘બાવા’ રખના.”

એટલું બોલીને જાંબુડા ગામના બોંધરામાં મહારાજ ધમસાણ-
નાયે જીવતાં સમાત લીધી. પોતાનો જીવ પોતે હુંધીયાના કાઠી
રાણીગવાળાને ઘેર કાઠીઆણીના ઉદરમાં મેલ્યો, અને બાપને દિવસ
ચડ્યા લાગ્યા.*

નવ મહિને દીકરાનો જન્મ થયો. માતાના પેટમાંથી નીકળતાં
જ બાળકને કપાળે જબડતું તિલક દેખાયું. કુષ્ઠએ ‘ઝાળી ઝાળી’
કરીને બાવો નામ પાડ્યું. રાણીગવાળાએ ધમસાણનાથથી જગ્યામાં
વધુ જમીન દીધી; પણ નાનપણમાં જ બેટા બાવાને મેલીને રાણી-
ગવાળાએ પરભવતુ ગામતરફ ક્યું.

**

*

*

આજે સૂઝાવડ ગામમાં કારજ છે. પહેલી પાંતે રોટલા બાપને
બાર વરસનો બાવોવાળો સૂઝાવડને ચોરે સોમા ધાધવ નામના
જમીરના બોળામાં બપોરે નિંદર કરે છે. માથે લાંબા લાંબા દાન-
શીયા જટા જેવા વિખરાઈ પડ્યા છે. મુખની કાન્તિ પણ કોઈ
ભેખધારીને બન્ને તેવી ઝળહળે છે. કારજમાં જેતપૂરનો કાઠી દાવરો
પણ હાજર છે.

૦ કોઈ તેનીસ વર્ષની આયુદ્ધા બતાવે છે. * કોઈ કહે છે કે
ધમસાણનાથે પોતે નહિ, પણ એના એક બેલાએ સમાત લીધી.

“કાં કાકા !” જોતપૂરના દરબાર મુળવાળાએ દેવાવાળાને આંગળી દેખાડીને કહ્યું “બટા મોકળા મેલીને બાવો મૂતો છે. લેયો ને !”

કાકા દેવાવાળાએ ડોકું ધૂણાવ્યું : “હા, બાવો ! આયોસાય બાવો ! કુદરતે બરાબર નામ લેકને આપ્યું છે હો ! બાવો ખરો, મોટા મૂતો બાવો !”

“અને આ બાવો લુધીઆનાં રાજ કરશે ? એ કરનાં તો અપ્પર લકને માગી આવ તો શું બોલું ?”

“દરબાર !” સનાળીના કશીયાબાઈ ચારણથી ન રહેવાતાં ; એણે : “બાવો અપ્પર લેશે નહિ, પણ બીજા કંકને અપ્પર લેવાવશે, એ બૂલના નહિ. મળક આખાને બાવો લોટ મગાવશે.”

x

-x

x

જુવાનીમા આવનાં બાવો બારવડું આણ્યું : એક જોત પૂરના દરબાર મુળવાળા સામે : કેમકે એણે વાઘણીયા ગામના બાવા વાળાના બાપની જમીનનો ભાગ દબાવ્યો હતો, અને બીજા વીસાવડના હરસરકા કાઠીઓની સામે. મૂળ વીસાવડર અને એવણા પરગણાના ચોરાશી ગામ ઘેરે કરવામાં બે બહાને દાય હતો : બાવા વાળાના વડવાનો અને હરસરકા કાઠી માવા વાળાના બાપનો; પણ બેયની વચ્ચે વેરનાં બી વચાવેલાં. બાંટવાના દરબારે બે વ વચ્ચે દા’ સળગાવેલો, એમાં બાવાના બાપ રાણીને બધા મુશ્કેલ ઘેરે કરી માવાને બહારવટે કાઢેલો. માવાની આવરદા બહારવડું બેડતાં બેડતાં પૂરી થઈ મથેલી.

ત્યાં તે બીજા બાળુ એજન્સીની છાવણી હતી. જમીનના સીમાડા નક્કી કરવા નીકળેલા બાકર (Col. Walker) સાહેબના હાથમાં વીમાવદરનો મામલો પણ મૂકાયો અને એમાં એણે રાણીગિરાજાના હાથમાંથી તમામ ગામ આંચકીને માત્રા વાળાના દીકરા હરસરકાણાને સોંપી દીધાં. રાણીગિરાજો તે બાવાને નાનો મૂકીને ખરી ગયો, પણ મરણુ ટાણે આઠ વરસના દીકરા પાસે પાણી મૂકાવતો ગયો કે, “બેટા ! જો મારા પેટનો હો તે બાપની જમીન પાછી મેળવ્યા વગર અપીલ નહિ.”

ઝાકાઝીક ! ઝાકાઝીક ! ઝાકાઝીક ! બાવા વાળાની તરવાર ફરવા માંડી. “હરસરકા વંતને રહેવા દઉં તે મારું નામ બાવો નહિ.” એવી પ્રતિજ્ઞા લખને બાવો પંદર સોળ વરસની ઉંમરે તે હરસરકાના લીલાંછમ માથાં જાળ્યા લાગ્યો.

મેં જાણ્યું રાણીગ ઝુલે, દેહાં રેશે રાજ
(ત્યાં તે) ઉપાડી ધર આજ, જમણી ત્રમણી બાવલે.
સૂંઠ જ સ્વા શેર, ખાધેલ તેં વેળા ખત્રી;
ઘોડે કરીયત્ત ઘેર, બાપ રાણીગ જ્યું બાવલા !
વાઢયા અમદેલી વળા ખાંતે લાડરખાન,
લાખ વોરે લોખાન, બાંચ નો વોરે બાવલા.
વાળા ! વાઘણીઆ તણે રતી યે ન લીધો દેસ
“દેવાવાળાને દેસ, બાળી દીધો તેં બાવલા !
માયું મેંદરડા તણું, ભાંચું ભાયાણા !
તુંથી રાણુ તણા ! બીએ જેતાણું બાવલા !
ગળકે કામન . ગોંખડે, રંગલીની મધરાત
ઓર્થીતાનો આવશે, લડ બાવો પરલાત.

પંરલાત આવે નત્ય ત્રાડ પટે
ગણુ છત ત્રંબાણુ તીયાં ગટે
ધણુમૂલા કંથ આવો ઘડીએ,
ગળકે કામન ગોંખડીએ.

આવીંદ વન્યાનું ઝોરડું ધણુને ખાવા ધાય,
પ્રોતમ ખાવે પાડિયા, કુંજં છં કરલાય.

કુંજ સમી ધણુ સાદ કરે
ધણુમૂલા કંથ તું આન્ય ઘરે
રંગ રેલ ધણી તળમાં રીયો
થંભ બાગ્યો ને ઝોરડ ઝેર થીયો.

બાવાના નામનો એટલો બધો ત્રાસ પડી ગયો, અને એ
પછી એક દરસરકાનાં ગામડાં ધબેડાનાં ગયાં.

૩

સુવારને પહેાર સરજ મા'સજ કોર કાદે, અને માંતે મા'સજ
મેર બેમે, એ બે મ ટાણે ખાવેપાળો ઘોડેથી ઉતરી જતો અને
ધીના દીવાની જ્યોત પ્રગટાવી સરજ સન્મુખ માળા કંતો. ચાકે
તેવી સંક્રામણમાં પણ એણે એ વ્રત ભાંગ્યું નહોતું. એક
વખત પોતે ખુમાણુ પંથકમાંથી લૂટ કરીને ચાલ્યો આવે છે.
વાંસે વા'ર. પડી આવે છે. બધુકાના ચંબા વાંમેથી છૂટતા આવે
છે. એમાં આડી શેવ નામની વખંબર નદી આવી. નદીની
બેખમાં ઉતરતાં જ સરજ ઉગીને મથા. ચલા. એટલે બાવા-
વાળાએ ઘોડાથી ઉતરી જ્યોતની તૈયારી કરી, હાથમાં માળા ઉપાડી.

“અરે આપા બાવા !” સાથીઓ કહે છે : “આ સમદરનાં મોળાં જેવી વાર વહી આવે છે, અને અટાળે મળ્યા કરવાનું ટાણું નથી. માટે ગરમાં જઈને કાલ સવારે બે ૫ દિવસના જાપ હારે કરજો.”

“એ ના ના બા, પૂજા કાંઈ છંડાય ? તમારી મરજી હોય તો તમે હાલી નીકળો. હું હમણાં જ વાંસોવાસ આવીને તમને આંખી લઉં છું. બાકી માળા તો મારાથી નહિ મેલાય.”

કહેવાય છે કે એના સતને પ્રતાપે વાર આડે મારો ઉતરી ગયો. અને બાવા વાળાએ માળા પૂરી કર્યા પછી જ આગળ ગયા હોય.

ચક્ષાળા ગામમાં તે વખતે દાના ભગનની વેળા ચાલે છે. આપો દાનો કાઢીઓના પીર કહેવાતા. ઠેકાણે ઠેકાણે એના પરચાની વાતો થતી. દાના મહારાજને તો ત્રણ ભુવનની ચક્ષે છે : દક્ષીમાં ઘોડાંદોડતાં હોય એ દાનો પીર નજરોનજર બાળે છે : એની આંતરડી દુવાય તો માણસનું ધનોત પનોત નીકળી જાય : અને એનો આત્મા રીંછે તો નસીબ આડેથી પાંદડું લડી જાય : એની વાતો કાઢીઆવાડમાં પ્રસિદ્ધ હતી. દાના મહારાજની કરણી પણ બારી હતી કહેવાતી. ગરના એક ગામમાં મરવાડની છોકરીનું માથું કાઢે ખદમણ દેવ, વેદનાનો પાર નહોતો, તેમાંથી પાસ પરને તથા કાઢને દાના ભગતે ત્રણ વાર પોતાની ઇચ્છા આટી લઈને એ છોકરીનો રોંગ મટાવ્યા હતા.

એવા અવતારી પુરુષને જોળે જઈને બાવાવાળાએ માથું નાખી દીધું. હાથ જેડીને એણે ભગતને મળીનું વચન ચોડ્યું કે,

“ બાપુ ! જો જમ્યામાં દીવેલી વટ પડી હોય તો હું માગે
એટલું મોકલતો જાઉં.”

“ કાં બાપ, અવળા વેણ શી કાઢ ?”

“ ત્યારે શું કરું ? મેંથી આ દોડદોડમાં રોજ મેં ટાણાં
દીવંચ સાથે રાખીને દીવા કરવાની કડાફટ ચાલી નથી. વાસે
રાત/રજવાડાની ગીસ્તું ગોતલી કરે છે, એકસે હવે મારો દીવો
આવી ન કરતા જાયો.”

“ બાપા વાળા ! એટલા મારે જમ્યાને આજ કાં દે બાપ ?
જા. ગ્રાડિયામાં વાટ મેળીને સૂજ સામે ધમ્મે. તારા દીવામાં
દીવેલ પણ સૂજ પૂરો, અને જ્યોત પણ સૂજ પેટાવશે. જાપ
કરતા આજમ્હું નહિ. જ્યાં સુધી જાપ કરીશ ત્યાં સુધી વાર તને
વીટીને ચામશે તો ય નહિ માગે.”

“ અને બાપુ મારે મોત ?”

“ જ્યોત ન ચાપ ત્યારે જાણુજે કે તારે માથે ધાત છે.
ખાકી તો દેવળવાળો જાણે બાપ ! હું કાંઈ ભગવાનનો દીકરો થોડો
હું ? પણ સતને માગે રેજો !”

૪

“ કાંઈ વાત ?”

“ હા સહેન, નાંદીવેલે કુમરે.”

“ કેટલા બાપુસ ?”

“ હસ જ. રાતોરાત પહોચીને ફૂટી મારવા ભેવે. નીકર સનાર ઉગ્યે હાથ આવી રહ્યો.”

ગીરના જંગલમાં, બાવા વાળાને જરે કરવા ગાયકવાડ સરકારના બહર ખાતાનો આરેમ, જેનું નામ આટ હતું,* તે પોતાની ઢુકડી લઈને બટકી ચલ્યો છે. એક રાતે બાતમીદારે એને બાવાવાળો તુળશસ્ત્રિયામની પડખેના શંકરના પોઠીઆના આકારના બપુંકં નાદીવેવા કુંગરમાં નત રહ્યાની બાતમી પહોચાડી. અને સાહેમે દારૂગોળા લાદીને આદીઓ વહેનો કપ્યો. રાતોરાત એની ઢુકડી નાદીવેવા માથે લપાઈને ચડી ગઈ. બંદૂકદારો બંદૂકો લઈને ગોઠવાઈ ગયા. અને દારૂગોળાનો ઢગલો ધાય કે તૂટી બંદૂકો ધરખીને, સામી ખોપમાં જેઠેય બહારવટીયાને ઉડાવી મૂકવાની વાટ ભેવા લાગ્યા.

મોસૂગણું થઈ જવા આપ્યું છે. બાવા વાળાને કાંઈ ખગર નથી. એ તો પોતાની રાગની રીતે પયાગીમાથી ઉડીને પ્રથમ ખાપા દાનાની સ્તુતિ કરી રહ્યા છે. અને એના રહેઠાણને માથે જ સાદિયા ઉપરથી ટ્રાયળા ઉતારીને, નીચે પાથરેન ધુગાપુ ઉપર આટ સાહેબના બરકંદાએ દારૂ દખી રહ્યા છે. એક જ ધડીનું મોડું ધાય તો તો બહારવટીયાને જીવવાની બારી જ ન મહે. પણ ત્યાં એક અકસ્માત બન્યો.

● આ વાતમાં બીજી સમજ એ છે કે આટ સહેજ બાવા વાળા સાથે હાલ તો નહોતો જ ગયો. હજારી ફોજ ભેતપુરની દબી અને નિર્દોષ આટ તો એચિતો વેચણ બહારથી અમરેલી વરફે જવા પહોંચ ગયો હતો.

લોકો બાબે છે કે જે ઘડીએ જાવા વાળાએ આપા દાનાની સ્તુતિ કરી, તે જ ઘડીએ ચલાળા ગામમાં દાના બગતે પોનાની જાળામાં સગડીની પાસે બેઠાં બેઠાં, એક ચીપીઆ વતી સગડીની અંદરથી એક ધગધગનો નિખારો કપાડી બીજી જાણુ મેલ્યો, ને મેલનાં મેલતાં પોતે બોલ્યા કે, “હવે મેલ્ય ને એમાં ટાંડી !”

“હવે મેલ્ય ને એમાં ટાંડી !” એ વેણુ આંહી આપા દાનાના ગોંમાંથી પડ્યું, અને નાંદીવેલાને માથે જાણે કે એ દુકમને અમલ થયો હોય તેમ, દારૂ પાચરતાં પાચરતાં એક જરકંદાજની બંદૂકની સળગતી જામગરી દારૂમાં અટકી ગઈ. અડકતાં તેા છુંગણુમાં પડેલો ગંજલવર હગસો સળગી ઉઠ્યો. હડહડાડ ! દા લાગ્યો અને સાહેબની દુકડીના માથુસે માથુસ જીવતાં ને જીવતાં સળગીને બડયાં થઈ ગયાં.

“આ શો ગજબ ! આ બડકા ને આ બડકા શેના ! આ બોકાસાં કોનાં !” એમ બોલતા જોમ જલારવટીયા જલાર નીકળ્યા તેમ દારૂખાનાનો દાવાનળ દહિા. કુંગગની જોપો ચરચરી ગઈ, અને ગંધકના ગોટેગોટ ધુમાડામાં એક બીજાનાં મોં ન દેખાય એવી આંધી પથરાઈ ગઈ.

જલારવટીયા જલારવટી જતીને કુંગરામાં દોટાદોટ કરવા લાગ્યા. જાણે કુંગરાને કોષએ પોતો કરીને અંદર દારૂખાનું બધું હોય એવી ધણેણાટીથી બાગતા બેરૂંધાને જીવાન જાવા વાળાએ ત્યાં ને ત્યાં રિયર ઉભા સ્ત્રીને પડકારો કર્યો :

“સડજા પોતરા બાગતાં લાજતા નથી કે જા !”

“ બાવા વાળા ! જુડે મોતે મરતું ? જ્યતા હયું તો નામાં કામાં થઈ સકશે, પણ બીંત હેજન શીદ કચરાઈ મરતું ?”

“ એ બા, કાઠીભાઈ ભાગે તો ય બાનો દીકરો ! એવું બોલતું બહારવટીયાના મોંમાં ન રોબે. જીવતર વહાણું હોય ધ મસે ભાગી નીકળે. આસથી તો નહિ ખસાય.”

મોંઠા પડીને કાઠીએ ઉભા રહ્યા. અને ઘોડી વારમાં ધુમાડો વીંખાયો કે દુરત જ બહારવટીયાઓએ ઝાંટ સાહેબને ઘોડે ચડીને આગનો દડો.

“ એસા ટોપીવાળો જામ.”

“ એને બલ્લીએ ઘો ! ઝટ પરોવી લેશે !”

“ ખબરદાર, બા કાઈએ ધા કર્યો છે તો. દોડો, ઘોડો-ભેળાં કરીને જીવતો ઝસો. સાહેબ મર્યો લાખનો, પણ જીવતો સવા લાખનો !” એવું બોલીને બાવા વાળાએ પોતાની ઘોડીને પાટીએ ચડાવી. સાહેબના વેગર ઘોડાની પાછળ, હરણુ બોલ્યાં કરે એવા વેગથી, મૃત્યુસોડના વિમાન જેવી કાઠીઆવાડી ઘોડીએ દોટ કાઢી. “ ને ઘોડુંકે છેડું રતું એટલે બાવા વાળાએ હાકલ કરી કે,

“ હવે ચંબી જાને સાહેબ, નીકર ” હમણાં બાસામાં પરોવી ધિા સમજાવે.”

લગામ એચીને ઝાંટ પોતાનો ઘોડો રોક્યો, માએ નેવે તો તાવાવાળાની આંગળીઓના ટેવા ઉપર બલ્લી, સુફસાન-ચક નેવી કપે ચકર ચકર કરી રહી છે. બાવે બીજે પડકારો કર્યો કે,

“સાહેબ ! તારાં દયિયાર નાખી દે ધરતી માથે. નીકર આ છૂટે એટલી વાર લાગશે. અને હમણાં દીલ્લીમાં ચોંટી જાયને.”

સાહેબે આ કાળરત્નને દેખી ચાલુપણ વાપર્યું. પોતાનાં દયિયાર હેઠે નાખી દઇ, પોતે માથેથી ટેપી ઉતારી બાવાબાજાની સામે મક્કાશતે ખેંચે ડગલાં દીધાં.

“રામ રામ ! બાવા વાલા રામ રામ !” કહીને ચતુર મોરાએ પોતાનો હાથ લંબાવ્યો.

સાહેબ લોકોના લયેળી-મિલાપના રિવાજ ન જાણનાર જહારવટીયાએ, કાઠીની રીત મુજબ પોતાનો એક હાથ લંબાવી સાહેબને ખંભે લમાવ્યો અને પછી કહ્યું કે “સાહેબ, તમે મારા કેદી છો.”

“અચ્છા બાવા વાલા, કાઠીઆવાડના જહારવટીયાની ખાનદાનીનો મને ઇતવાર છે. તે મને જ્ઞોતેષ છે, એટલે લડાઈના કાલન પ્રમાણે હું તારો કેદી જ છું.”

“સાહેબ, તમારું નામ શું?”

“માંટ.”

“કંટ ? કીક ધટ સાહેબ, તમારો ઘોડો મોઢા આગળ કરો, અને ચાલો અમારે ઉતારે.”

સાહેબ આગળ અને બાવો વાગો પાછળ, એમ જન્ને ચાલ્યા. જહારવટીયાનાં સોનાનાં સિંદારાનો સરખા ગીરના સેંકડો ડુંગરાઓ અને ગાજાઓ ઝાળંગનો ઝાળંગનો માંટ સાહેબ ગીરની સાથળી

વચ્ચે આ શુવાન કાઢીનું ગળાપાટ નિરખે છે. ત્યાં તો જૈતો વેગડ, લોગો ધાધલ ને ભોળો માનાણી પણ ભેળા થઈ ગયા. હોટથી સાહેબને અને બાવા વાળાને ભાળતા જ ભોળાઓ ચરડો કર્યો કે,

“બાવા વાળા, ફૂંકું કંઈવું ને!”

“ચાલ નહિ બા. ઘંટ માહેમે હથિયાર છોડી દીધાં. પછી એનું ફૂંકું ચ ખાડું ન ચાય. સ્વજ્ઞ માંમે નહિ.”

“ત્યારે હવે?”

“હવે જ્યાં આપણે ત્યાં માહેમ.”

“પણ એના બાવા પીવાનું શું? હ તો સુવાડું માણસ કહેવાય. બાદશાહી બગીચાનું ફૂલ.”

“એમા બીજો ઉપાય નથી. આપણે ખાશું તે માહેમ ખાશે. બહાગવટા કાષ્ટ દીક્રાના લગન થોડા છે.”

સાહેબ તો સમજતા હતા કે મોજનો બહાગવટીયો દોણ જણે કરી પે આસમીમાં મ્હાવતો દો. પણ માજ પડતાં જ સાહેબનો ભ્રમ ભાંગી ગયો. પચવના ઓર્થીકા, ધૂળની પચારી, બાજરાના ધીના રોટલાનાં ભોજન, અને આ હુંજરેથી પેવે હુંગરે સમગ્રતા બગેરે કે સમવના શિયાળાની અધરાને ઉરાગ આજ નીચે ઉતારા! સાહેબને ગળ લાગી. તાવ લાગ્યું પલ્લો. ચેન્નરોજ બદારવગીયાની સાથે જ થોડા લગડી લમડીને સાહેબની કાયા વૂગી પડી. એની નસો ખંચાવા લાગી. ગત દિવસ એને પ્રેમવાનગીત કંવાનું રચન ન મળે. બહાગવટીયા દારૂ પીને કંબોજ કરતા હોય ત્યારે પોતે

તાવયા પીડાતો સુતમૂન પડ્યો રહે, અને પોતાના છુટકારાની ધડી પડ્યું ક્યારે આવશે એ વાનનો ક્યાંય તામ ન આવે. મોતનાં પરિણામ મંડ્યાં માનીને ઝાંટે ગીરની નિર્જનતા વચ્ચે પોતાનાં બાળબચ્ચાંના અને પોતાની વદાલી મદમનાં વસમાં સંભારણું અનુભવવા મંડ્યાં. એક દિવસ ધાણી કુટે એવા બળબળતા તાવમાં પડ્યાં પડ્યાં, બેઢાય થઈ ગયેલા મારેએ ડુંગરાની ગાળીની અંદર બદારવટીઆને નીચે પ્રમાણે વાન કરતા સંભળ્યા :

“બાવા વાળા, મારેમને પકડીને તો તે સાપ બાંડે કયો છે.”

“હોય આ, ચાતાં થઈ ગયું.”

“આપા બાવા વાળા, આખી કાઠીઆવાડને ધમરોળી નાખત તો ય કોઈની બે’ નહેતી. પણ આ તો ગેરને માથે આપણો દાય પડ્યો. એના એક ગેરા સાદુ રાણી મગ્ગર પોતાનું આપું રાજપાટ ફેલ કરી નાખે, હ બાલુછ ને !”

બાલું છું.”

“અને આ મરને ઝાડવે ઝાડવે ગેરો ચોક્કા કવો આવશે હો ?”

“હો !”

“બાવા વાળા, જોઈ ને ! સાહેબને ઝાલ્યા પછી આજસુધી આપણાં ઘોડાનાં પાખર નથી ઉતર્યાં. કે નથી આપણાં બખર ઉતર્યાં, નથી એકે ય રાત નીંદર કરી. દરે તો કીસા કરકા થઈ ગયા છે, અને આ માંદાને ઉપાડવો પડે છે.”

“ત્યારે દરે તો સું કરતુ બાઈ બોબા !”

“બીજું શું ? એનું દેકું કરી નાખીએ.”

સાંભળીને સાહેબને અગે પરસેવો વળી ગયો. એના અંતરમાં ધસતું નામ બોલવા લાગ્યું.

બાવા વાળાએ જવાબ દીધો કે “ભાઈ, એમાં ઝડાપણ નહિ, દેવાય. સાહેબને માર્યા બેળી તો આખી વસાત આંહી ઉતરી સમજાએ, અને જીવતો રાખશું તો કો'ક હિ' વણિ કરીને સરકાર આપણું બારવડું પાર પડાવશે. માટે સ્વારથની ગણતરીએ ય મરાય નહિ. બાકી તો હવે તમે કહો તેમ કરીએ.”

જીવન બાવા વાળાની આવી શાણી શિખામણ સાંભળીને મોટા મોટા તમામ અગીરોને ગમે ઘૂંટડો ઉતરી ગયો. અને સાહેબ ઉપર નામો રાખીને બહારવડું બેડાવા લાગ્યું. ગોરા ટોપીવાળાઓની જે વખતે ગામડે ગામડે ફે ફાટતી, તેવા વખતમાં બાવા વાળાની આવી ગજબની છાતી માંભળીને કીર્તિના દુહા બેડાવા લાગ્યા કે—

ટોપી ને તરવાર, નર બીજાને નમે નાંક,
સાહેબને મહિના ચાર, બંદીખાને રાખ્યો બાવલા !

[દિરામા એમ કહેવાતું કે ટોપી અને તરવાર પહેરનાર અગે લોકો કેમ બીજા માણસને નમતા નથી. પણ તે તો હે જીજા વાળા, ગોરાને ચાર મહિના કેટલા રાખ્યો]

વશ કીધો વેલણનો ધણી, ગરમાં ઘટને જે,
(એની) વાળા વટ્યાતે શું પૂગી બાવલા !

[વેલાનું બંદરના સદેજ આંટને તે કેદ કર્યો, તેની જમો તો એ બાવા વાળા ! છેક વિલાયત પહોંચી ગયો છે.]

ઘાંટ કરતો ઘણું દળવા કુજ દાણા
એને મેડાં બાંધીને માણા ! બેચારી રાખ્યો તે બાવલા !

[આ આંટ સાદેજ, કે ને મેટી ધંડી રૂપી બનીને બદારવટીયા રૂપી દાણાને દગા પીરી નાખવા ગીરમાં ફરતો (વાલતો હતો) તેને દે બાવા-વાળા, તે મેડાં બાંધીને બેચારી દીવો-આ દુદામાં ‘ધંટ શબ્દ ઉપર મ્હેલ તે: (૧) આંટ સાદેજ (૨) બદારવી ચાલની, અનાજ દળવાની મીઠી થઈ.]

સરકારે આંટના વાવડ લેવા બહુ છવાળે કર્યા, પણ બદાર-વટીયાઓએ પત્તો લાગવા દીધો નહિ.

સરકારની સરમનો પાર નહોતો રહ્યો. રાજકોટથી માંડી વિલાયત સુધીના ટોપીવાળા કાંડાં કંડતા હતા. કેપ્તાન ફરુજનનો એક અંગ્રેજ ગીરના ક્યા ગાળામાં દટાઈ રહ્યો છે, તેનો પત્તો ન મળે તો તો કાલ સવારે જ અંગ્રેજની બેસતી બાદશાહીને ગણુકારશે કાણુ ? સરકારી તોપખાનું ગીરમાં લઈ જઈને ક્યા હુંગરા મમે માંડવું ? વિચાર પડતી વાત યથા.

મુગધ સરકારે આખરે ખબર કઠાવ્યા કે “બાવા વાળાને શું નોંધ્યો છે ?”

કોઈ વટેમાચુએ સરકારને ચિઠ્ઠી પહોંચાડી કે બાવાવાળાને એનું વીસાવર પરગણું પાછું મળશે તો જ આંટને છવનો બાળશે.

ગ્રહને ખજર ન પડી કે ચિઠ્ઠી મૂળ આવી કપે ઢેકાણેથી ! અને સરકારને કાળ પડી ગયો કે આંટને અને મોતને ગાજું છેડું નથી રહ્યું.

મુંબઈની સરકારમાંથી જુનાગઢના નવાબ ઉપર ખરીતો ગયો કે આહો તે બોગે પણ હરમુરકા કાકીની પાસેથી વીસાવદર પરગણું બાવા વાળાને અપાવે. અને જો આંટના ખૂનતું ટીપું પડશે તો ગેરી પક્ટનો ઉતરીને ગીર સળગાવી નાખશે, અને રાષ્ટ્રી સરકારને બોધ તમારા રમવાડા ઉપર ઉતરશે.

નવાબના અનુર દિવાને ગીરના ગાળામાં સંજો પહોંચાડ્યો. જુનાગઢની મદદથી વીસાવદર પરગણું બાવા વાળાને હાથ પડ્યું. અને કબ્તાન આંટને ગીરમાં છૂટો મેલી બદારવટીયા વીસાવદરની ગાદી ઉપર ગયા.

૫

સોરઠી ગીરની અંદર, દ્રાક્ષ નદીને કિનારે, વેકરીયા અને વીસાવદર ગામની વચ્ચે 'જમીનો ધડો' નામે ઝાળખાતો એક નાનો ઢુંગર છે. એ જગ્યા ઉપર દાતારની જગ્યા પાસે એક ગામડું વસાવીને બાવા વાળાએ રહેઠાણ કર્યું હતું. પણ જો ધાટી ઝાડોથી ભરેલી ગીર હોવાથી બદારવટીયાને સંતાવાની સુગમતા પડતી. ગીર તો માનું પેટ ગણાય છે; પરંતુ વિજયના મદમાં ચક્રચૂર થયેલા બાવાવાળાની જુદી ફરી ગઈ હતી. એણે માથુસાધ મેલી દીધી હતી.

બાવા વાળાના દેહમાં જુવનીનાં નેજ ફિંગરો કાઢી રહ્યાં છે. એની રૂપ જાણે કે શરીરમાં સમાતી નથી. પણ પેલો બદારવટાના પયે ઉભો છે, અને આપા દાનતું દીધેય માર્ગણું બાંધે છે. પોતાના હાથમાં રેડી જપોત ચાલે છે. એટલાં જિંદ માયે લઈ ફરનારા પુરુષની નાડી લમરી કે એ જાંબે નહિ એ રીતે બદારવટીયા

જુવાનીને ચારે કોરથી દગાવીને વેળે છે. પરજોડ છે, પણ કાઠીઆણી ચલાળે આપા દાનાની પાસે જ રહે છે.*

“બહેન માત્રા 'I' ભોળા માંગળીએ વાત છેડી, “ધમસાણુ-નાથજીએ આની આવરદા કેટલી બણી છે ખજાર છે ને ?”

“હા ભોળા, આઠવીસ વરસની.”

“દીવો ઝોલવાતાં કાંઈ વાર લાગશે ?”

“ના. આઠવીસ વરસ તો કાલ સવારે પૂર્ણ થાશે.”

“પછી એના વચમાં અંધાઈ થઈ જશે ને ?”

“તો તો મદદ પ્રાપ્ત લામ્બુ લેખાય.”

“તો પછી આઈને ચલાળે ન બેસારી રખાય.”

માત્રા સમજી ગયો. બાવા વાળાને પૂછ્યું તો ના પાડી, એમ માનીને છાનેખાને અસવારને ચલાળે સ્વાના કર્યો. બીજો દિવસે

કેમિસ પણ કહેવાય છે કે કાઠીઆણી પિતાને પીયર ખડકાળા ગામે જ રહેતાં. એક વાર શતે ભાવા બાળાએ ખડકાળા ગામને પાદર મુકામ નાખીને બાઈને તેડાવેલાં. બાઈએ જવાબ લાગેલો કે “દરબારને કહેલો કે મારાથી ન અવાય, અમે સી ભત તો લીલો સાંઠો કહેવાઈએ. વખત છે ને દેવને કોપ થાય, તો દુનિયા વાડ કરી કે થઈ તો બચારો પથરાનાં બોરડાં કરીને બારવડાં એડે છે, અને જાવડી ઘેરે છેકરાં જાય છે. આડ થાય તો મરે જરીલુ - ઘોળડું પડે, માટે દરબારને કહેલો કે ઉધાડેલાય તેડવાને બેળી રાખવી હોય તો જ તેડવલો.”

દીવો વાટયો ચડ્યા પહેલાં તો ‘આઈ’ને લઈને અસ્વાર જમીના ધડા બેળો ચઢ ગયો.

રાત પડી. અધરાતે દામરો વીંખાયો. સહુની પયારી વચ્ચે પોતાની પયારી ન જોવાથી બાવા વાળાએ પૂછ્યું, “મારી પયારી ક્યાં ?”

“આજની તમારી પયારી ઝોરડે છે, બાવા વાળા !”

બાવા વાળો સમજી ગયો. એને કોઈએ જાણ નહોતી કરી. અચાનક મેળાપ યાત્રા એને હેતના ને હરખના દિલોળા અડશે, એમ સહુના અંતરમાં આશા હતી. કાઠીઆણી પણ પરજ્યા પછી, કંથને આજ ધણે વરસે મળવાનું છે, એવા કોઈથી જીની ને મલીરની નવી નકાર મુગધે દેતી જોશ ધારણ કરીને જમરખ દીવડે પોતાના સાવશૂરા કંથની વાટ જોવે છે. પતિરાજના પોરસ થકી કુસના દેહ ઉપર ચૂડલીઓ વૂકું વૂકું થાય છે.

દાયગમાંથી ઉઠીને અધગને બાવો વાળો ઝોરડે આવ્યો. રંગબીના ઝોરડામાં રાજવણુને બેઠેલી બાળનાં જ એને અચળો ઉપજો.

“તું ક્યાંથી ?” જરાય મ્હોં મસકાવ્યા વગર પૂછ્યું.

“તમારી તેડાવી !” બોઝીડી સ્ત્રી દંજી દસે છે.

“મેં તેડાવેલી ? ના ! કોની સાથે આવી ?”

“તમારા કાઠી સાથે.”

ત્યાં તો જાવા વાળાનાં ફવારાં બેઠાં થઈ ગયાં. એની આંખોમાં દેવના મેવાળો. “તું મારી અએી ! પરપુરુષ સાથે લાવી આવી ! બહુ અધીરાઈ હતી !”

“દરબાર, અધીરાઈ ન હોય ? ધણીને મળવાની અધીરાઈ ન હોય ? મેં શું પાપ કયું ?”

જાવા વાળાની છત્રે માઝા મૂકી.

“કાકી ! કાકી !” આઈની કાવા માંપવા મંડી, “બસ કરી જાઓ, આ શું બોલો છો ! સાવજ તથ્યાં આવે છે ? દરબાર ! આટલા બધા વહેમ ! હ તો તમારિયું.....”

જાવા વાળાએ તરવાર ખેંચી.

“ઓહોહો ! દાતરડાની બીક દેખાડો છો ? આ હોયો.” એમ કહેતી કાકીઆણી ગરદન ઝૂકારીને ઉભી રહી. લ્યાવિડોણા બહારવટીયાએ અજાણની ગરદન પર આટકો ચોંટાડ્યો. જે ગળામાં પિયુછની મીકી બૂઝ પડવાની હતી, ત્યાં તરવાર પડી અને પડી એ ધડીમાં તો એનો છવ જતો રહ્યો. અત્યારે એ જાઈની મુંઢડી ને એનો મોડીયો ખડકાળા નામના ગામમાં પૂજાય છે.

જાવાવાળાથી ચાતાં તો યઈ ગયું, પણ પછી તો એની રીસ ઉતરી. કાકીઆણીનું નિર્દોષ મોં એની નજરમાં રમવા માંડ્યું, અને એને પસ્તાવો ઉપડ્યો. અંતરમાં ઝગો ઉઠી ક્યાં જે કંપ નથી વળતો. આંખે અખંડ આંસુડાં ઝરે છે. એણે બોલવું આશનું પણ બંધ કરી નાખ્યું છે.

“બાવા વાળા !” પોતાના સાથીઓ સમજાવવા લાગ્યા,
 “હવે ચીંથરાં શું ફાડજી ? જોતો ચાલો હોય તો પ્રભુની
 માળા ફેરવ્ય. પણ માણસ કાં મટી જા ?”

તો પે બાવા વાળાને શાંતિ વળી નહિ. જાનોમાનો નીકળીને
 એ ગોપનાથ પહોંચ્યો. દરિયામાં સ્નાન કરીને મંદિરમાં જઈ
 ઉભો રહ્યો. તરવાર કાઢીને એણે દેવની પ્રતિમાજી સમક્ષ કમળ-
 પૂજા બાવાની તૈયારી કરી. ચોધારાં આંસુડાં ચાલ્યા જાય છે.
 અને સ્ત્રી હત્યાના પાપનો મોતે વિદ્વાપ કરે છે. તે વખતે નાગરવ
 ગીયાડ નામના ચાલ્યો એનો હાથ જાલીને જોયિંતી તરવાર
 ઝૂંટવી લીધી.

“નાગરવ બા ! અને મરવા દે.” બાવા વાળાએ તરવાર
 પાછી માગી.

“બાવા વાળા ! બે મ કાં બગાજ ? પેટ તરવાર નાખ્યે અસ્ત્રી-
 હત્યા ઉતરશે એમ, માનજી ? મરીને જાત સરજીય, બાવા વાળા ! અને
 શાંતિનો છાંટો મ નહિ જડે. માટે આદર્શ કામ પૂરાં કર, અને
 સંસારમાં રહીને પાપ બક્ષમ થાય એવી પ્રભુ-ભક્તિ કર.”

એમ ફેસલાવીને બાવાવાળાને પાછા લઈ ગયા, અને એને
 ફરી વાર પરજીઆ.

૬

“ચાન તો સરધારપરને માથે પડીએ.”

“દરબાર, હ બોલેલો મારમ લેવા જવો નથી. ત્યાં તો
 આયરની વસ્તી વસે છે.”

“પણ આયરોને દરબાર મળવાનાએ ઉચાળા બરાબી બહાર કાઢ્યા છે. હ આયરો તો કિત્તા આપણી ભેર કરી.”

એવી જાણનામાં પડીને ત્રણસો ઘોડે બાવો વાળો સરધાર-પર બાંગવા દાખ્યો. સાથે મનો વેગડ, લેમો માધવ, ભોળો મોંગાણી, જેઠસર બસીઓ વગેરે દાળદૂત જેવા બાહ્યાંધી ચલા છે. તૂત, નાં સરધારપરમાં જાય થઈ કે આજ બાવો વાળો પડી-જેતપુરના દરબારે જે આયરોના ઉચાળા બહાર કઢાવ્યા હતા, તેમાંથી એક બોલ્યો કે “વધામણી ! આજ મળવાનાની મૂછનો વળ ઉતરી જશે.”

“અરે હવ તમને આયગના દીકરાઓ ! એકા, આજ મળવાને કઢાવ્યા, પણ આજ સુધી દાંતમાં અન કાંઈ બધું” ? આપણુ છોએ બાવા વાળો સરધારપર બાંગે ? મા ધરમે ને દીકરા ગળ ચોખા જમે ? બાવો વાળો બેઠકાધુમાં ચર્ચો છે, પણ હજી સીંગાળાધુમાં નથી આવ્યો. આવવા ઘી એને.”

પોતાના દરબારે નજીવા જ મરણથી એકચિંતા બેરડાં ખાલી કરાવીને આયરોને બહાર કઢાવ્યા છે, ક્યાં જવું તેનો વિચાર કરતા આયરો અંતરિયાળ, ઉચાળા લઈને પજા છે. બચ્ચાં રૂવે છે, કાઠ ગર્ભવતી આયરાણીઓ પીડાતી પડી છે, ધરડાં ખુદાં, ખિમાર અને આંધળાં અપંગ આયરોને ઉચે આભ ને નીચે ધરતી જેવું થયું છે. વરસતા વરસાદમાં વિના વાંકે દરબારે બહાર કઢાવ્યા તેથી જોરબોર જેવાં પાણી પાડતી આયરાણીઓ અંતરમાં દરબારને શાપ દઈ રહી છે. તેમ છતાં પણ ધણીની લાજ આજ સાચવવાનો સમો આવ્યો સમજી આયરો ઉભા થઈ ગયા, આયરાણીઓ સાંમેલાં લઈને ઉઠી

રહી, ને ગામની બજારમાં એવી તો ઘટા જામ્યાં મંદ કે નાસ્તે વાલ્યો વણાઈ મળે છે. એવા નીમકહવાણ આયરો ઉપર આવે. વાળો વૂડી પડ્યો, ખસી જવ ! ખસી જવ ! એવા ઘણા પડકારા કર્યા. પણ આયરોનો તો ઘટાટોપ જામ્યાં મળે. કોઈએ પાછો પગ દીધો નહિ. ત્યારે બાવા વાળાએ કહ્યું: “આ જૂત વરણ છે. લાખ વાતે ય નહિ ખસે. માટે હવે વાલ્ય કોની જોવી ? કાપી નાખો.”

પછી મંદ્યા વાલ્યા. આયરઆયરણીઓના લગણા દાણા દીધા. એકેએક આયર, છાતીના ધા ઝીલતો ઝીલતો પડકારી રહ્યો છે કે “હા મારો બાપો ! મોરલીધરનું નામ ! મોત ન જમાડ્યો ! આવી ઉજળી ધડી ફરી નથી મળવાની.”

પણ બાવા વાળાના કાળઝાળ કટકે આયરોનો સોધ વાળો દીધો. પાંત્રીસ મોડજાયા પડ્યા. અંકકાર વરતાઈ મળે. આજ પણ સરદારપરતી બજારે અને પાદરમાં સીંદુરવણી પાળાઆનો પાર નથી. જાતાંની વાર, જ આપણા દિશમાં અરેરાટી છૂટી જાય છે.

સારી પેઠે સોનુશુ લૂંટીને બાવા વાળો બાપો.

અસવાર તો ક્યારનો નીકળી ચૂક્યો હતો. જેતપૂર ખજાર પહોંચી ગયા. જેતપૂરમાં દરબાર દેવા વાળા પચારીવરા પડ્યા છે. એનાથી તો હાથ તેમ નહોતું, પણ જનીન મૂળ વાળાએ વાંદ્યં ઘોડીને માથે પડાણ મંડાવ્યાં.

“મૂળ !” દેવા વાળાએ ચેતવણી દીધી. “જેજો દો ! વાંદ્યંને લજવનો નહિ.”

મૂળ વાળે ઘોડાં હાંક્યાં. વાવડ મળ્યા હતા કે એરેલીઆળીની

સીમમાં બહારવટીઆ રોટલા ખાવા રોકાયે, એટલે પોતે બચતર દેહલી ધારનો મારગ લીધે.

આંદી બહારવટીયા ગોરવીઆળીની સીમમાં બેગીને રોટલાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં તો એક અસવારે આબમાં ડમરી ચડતી બાળી. બેથું તો બાકાં ચૂરખને સંદેશ દેતાં આવે છે. પક્ષ-કારામાં તો દેહલી ધાર ઉપર બાકાં ઝુકનાં દેખાયાં, અસવારે સીસ નાખી કે “આપુ મજગ થયો. આપો દેવો વાળો પોગ્યા. દેવો કાંધડનો ! હવે કટકે ય નહિ મેલે.”

ખાવો વાળો નજર ઠેરવીને નિદાળી સ્થો. દેહલી ધાર માથે અસવારો ઉતરીઉતરીને ઘોડાના તંગ તાણવા ને અરીણીની ખસે ધૂંટતા લાગ્યા.

“જમ મારે છે !” ખાવાવાળાએ હસખનો લક્ષકાર કર્યો “નક્કી ભાષ મૂળ વાળો છે. દેવો વાળો ન હોય. દેવો કાંધડનો હોય તો તો કદિ તંગ ખેંચવા ચે રોકાય ? દેવો દીલે તગે ઘોડાં બેળાં કરે. ફિકર નહિ. હવે તમ તમારે નિરાંને ઘોડાં પચાણો.”

ઝોંઝમ ઘોડાં ઉપર ધાસીઆ નખાયા અને ફાહીઓ ચડી ગયા. સામી બાગુથી મૂળ વાળો અરીણી કસુંખો લઇને અને તંગ તાળીને ઉતર્યો.

બે ય સગા માક્ષીયાઇ : બેય ગોરવીઆળીનાં સુપાટ ધરતીમાં સામસામા આટક્યા. પેશડા માથે ઉભા થઇ જઇને બે ય જણાએ બાકાં ઉગામ્યાં, આબને બેદે એવા સામસામાં પડકારા દેવાણા. પછું ત્યાં તો, કોણ મળે થી દેવગતિ બની કે રણમાં સદા ખીલાની નેમ જડાઇ જનારી વાંદર્ય ઘોડી પોનાના અસ્વાર

મૂળુ વાળાના હાથમાંથી નીકળીને પાછી ફરી ગઇ. મૂળુવાળા તે વખતે બૂંડ દેખાણા. મૂળુબાઇ બાગે મા ! મૂળુબાઇ બાગે મા ! નહિ મારી નાખીએ ! થોડીનો તસકો ય નહિ ટપકાવીએ ! એ બા ઉભા રો ! ઉભા રો ! એવા ચરકા શત્રુનાં માણસો પાડવા લાગ્યાં અને પછી મૂળુવાળે ઘણી ચે વાંદર્યને પા ગાઉ માથેથી પાછી વાળી, પણ ત્યાં તો ગેરવીઆળીના ચારણોને જાણ થતાં એ બધા દોટ મેલીને આંખી ગયા. બે ય કટકને જોગમાયાની કુહાઇ દઇને નોખાં પાડ્યાં. ચારણના દીકરા વચ્ચે આવવાથી બે ય માથીઆઇ નોખનોખી દિશામાં કટકને હાંકી ગયા.

*

“ બાપુ ! બાઇ મૂળુ વાળાએ પારોડનાં પમથાં ભર્યાં ! ” એમ જોતપૂરમાં વાચ પહોંચ્યા. સાંભળતાં જ દેવો વાળો પધારીમાં પડવા પડવા મોહું હાંકી ગયા. ભત્રીજો આવતાં જ આપા દેવાએ પડખું ફરીને કહી દીધું કે “ મને મોં દેખાડીશ મા ! ”

“ અરે કાકા કે પણ મારો વાંક નહોતો. હું ન ભાગ્યું. મારાં આંચ અવળાં તે વાંદર્ય ફરી ગઇ. પણ હવે તમારે પગે હાથ દઇને છૂં, છૂં, કે, હું બાવાને ફરીવાર બેટીશ. અને થોડી ફરી હતી કે હું ફર્યા હતો તે ખતાવી દઇશ. ”

એટલી ખાત્રી મળ્યા પછી જ દેવા વાળાએ મોં પરથી લૂગડું ખસેડ્યું.

૭

“ આવો આવો આપા માણસર ! ” કુંગરના તખ્ત ઉપર ધિરાજેલા બાવા વાળાએ મહેમાનોને આવકાર આપ્યો.

“આપા બાવા વાળા !” માણસુર ધાધલ બોલ્યા, “હું આજ સ્નાત્યની વાતે આવ્યો છું.”

“બોલો બા !”

“જે બાઈ, મારે શુંદાળા ગામમાં બોરડાં કરવાં છે. પણ જે તું એ ગામને માથે ન પડવાનો હો તો જ હું બોરડાં કરું.”

“આપા બાવા વાળા !” બાવાનો મંગાથી નેંઠસુર બસીઓ કે જે માણસુર ધાધલનો સગો માણીઆઈ થતો હતો, તે વચ્ચેથી જ બોલી ઉઘો : “આપા, જે વેણ પળાય એમ હોય તો જ હા પાડજો હો. નીકર પછી ચૂંક્યું ગળતું પડશે, ને અમારું બે ય બાઈપુંતું મોત બગડશે.”

“બહુ સારૂ આપા માણસુર, જાવ મારો કાલ છે. શુંદાળા માથે ન ચડવાનું હું પાણી મેલું છું”

માણસુર ધાધલે તો શુંદાળે જઈને રૂપાળાં બોરડાં ચણાંબાં અને એક નેંઝલીયા કાઠીની જમીન પોતાના મંગાણમાં હતી તે લઈને ખેડવાનું આદ્યું. બાવા વાળાના વેણ માથે એને વિશ્વાસ છે.

પણ બાવા વાળાનો કાળ આવવા બેઠો છે ને ! એટલે જે કાઠીની જમીન માણસુર ધાધલ ખેડવા મંગ્યો એ જ નેંઝલીયા કાઠીએ વહેતાં મેલ્યાં બાવા વાળાની પાસે. જઈને બાવા વાળાને મડાવ્યો :

“બહેં આપા બાવા વાળા ! હાલ્ય. શુંદાળા માથે ત્રાટકે દે ને. રાણું હેમ પામ્યું છે.”

“પણ બાપા, મારાથી છત્ત-કચરાઈ ગઈ છે. શું કરું?”
બાવા વાળાની દાઢ તો સળકી. પણ દાઢ ઉઠાપવાનો દર લાગ્યો.

“આપા બાવાવાળા, બરાબર તારો કાલ સાચો. એટલે તું
માણસુરના લખાયા ચૂંચીશ મા. પણ શુંદાળામાં તો હેમ પામ્યું
છે, હેમ!”

ધર્મના માર્ગેથી લપસી ગયેલ બાવા વાળો લોભાઈને આખરે
શુંદાળા માથે ચડ્યો. આવતાં જ છોટી એને માણસુર ધાધલે
ભાળ્યો. માણસુરે આવેથી ધા નાખી :

“અરર બાવા વાળા ! વચન લોધ્યું ! આપા દાનાને
સળખ્યો ! કમતીઆ ! ડાકણ પણ એક ધર છોડી દે. તું છથી જે
ઉતરતો પાક્યો ?”

“આપા માણસુર !” બોઠા પડેલા બાવાએ ગોઠા વાળ્યા.
“તું તારે તારે સંબુલ્ય, તારે ફેવાડું ૫ ખોડું નહિ કરે !”

“હવે બસ કરી જ બાવા વાળા !” માણસુર ધાધલ તલવાર
કાઠીને બહાર નીકળ્યો. “કાઠીના પેટનો ચપ્પને મને માફ એકલાનું ધર
વહાડું કરવાનું કહેછે ! મને પણ તું જોવો જ માન્યો ?”

એમ બોલતો માણસુર ધાધલ ગામની રક્ષા મારે ઝોરેથી
ઉતર્યો. જતાંજતાં પોતાની ઓંતે કહ્યું : “કાઠીવાણી ! બે ૫
હોડરાંઓને ઝોરડામાં પૂરી રાખજે.”

એટલું બોલીને માણસુર ફેસરી સિંહની જેમ ફર્યો. ‘જાળવ્ય !
માણસુર જાળવ્ય !’ એમ બાવા વાળાએ હાકવા કર્યા. પણ જાળવે

શું ? તત્ત્વાર લઈને માણસુરે એકલાએ રણ આદ્યું. ધડી એમાં તો એના પરજેવળ ઉડી ગયા.

ત્યાં તો ખોરડા ઉપરથી છાપડ ફાડીને માણસુર ધાધનનો નાનો દીકરો બહાર નીકળ્યો. એણે પોતાના બાપને ધીમાણે શોધેલો દીકો. પોતાની પાસે તત્ત્વાર તો નહોતી એટલે શત્રુઓ ઉપર એ લાકડીના ધા કરવા મંડ્યો.

“બાપુ !” અભવારે બોલ્યા: “છોકરો ઘેડાં માથે પરોણાની પ્રાણ્ટ બોલાવે છે.”

“મારશો મા ! હ ટાળતને મારશો મા ! એને જાતી નથી અને હવે હાલો. જટ બાગી નીકળો ! લૂંટ નથી કરવી. ફાટ વાળા નાખ્યો.” એમ કહીને એણે જુડે મ્હોંએ વીસાવતરનો કેડો લીધો.

માર્ગે એક નહેરૂ આવે છે. ત્યાં માણસુરના બાપ જેઠસુર બક્ષીઆને પોતાના અસ્તવારો સાથે તડકા માર્ગવા બેઠેલો દીકો. અને જેઠસુરે બાવા વાળાને દીકો.

“કાણુ બાવા વાળો ?”

“હા, આપા જેઠસુર !”

પણ એ હોંકારામાં રામ નથી રહ્યાં. બાવા વાળાના મોં ઉપરથી વિભ્રમિત માત્ર ઉડી ગઈ છે. અને વળી બાવા વાળો ચુંદાળાને માર્ગેથી ચોંટ્યો આવે છે. એટલે જેઠસુરે અનુમાન કરી લીધું.

“કાળો કાળો કરીને આવજ ને બાપ !”

બાવાવાળો ચૂપ જ રહ્યો.

“બાવા વાળા ! બીચું તો શું કરું ? તારું અન્ન મારી દાઢમાં છે. તારી ચાળામાંથી થણા દિ’ રોટલાનાં બટકાં ભાંચ્યાં છે. પણ હવે રામ રામ ! આપણું અંજળ ખૂટી ગયું.”

જોસુરના વળના જોટલા અમવારો હતા તે તમામ તરી નીકળ્યા. અને બાવો વાળો ભોળા માંગાણીને લઈ માર્ગે ચડ્યો. પણ આજ એની દશા પવટાતી હતી, એટલે એની કંધે કુમત જ ચડી બેઠી હતી. ભોળા માંગાણીએ પાસેના ખેતરમાં એક બેઢાન આદમી સામે આંગળી ચીંધીને પૂછ્યું,

“આપા બાવા વાળા, જોશ્યો સાંતી હાંકે છ’ દેણુ છે, માળખ્યો ?”

“દેણુ છે ભોળા ?”

“હ’ હરસરવાળો પોતે : તારાં ચોરાશી ખાઈનો ગઈ કાલનો ધંણી.”

“એટલે તારું કહેવું શું છે, ભોળા ?”

“બાવા વાળા ! દુરમનની આવી દશા દીકી મલ્ય છે ખરી ! સાવજને શું તરણું ખાતો કરાય ?”

“ત્યારે શું શરુના જગ ધોઈને પીવાતા હસે ?”

“બાવા વાળા, એને વધુ નહિ, એક જ ગામડી દે; પણ આ હરસરવાળાનાં હાથમાં સાંતી તો દેખું નથી જવું.”

“બોમ્બ ! જમીન ચાકડે નથી ઉતરતી જાણુ ને ?”

“તો પછી બાવા વાળા ! બોમ્બે ય ચાકડે નથી ઉતરતો, છ જે તું જાણુ ને ?”

“ઐયે બોમ્બ !” બાવા વાળો તિરસ્કારથી દરથો. “બહુ દાઝું હોય તો એને ચોરાશી જે ચોરાશી પાદર પાછાં અપાવજો !”

“બાવા વાળા ! તારા મોંમાં અવળાં વેણુ ન રીએ. બાકી તો તું જાણુ ને ? વિકમા ગયા, રોખવા ગયા, જોડસરે તને ઊઝો; એમ પછી પીઝાં વિનાનો મોર રડે સામરે ?”

“મોર હજે તો નવાં હજાર પીઝાં આવશે.”

“પછી ઝોરતો નહિ થાય ને ?”

“ના ના, આ લે, એક જરૂરી બાંધજ, ને આ બીજી પણ બેળી બાંધજ.”

“ત્યારે હવે રામ રામ બા. રોજણા ને વીસાવદરનાં એક મો ને અડસઠ પાદરનાં ધણી ! જામતો રેજો !” એટલું કહીને બોમ્બે માંગાણી ખોતાનાં ઘોડાં તારવી પાછો વળ્યો. સંધિસીધો ખેનરમાં સાંતી હાલતું હતું ત્યાં ઘોડી હાંકી. જાહેને પડકારો કર્યો:

“આપા દરસવાળા ! મેલી દે સાંતી. દાકર તારાં ચોરાશી જે ચોરાશી તને પાછાં આપશે.”

“બોમ્બ ! માંગાણી ! આ બે સાંતીની જમીન રહી છે એ ય નથી સહેવાતી કે શું ? આખને આજે રહીને મારા ઊરડાં-ઉઝેં છું:

એટલું યે તારી આંખમાં ખટકે છે કે બાપ !” બોલતાં બોલતાં હસ્તસ્થાનાની પાંપણો પલ્લગતી લાગી.

હોઃ ઉતરીને ભોજનએ પોતાની તરવાર હસ્તસ્થાનાના હાથમાં ટીધી, અને બોલ્યો, “આપા હસ્તર ! આજથી તું મારો માકર ને હું તારો ચાકર. હા, નીકળ જાયર.”

૮

વિસાવદર ગામમાં સોપો પડી ગયો છે. જળ ઝંપી ગયાં હોય એવી શાંતિ પથરાઈ ગઈ છે. બાપા વાળો હસ્તસ્થાનાના માથામાં આરઘ્યમાં મળ્યા ફેરવી લઈને સુવાની તૈયારી કરે છે. આજ ત્રણ દિવસથી એની સવાર-સાંજની માળાને ટાણે રેડી જ્યોત ધાતી નથી. એ ચિંતામાં બારવટિયો ઉપ વિન્ધ પથારીમાં આબોટ છે. તેટલામાં, તો, પોતે જોને બહેન કહી હતી એ કણબણુ આવીને હામી રહી.

“ બાપુ, જાગો છો ? ”

“ કાં બોન, અટાણે કેમ આવતું પડ્યું ! ”

“ બાપુ, મને વહેમ પડ્યો છે.”

“ રોનો ? ”

“ જોન્ને માંગાણી આવ્યો લાગે છે.”

“ ક્યાં ? ”.

ગઢ ઠેકી હોએ ગીયો, વઢતે બાવડ વીર
(પણ) સધરુ' સોઠ સધીર, મોત તાહાણુ' માતરા !

[હોએ તો પોતાના વીર બાપા વાળાના કુદ્ધ થજતે મઠ ઠેકીને આવ્યો
થયો. પણ હે માત્રા વેમઃ । તે તો તાઈ મોત સુધારી લીધું.]

એમ માત્રાનું મોત સુધારી શરુઓ અંદર ગયા. બહારથી
બોળ મોંગાણીએ પડકાર દીધો કે :

“ બાવા વાળા, હવે તો સુખની પધારી મેલ । હવે તો એજલ
પડદો ઉપાડ્ય ।”

“ બોળ, આવું છું. ઉભો રે'જે. ઉનાવગો થાકય મા.”

ઝોરઠમાંથી એવો પડકાર આવ્યો, બાવાવાળાએ બરનીંદરમાં
પડેલી પોતાની નવી સી આજ રાખ્યાછને હળવેથી અંશુકો ઝાલીને
હઠાડી. ઝગડો ઉઠેલી કાઠીઆણીએ પોતાના સ્વામીનું રૂદ્ર સ્વરૂપ
બાણ્યું. બાળીને બોલી,

“ શું છે દરબાર ?”

“ કાઠીઆણી, તું બાગી નીકળ ।” એમ કહીને બાવાવાળાએ
છેત્તી વાર રાખ્યાછનું મ્હોં પંપાણ્યું.

“ શું છે ?”

“ મારે છેલ્લે ક્યારે પાણી આવી પહોંચ્યાં, દોઢ થયો. દુશ્મનો
બહાર ઉભા છે.”

“ તે તમારું કહેવું શું છે દરબાર ! હું ભાગી નીકળું એમ ને ? ”
મામિકે કટાક્ષે કાઠીઆણી તાકી રહી.

“ ના ના, હું તને જાણાવું નથી દેતો, પણ આપણા વંશનો દીવો ન એકવાય એ આશાએ કહું છું કે બધી ઘડને તું હુધીયા બેળો થઈ જા ! ”

“ વંશ સાહે ! કાઠી, વંશ તુંને વાંસો છે, ધર્યા વધુ વાંધું અત્રીતી જાતને કાંઈક હોય છે, ખબર છે ને ? ”

ત્યાં તો બહારથી હાજરા થયા, “ બાવાવાળા, નીકળ ! બાપે નીકળ ! મહુ ભુડો દેખાઈ ! હજી મેં વાતું છુટતી નથી ? ”

અંદર વાતો થાય છે :

“ કાઠીઆણી, મારું છેલ્લું કહેણું છે હો ! અને મેં એકને મારી છે, ભુંડાઈએ મારી છે. તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા દે. મારાં પાપ ધોવા સાથે ભાગી છુટ-તારો જીવ ઉગાસ્વા સાર નહિ.”

ડળક ડળક આસુમાં પાડતી કાઠીઆણીની બે ય આંખોમાં છેલ્લી પળે બાવાવાળાએ પોતાની પહેલી સીની પ્રતિમા તરવરતી દેખી, ખીજી બાજુ બહારથી પડકાર ને મેંભૂંતી ઝડી પડતી સાંભળી. કાઠીઆણીને મંબેલી દીધી. બાવાવાળાએ દોડીને રાહબાઈનું કાંડું ઝાલ્યું. ધક્કો દઈને નાકાખારી તરફ કાઠી. જહાર કાઠીને નાકા-ખારીને અંદરથી સાંકળ ચડાવી. કાઠીઆણીના છેલ્લાં ડુસકાં સાંભ અને પાછો ઝોરડો આવી સાદ દીધો.

“ હવે આવું છું હો બોબા ! હમો રંજ ! ”

“ધાફડના વેંકળામાં. એસો નથી. ઘણું જાગમીયું તથકતી બેઠ.”

“હીક, જા બહેન, ફિકર નહિ.”

કણબણ ચાલી ગઈ એટલે ડેલીએ લોભો ધાધલ અને માત્રો વેગડ બેઠેલા, એમાંથી લોભો ફળીમાં આવી પૂછ્યું કે “બહેન બાવા વાળા ! તારી બેન આવુને કાણ બણ ગઈ ?”

“આપા લોભા !” બાવાવાળાએ અંદરથી અવાજ દીધો, “ભોળનું કટક ધાફડના નાળામાં હોય એમ લાગે છે. માટે એનતા રહેજો.”

“હું છે કે તમને તો બહેન હવે ડેલીના કમાડ હથાકાં ફટાક મેણુ ધો. બાઈ ભોળને વણી પાછાં કમાડ જાગડવામાં પડશે.”

ખીચ વાત એમ કહેવાય છે કે આપડાંએ ખુદીને તેં રાતે ઢોરને પહર ચારવા જતી વખતે ડેલી દેવરાવી નહોતી.

ડેલીનો દરવાજો આખો આખો ખુલ્લો મૂક્યો. માથવી ડેલીએ ખચીસ હેડીના કાઠીઓ હથીઆર પડીઆર લઈને સતા. સહુને મન તો ભોળે માંગાણી આલ્યાની વાત પર જ બરોસો નથી એટલે એલાં બાવા મંજા. પણ માત્રો વેગડ (બાવા વાળાની કુછનો દીકરો) પૂરેપૂરો વહેમાઈ ગયો હતો. એ બેઠો બેઠો સહુનાં મોં પર પાણી છોટે છે, સહુને સમજાવે છે કે “બાઈ, આજની રાત ઉધતું કેવા ધો !”

વારે વારે પાણી છંટાવાથી લોભો ધાધલ ખોળાઈ ગયો.

“એલા માત્રા ! ભણે તેં ચૂલીયું પહેરી છે ? માત્રા આવડો
જયો બીકાળવો ?”

“આ સ્થો તારે; હવે જે કાંઈ પાણી નાખે, કે એકબીજાને
જગાડે, એ જે બાપનો હોય.”

એટલું બોલી માત્રા વેગે માથા મુઠી સોજી તાણીને સહ
મથો. ઘોડીકવારમાં તો આખી મંજીને ધારણ વળી ગયું.

અધરાત ભાંજ્યા પછી પ્રાશ્નું નાણું શુભચોની જમમીઓ
પેટાતાં ભણે સજી ઉઠ્યું. જેતો લાડુ બોલ્યો:

“ભોજ માંગણી ! પ્રથમ અમે જમને વાવડ કાઢીએ છીએ.
જે જગતા હશે તો અમે કહેશું કે મેંમાન લાખલ આખા છીએ !
ને હંધતા હશે તો સહને બોધાવી સેશું.”

ડેલીએ આવીને જોયું તો ડેલી ઉધાડી ફટક પડી છે. અંદર
આવે ત્યાં પચાસ નાખોરાં બોલે છે. યયા સહુ બેળા. સતીલા
શુભચોને માથે તરવારની પ્રાછટ બોલવા મંડી, પણ દેકારામાં ને
દેકારામાં જે જણુ જણી ઉઠ્યા. ડેલીનું કમાડ ઉધાડું મૂકાવનાર
અને માત્રા વેગને પાણી છાટતો અટકાવનાર લોભો તો આજો
ઉધાડીને આ કનડ જેવાં જ ભાગ્યે. મદ ડેકીને મથો. [પાછળથી
એણે કાઠને ત્યાં પચાસ હાંકેલી.]

ત્યાં માત્રા વેગે ઉઠ્યો. એની માને એકનો એક હતો. પણ
માત્રા બાગે નહિ. બીજા જવાની સોચો દગ્ગા પડી હતી, તેની
વચ્ચે એકલે હાથે પકારા કરીને માત્રાએ ટકર લીધી. પણ ત્યાં
તો એને માથે કાટકાળા એ વગી ગયા.

ગઢ ઠેકી સોગો ગીયો, વઢતે બાવલ વીર
(પથ) સધયુ' સોઠ સધીર, મોત તાહાશુ' માતરા !

[સોમો તો પોતાના વીર બાવલ વાળાના યુદ્ધ વખતે ગઢ ઠેકીને ચાલ્યા
અયો, પણ હે માત્રા વેતડ ! તેં તો વાઈ મોત સુધારી લીધું.]

એમ માત્રાનું મોત સુધારી યત્રએ અંદર ગયા. બદ્ધરવટી
બોલત માંગાણીએ પકાર દીધો કે :

“ બાવા વાળા, હવે તો સુખની પયારી મેલ ! હવે તો એજ
પડે ઉપાય !”

“ બોલ, આવું છું. ઉભો રે'જે. ઉનાવતો યાદય મા.”

એરડામાંથી એવો પકારો આવ્યો, બાવાવાળાએ બરનીંદરમાં
પડેલી પોતાની નવી સ્ત્રી આઠ રાખ્યાછને હળવેથી અંગુઠો ઝાળીને
હાડી. જગડી ઉઠી કાઠીઆણીએ પોતાના સ્વામીનું રૂદ્ર સ્વરૂપ
બાળ્યું. બાળીને બોલી,

“ શું છે દરજાર ?”

“ કાઠીઆણી, તું બાળી નીકળ !” એમ કહીને બાવાવાળાએ
છેલ્લી વાર રાખ્યાછનું મોં પંપાળ્યું.

“ શું છે ?”

“ મારે છેલ્લે ક્યારે પાણી આવી પડેલ્યાં, દુગો યયો. દુરમતો
બહાર ઉભા છે.”

“ તે તમારું કહેવું શું છે દરબાર ! હું બાળી નીકળું એમ ને ? ”
માનિકે કટાક્ષે કાઠીઆણી તાકી રહી.

“ ના ના, હું તને જલનાયું નથી દેતો, પણ આપણા વંશનો દીવો ન એલવાય એ આશાએ કહું છું કે ભલી થઈને તું હાંધીયા બેળી થઈ જા ! ”

“ વંશ સાડુ ! કાઠી, વંશ તુંને વાંસો છે, ધણી વધુ વાંહું અભીતી જાતને કાંઈક હોય છે, ખજાર છે ને ? ”

ત્યાં તો જહાસથી હાકતા ચલા, “ બાવાવાળા, નીકળ ! બાપો નીકળ ! જહુ છુડો દેખાછ ! હજી મેં વાતું ખુટતી નથી ! ”

અંદર વાતો ચાલ છે.

“ કાઠીઆણી, મારું છેલ્લું કહેણું છે હો ! અને મેં એકને મારી છે, છુંડાધણે મારી છે. તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા દે. મારાં પાપ ધોવા સારે ભાગી છુટ-તારો જીવ ઉઠાવવા સાર નહિ. ”

ડગક ડગક આસુડાં પડતી કાઠીઆણીની બેય આંખોમાં છેલ્લી પળે બાવાવાળાએ પોતાની પહેલી જીની પ્રતિમા તરવરતી દેખી, બીજી બાજુ જહાસથી પડકાર ને મેંછાંની ઝડી પડતી સાંભળી. કાઠીઆણીને ચંબેલી દીધી. બાવાવાળાએ રોડીને રાધબાઈનું કાંડું અડ્યું. ધણે દમને નાદાખારી તરફ કરી. જહાર કાઠીને નાદાખારીને અંદરથી સાંકળ ચડાવી. કાઠીઆણીમાં છેલ્લાં દુસડાં સાંભળ્યાં. અને પાછો જોરડે આવી સાદ દીવો.

“ હવે આવું છું હો બોળા ! હોમો રેન્ડ ! ”

બહાર બેઠાએને અંદરથી બપોરની કડીએના ખાલખાલ સંભળાયા.

“એ બાવા વાળા !” બોલે જુમ દીંડી, “ખાવોવાળે હીને અટાણે કાપડું શું પહેરી રહ્યો છે ? ખાલુ બહુ બહાસ થઈ પડ્યા તે સોઢાના બપોરે જણાવવા છે ! તારા નામનો દુહો તો સંભાર !

“જાવો ડગલાં બે, (બે) ભારથમાં પાછાં ભરે,
(તો તો) મલક માથે મે, વાધાહર વરસે નહિ.

[તે રજસંજામાં બાવા વાળે પાછા ડગલાં ભરે તો તે હે વાધાના પાત્ર બાવા ! દુનિયામાં વરસાદ ન વરસે.]

કમુખાઈથી શ્રીયુત્તમ ગળનન વિ ભેરણ બા ઘડના પરત્વે પોતાની નીચે મુજબની આહુતી મોકલે છે, એને પાઠાન્તર તરીકે અને આપવામાં આવે છે.—

“જાવાવાળાની કાઠીઆણીને નાઠાળારીએથી વિદાય કરતાં જારે પોને ખલુ ત્યાંથી નાસી છુટવા ટળનીજ કરેલી. પરંતુ જોત મોંઝાણીએ અતઃથી પેશી કરીને નાઠાળારી આગળ એક ચારણને બેસાડેલો, તે એવા હેતુથી કે જાવાની સેનીની, અથવા તો જાવાની પોતાની હાથથી જાવા નાઠાળારીને મારજ કયે, તો ચારણ તેના નામની બીરહાઈનો દુહો લલકારીને એને લોહક આપીને જાણ ફેરવેઃ વળી નાઠાળારી આગળ એકથી વધારે માણસ આવી શકે તેમ ન હવુંઃ આ જન્ને જાળતોને પૂરેપૂરો વિચાર કરીને જોત મોંઝાણીએ ચારણની ધોળના કરેલી-પોતાની કાઠીઆણીને વિદાય કરતાં જાવો ખલુ નાઠાળારીએથી નાસવા વિચાર થયેલોઃ ખલુ ચારણનો દુહો સાંભળીને નાઠાળારી હપરથી ટુવળ પાછા ફરીને, ધર જારણેથી જોત મોંઝાણી સાથે મોંઝાણામાં હવેથી અને મરાયો.”

“આ લે તારે આ કાપડું !” એમ બોલીને બાવા વાળાએ કમાડ દિવાડ્યું. હાથમાં જખ્તર હતું તેનો છૂટો થા ક્યો અને એ ધારે સામા આદમીનો જન લીધા. પછી કુઘો તરવાર લખને. ઠેકીને જ્યાં થા કરવા જાય છે ત્યાં તો તરવાર ઝોસરીની આડીમાં પડી. પડતાં જ એ કટકા થઇ ગયા. હાથમાં હુંડી જ તરવાર રહી. અને ખીજી દધિયાર લેવા જાય ત્યાં તો બોદા સીદીએ અને આથે ઝાટકાના મે વસાવી ગૂડી નાખ્યો.

“બાવા બાપ !” બોલે માંગણી બાવાની છેલ્લી ધડીએ બોલ્યો, “અન્યાયને ક્ષમર નથી સાંખતો હો !”

સાંખતો બાવા વાળાએ આંખો ખીડી. અને બાવાની કુધ (માત્રાની મા) બહાર નીકળ્યાં.

“બોલે કાળમખા ! હવે તો તે તારો કમો કરી લીધા છે. હવે તમે સહુ રસ્તે પડો બાપ !”

“ના કુધ, અમે કાડી છીએ, માત્રાને અને બાવાવાળાને દેન દીધાં પડેલાં નહિ જાય.”

“ખજરદાર, મારા બાવાના શરને કોઈ અડેલો મા.”

“તો આ લ્યો, આ અમે આધા બેઠા.”

બોલીએથી ચારણને બોલાવી બાવાવાળાના શરીરને દેન પાડ્યું. મારવા આવનારા પણ મસાણે લખને અમડયા.

એ રીતે અનેક નિર્વ્યતાનાં કૃત્યો કરીને, પોતાની ખીજ

સ્ત્રીને જાણ્યા સિવાયની અન્ય કશી પણ જાનવાની હાખવ્યા
પગર, ખાવા પાણીની છવ્વીસ વર્ગની આવડા અતમ થઈ ગઈ. એના
આશિનોએ માથા પર શણીયું ઢાંકીને મરણીયા માયા:-

વીસાણાની વાડીએ ઠાઠ કચારી થાય
વેરાણા બાવલ વન્યા ધરતી ખાવા ધાય.

[વિસાવડની વાડીએમાં હાથરા બસતા અને કમુજાના ઠાઠ માઠ
ભમતા, પરંતુ હવે તે બાવાપાણીને જરૂરનીમાં એ બધા જાનંદ
હી ગયા છે. ધરતી ખાવા ધાય છે.]

મત્યહીણા તેં મારીયો છાની કીધેલ ચૂક;
તૂઠું ગરવાનું ટૂંક, બહારવટીયા તું બાવલો !

[અને મતિહીન માનવી ! તેં છાનામાનાં જાતીને બાવાવજાને
માર્યાં ! એ મરતાં તો બળે નિરવારનું એ સિખર વળી પડ્યું હોય
એવું દુઃખ થાય છે.]

કેપ્ટન માટે પોતાના હાથનું લખેલું પત્રાવ -

હિન્દુસ્તાન અને અરબસ્તાનના યાત્રીઓ લોકો ને કાઠીયાવાડ અને કચ્છના કિનારા ઉપર ઉપદ્રવ કરતા હતા તેને દાબી દેવા માટે સે. આ. જે માયકવાડ સરકારે દરિયાઈ લશ્કર રવાના કર્યું હતું, એનું આધિપત્ય ધારણ કરવાને વડોદરાના-રેસીડેન્ટ કેપ્ટન કારનોકની માગણી ઉપરથી મુખ્ય સરકારે ઇ. સ. ૧૮૧૩માં અને નીચેથી. અમે ઇંગ્લાન્ડને પકડી મારી નાખ્યા અને ઇ. સ. ૧૮૨૦માં તેઓ એલા તો નિર્જન થઈ ગયા કે માયકવાડને આ ખાતું નહિ રાખવાની જરૂર નહોતી તેણે કાઠી નાખ્યું, ત્યારે અને એવો હુકમ લખી મોકલ્યો કે "તમારે વેલણ બદર અથવા દીવ જુશિરનું રથ નિઃ છોડી જમીન રરતે અમરેલી જવું અને ત્યાં માયકવાડના તથા કાઠીયાવાડના સર મુખાને તમારા વહાણનો આજ્ઞા સોંપવો

"રસ્તામાં મારા ઉપર એક કાઠી બહારવળીયો, નામે બાગવાળો, તેણે પાત્રીસ ઘોડેસવારો સાથે હુમલો કર્યો મારા આસહારને છવ્વીસ માર્ગો મારી પામે ફક્ત કુમથી હતી, તેથી હું પોતે સામે થઈ શક્યો નહિ મેંયમ જ્યારે અમારે ભેટભેટા થયા ત્યારે બાવાવાળાએ અને કહ્યું કે "મારા કામમાં તમારી સહાય લેવાની છે" આ બહાનુ બતાવેને તેણે અને ઘોડેથી ઉતરાળ્યો. મારા માણસોને પરાધીન કર્યા, એટલે અને થોડા ઉપર બેસીને તેની ટોળી સાથે જવાની જરૂર પડી તેઓ અને ગિર નામના મોટા જાનસમા લઈ ગયા, જ્યાં તેઓએ અને જે માસ અને સપ્તર દિવસ એક પહાડની ટોચ પર ફેંદી કરી રાખ્યા. આ સપળો સમય મેં હવિયારખંધ માણસો મારા ઉપર નાગી તરવર લઈને ચોટી રાખતા હતા. દિવસ રાત વરસાદથી મીનગેલી બેખડમાં. ■ સૂતો તેમાં અપવાદ માત્ર મેં રાત્રિ હતી આ જે રાત્રિ અમેએ દારવીવાળા ગામમાં શુભરી ત્યાં જવા અને તો ટોળી ફરજ પાડી લઈ ગઈ. આ ફેરામાં પ્રસંગોપાત અને થોડા ઉપર સવાર થવા દેતા પણ હરવખત એક જોરાવર ટોળી અને વીંટી વળતી, તેથી નાસી જવાની કેમ પણ કોપીરા કરવી એ મારે માટે અશક્ય હતું

"એક ગામમાં જે બાવાવાળાને અનુકુલ હતું, તેમાં સીમેએ મારા પક્ષે જોડ્યા, અને મારી સાથે ધાવડી વર્તણુક ચલાવવા માટે તેને તથા

તેના માણુને ને કપડો આપેા પ્રતિકુળ ગામના પ્રત્યે તે ટોળાને એવો વિચાર હતો કે દુગ્ધાળ સુધી ધાઢે બિસીને જુડુ અને નાના બાળકો રમતા હેય તેનાં માથા કાપી લેવા, અને પછી પેલાના એ સાપિત પરાક્રમ ગાંડે દરખાવા ને દસના નાલ્યા જુડુ દિવસનો ખૂનનો ફેમ કરી પાત ના મુકામ પર આવતા ત્યારે “મે આલસને માર્યા” એમ જીવાળ કાઠીએ કહીએ કરતા અને એક દિવસ તો મે મરણ કાઠીએને તેમને એમ આકરીથી સવાચ કરતા સંભળ્યા કે

“શુ તમારી ખાત્રી છે કે તમારા બેગ ધયેલાને તમે માર્યા જ છો એનો એવો જવાબ મળેા કે “હા એમ જમારી બરજીને તેમના સરીર સોસરી નીકળેલી એઈ અને અમને ખાત્રી થઈ છે કે તેઓ મરી ગયા” એક વૃક્ષ કાઠીએ મીકા કરી કે “બાઈ ! બીજા કોઈ પ્રાણી કરતા માણુસને છવથી મારડુ વધારે વિકટ છે જ્યાં સુધી રસ્તાની એક બાલુએ ધડ અને બીજી બાલુએ માથુ ન લુલેા, ત્યાં સુધી એ મરી ગયા એમ ખાત્રી ન રાખવી”

કેટલીક વખત શન બાવાવાળો અરીસુની બેશ્વન હાલવમા મારી પાસે આવીને બિસતો અને આરા ઉપર પેતાને જમીયા ઉગમીને પુડનો કે ‘કેટલી વખત આ જમીયા દુલાબી દોય તો તમારૂં મૃત્યુ નીપતે ? હું જવાબ આપતો કે “હું ધાર છું, એક જ ધાયે મારું તામ પતી જય મારે હું આરા રાખુ છું કે તેમ કરીને તમે મારા આ દુખને અત આણુશો” તે જવાબ આપતો કે “તમે એમ ધારતા હોયો કે હું તમને નહિ મારૂં ! પણ માછી નેટલા માછલા મારે છે તેટલા મે માણુસો માર્યા છે. તમારો અત આણુતા હું જરા મે વિચાર નહિ કરૂં. પરંતુ તમારી સરકાર મને મારો ગીરાસ પાછો અપાવે છે કે નહિ એ હું જોડ છું જો થિરા વખતમા પાછો અપાવશે તો હું તમને જૂથ કરીશ”

‘ટોળા છુટ કરવા બહારનીકળની ત્યારે દિવસનો પછેા વખત ઉખ્યા કરતી રાત્રિયે દરેક ધાગની સરક તેનાં સચરના કાઠા સાથે બાધતા જ્યારે થોડા કઈક અવાજ સાંભળે ત્યારે તાણુ બેચ કરે કે ‘તૂત’ તેઓ ઉમા થઈ જતા બેરાકમા બાજસનો રેડલો અને મરવા, ને મળી રાંધે ત્યારે તેની સાથે દૂધ મને જણુ એજ બેરાક આપતા. ૦ ૦ ૦

“તેઓમા બે જુવાન પુરુષો હતા, કે જે મારે મારે કાઠક લાગણી
જતાવતા. • • મરા જુદાસ માટે તેઓ પ્રયત્ન કરતા અને મને
દિગ્મન આપતા. પ્રસન્નોપાત જ્યારે તક મળતી ત્યારે પોતે કેટલા માણસ
માર્યા તે વિષે, અને જ્યારે પૈસાદાર મુસાફરો માગેલી રકમ આપવાની
ના પાડે ત્યારે ક્યા ઉપાયો પોતે ચેતવા, તે વિષે તેઓ મને જાણ કરતા.
આ ઉપાય એ હતો કે એ બાપકા કમનસીબ મનુષ્યોને પગે દોરડા બાધી
તેઓને ઉધે માથે ગરદોએથી કુવામા ઉતારીને પાણીની સપાટી સુધી
ઉતારતા ને ઉપર ખેંચાતા. માગેલી રકમ આપવાનો કમલ્લાત ન કરે ત્યા
સુધી આ પ્રમાણે સીધા કરતા. કમલ્લા યાવ ત્યારે જુદા કરીને કેઇ
આડલીયા ઉપર દુડી અથવા કાચળ લખાવી લેતા ને જ્યાંસુધી રકમ
પહોંચતી ન યાવ ત્યાં સુધી જેદ રાખતા. • • •

એક તોફાની રાત્રી મારાથી કદિ નહિ વિસરાય એ બધા મોઢુ
તાપણુ કરીને રૂતા બધા હતા તિહ અને બીજા દિસક પશુઓ ગજવા
કરતા હતા, છતાં પણ મારે શુ કરક, તે વિષે તેઓ ચર્ચા કરતા હતા.
હું એ સાચળી ચકતો હતો મણસે રૂચીયા કરતા હતા કે “સાહેબને
કાણે અમે બધે મઠિનાથી જન્મવમા બીએ પાર્યંત ઊઠરા દાણા વગર
ગામગામ હેરાન હેરાન છે તેથી અમે હવે શેકાવાના નથી તેના સરદારે
જવાબ દીધો કે “સીલો એને મારી નાખી બીજા ક્યારેક ન્હાસી જાયએ”
પણ માણસોએ પાવો જતાઓ કે “અમેને લરકર મોકલીને અમારા બાળ-
બચ્ચાને જેદ કરે ને દુખ આપે” તેથી ઉભે એમ ઠપું કે હમણાં તો
મને સ્વતો રાખવો ઉભે મારો જુદાશો પોલીસીકલ એજન્ટ કમ્પાન
પ્રિવેન્ટાઇન મારફત આ પ્રમાણે થયેલ તેણે નવાબ સાહેબને સમજાવ્યા કે
“જે કાઠીઓએ જાવાનાજાતુ ચરમણુ બેર જુલમથી લઇ લીધુ છે, તેની
પાસેથી તમારી વગ ચલાવીને બાબાવાળાને તેને ગરાસ પાછો સોંપાવો.”
બાબાવાળાની માગેલી મુસાફર આવી એટલે તેણે મને ઊડયેલ.

‘મારી જેદ ફરમીયાન મારા ઉપર ને દુઓ પડવા તે લગભગ અસભ
• • નાજ સાજરે હું પ્રાર્થના કરતો હતો કે હું પ્રભુ ! મને વળતું સતાર
દેખાડીશ નહિ ! એક માસ સુધી તો સરદારે લીધે મારાથી જુદ કાઠી રાખ્યા

નદિ. ઉપર મંદવાટથી નળગેા મધ્ય ત્રયે ત્યારે જ છુટી નીકળ્યાં. સબ
 યાદીથી તાવ આવવા લાગ્યો-તેની સાથે પિતાસથને સોળે મધ આપ્યો.
 આ રિથિતમાં ખુલ્લી દવામાં ઉપાશ પડ્યા રહેવાનું, તેથી મને સન્નિપાત
 મધ આપ્યો. ન્યારે મને છૂટો કરવામાં આપ્યો ત્યારે પત્રથી માથા સુધી
 ઉપાશ આંટેલી, તેની રિથિતમાં સત્રીયે ખેતરમાં રજળતો પડેલો હતું
 હાથ લાંબો. • • • • •”

આ હજારોના ઉત્તરમાં મી. સી. એ. કીનકેટ આઈ. સી. એસ.
 પાતાના “ધ આઉટલોક ઓફ કાઠીયાવાડ” નામનાં પુસ્તકમાં લખે છે
 કે-“અલગત, આપણે બધા એ એવી કેદમાં પડ્યા હોવ, તો આપણે
 કેપ્ટન ગ્રાંટ કરતાં પણ વધુ સખ્ત બાંધા વાપરેવ. તેમ છતાં બાવાવાળાના
 પરામાં પણ થોડું કઠી સહાય તેવું છે. બેસાક બહારવટીમાં નાનાં
 બચ્ચાની ગરદનો કાપવાની પ્રથાને બચાવ કરવાનું તો ધરેલ છે. છતાં
 લાલચની માફક બહારવટી પણ સુવાળે હાથે તો નથી જ મધ ચાલુ. કદાચ
 દુશ્મનોનાં ગામડાવાળાઓએ પોલીસને બાતમી પહોંચાડી હતી. તે કારણ-
 સર બહારવટીઓએ તેઓને પાક શીખવવાનું ઇચ્છેલ હતી. પણ પક-
 ડાઇ બચાની બ્લીકે ગદમાં તો પેસી ન સહાય તેથી તેઓ પાદરમાં જ
 ઓક બે છાકરાને દીડાં તેઓને મારી નાખી આલ્યા બતા હતી. બેસાક
 મુકામ પર જઈને તેઓ પાતાનાં પરાક્રમોની બડી બડી વાતો તો કરતા
 હતી જ. તે સિવાય કેપ્ટન ગ્રાંટના સંબંધમાં તો બાવાવાળો મુંઝવણમાં જ
 હતો. દેખીતારે પાતાના પુત્ર દેનીબાલ ઉપર ભેળી ફરજ નાંખી હતી તેથી
 જ પવિત્ર ફરજ બાવાવાળાના પિતાએ પણ તેના ઉપર નાખેલી ને ગ્રાંટને
 કેદી રાખ્યા સિવાય એ ફરજ કઠી પણ અડા થઈ શકે તેમ નહોતું.
 ધરેલી લોકોને પોતે અબજુ હોવાથી તે નહોતો સમજી શકે. કે પોતે
 અને પાતાના સાથીઓ જે સંકટો બેપરવાઈથી ભોગવતા હતા, તે જ
 સંકટો અંગેજને માટે તો અસહ્ય હતાં. ને ન્યારે એને એ સમજ
 પડી ત્યારે એને આ કેદી ઉપદ્રવ રૂપ જ લાગ્યો. એની બિમારી આ
 રોગીને નારાજગ કરવામાં વિધિ નાખતી અને બળતા ગામડાંની કઠી-
 આણીઓનાં કપડા ખવરાવતી.”

ચાંપરાજ વાળો

ચલાળા ગામમાં એક કાઠીને ઘેર કાસજનો અવમર છે. બેળા થયેલા મહેમાનોમાં ચરબેથી ચાંપરાજ વાળો આવેલ છે, અને દીંમસેથી હાથીઓ વાળો અને જોડસર વાળો નામે બે યજ્ઞાઈ હાજર થયા છે. ચારસો પાચસો જીભ કાઠીઓ પણ વાળાકમાથી, પાંચાળમાથી ને ખુમાણ પંચકમાથી આયા છે. એવો અડાખીડ ડાયરો ડેવીએ બેઠો છે તે વખતે જુવાન ચાંપરાજ વાળાએ વાત કાઠી:—

“આપા હાથીઆ વાળા ! કીક ચલુ, તમે આહી જ મળી ગયા. મારે દીંખવાનો આટો મરથો.”

“બલેં, બલેં, બા ચાંપરાજ, બોલ્ય, શુ કહેવું છે ?”

“કહેવું તો એટલું જ, કે અમારી રૂપદેગાઈ બેનને રોટલા પાણીનું દુઃખ શીદ થો છે ? એની છવાઈ કાં ચૂકવના નથી ? મેનડી જિયારી ચરબે આવીને સતે પાણીએ સેતીતી !”

આટલા બધા નાતીલાઓની વચ્ચે ચાંપરાજ વાળાએ પોતાની કુખની દીકરીને દીંબલાના પિત્રાધઓ તરફથી મળનાં દુઃખની વાત ઉચ્ચારનાં, દીંબલાના બન્ને મલ્લેસને પોતાની કન્નૈતી થઇ લાગી. નેહસરે અરણ્યા પાસે જોવા કાંધેરોડે દબને જવાબ દીધો :

“ આપા ચાંપરાજ વાળા, તું તે આંહી તારી કુખની દીકરીને જીવાઇ અપાવા આગ્યો છો, કે કારણે આગ્યો છો ? ”

“ એ ય કરવા, આપા નેહસર ! એના ચોરાસી ગામન વારસદાર ધણી માત્રા વાળાને મોગડીયુંમાં ભરીયું એર દબને એ! તો મારી નાખવો, અને પછી આ રંડવાળ કાઠીઆણીને રોટલાનું પ્રટકું ય ખાવા ન દેવું, એ કાંઇ કાઠીની રીત કહેવાય ? જીવાઇ તો કાઠી આપવી જોશે બા ! ” ચાંપરાજ ટાડે કોડે બોલનો ગયો.

“ તારે કહેથી જ કાંઇ જીવાઇ નીકળી નય છે, ચાંપા ! ”

“ તો પછી મારે ચાઇને દીંબલાને આંટો ખાવો જોશે ”

“ તો બચે બા ! ખુશીથી આવવું. ”

“ તો આજથી સાતમે જન્મણુ તમે સાબદાઇમાં રંજો. ”

એમ સામસામી વચનની જરૂરીઓ વજૂટતાં જ સડુને ફાળ પડી કે મામલો હાથ ગંદાર વલો જશે, એટલે ધરનો ધણી ઉઠીને પાધડી ઉતારી એ ય પક્ષ વચ્ચે ઉભો રહ્યો. બેયને હાર્યા. પણ પછી કારણમાં ચાંપરાજ વાળાને કાંઇ સ્વાદ ન રહ્યો. રોટા થયો ને તડકા નખ્યા, એટલે ઘોડે ખડીયા નાંખી ચાંપરાજ વાળાએ રાંગ વાળી. રવાના થતાં થતાં કહ્યું કે “ આપા હાથીઆ વાળા :

ને જોડ્યું વાળો । સામ્રાજમાં રે'જો હો, સાત જમણે અમે નક્કી આવશું."

પોતાના કુટુંબની એક નિરાધાર કાઠીઆણીનો પક્ષ લેવા મારે એટલા ચક્રમક ઝેસ્વીને ચાંપરાજ વાળો ચરખે આવ્યો. બે દિવસ વીતી ગયા પછી એના ચિત્તમાં વિચાર ઉપડ્યો કે "જોણતાં જોણાઈ તો ગયું, પણ હવે ચક્રું શી રીતે ? દીંડાવાળા જણ છે જાણ, એને કેમ કરીને પહોંચાશે ?"

"જાણ, વિચારમાં કેમ પડી ગયા છો ?" ચાંપરાજના મકરાણી જમાદારે વાત પૂછી.

"જમાદાર, દીંડા આથે ચક્રવાની જામ કચરાઈ ગઈ છે."

"તે એમાં શું જાણ ? આટો ખાઈ આવશું. કોને જામણું ?"

"હિતવારે."

"હીક. પણ મને લાગે છે જાણ, કે કદાચ દીંડાવાળાએ માન્યું હશે કે ચાંપરાજ વાળો થુંકે ઉઠાડી ગયો. જોણું પળશે નહિ. એમ સમજીને હાસીમાં કાઠી નાખશે. અને તેમારીમાં નહિ ગ્હે. મારે પ્રથમથી ખાતર દઈ મોકલીએ."

એ રીતે પ્રથમથી સમાચાર મોકલાવ્યા કે "હિતવારે આવીએ છીએ." પણ દીંડાવાળા દાવરામાં આમતવાળો નામનો એક ગણ-દેરા હતો. ચાંપરાજ વાળાને અને સાંમત વાળાને જળ-મીન જેવી પ્રીત. આની તમવાર આ જાધે અને આની આરોગ્યધે, એવા મીઠા મનમેજા ચાંપરાજે એ બાધમધને કહેવરાવ્યું કે "આમતવાળ,

હું બંને થઈને જિતવારે ઘરે ચડીશ મા.”

માડવડેથી કાંધો વાળો, વરસડેથી ખીન્ને કાંધો વાળો, વગેરે પોતાના વળા જે મોટામોટા કાંડો દવા તેને ટીંપવાવાળાએ શનિવારે સાંજથી જ બોધારીને બેળા કર્યા. ગવિવારે સવારે આખા દાયગામે હડીઆર પડીઆર બાધીને ચોરે બેઠક કરી બનબન આ બાણુ કસુ નાની ખચો છવોળન બરાધને પ્યાવીઓમા રેડી પીવાની તૈયારી થઈ, મદમ ઉના રોટલા, ગોરમ અને ખાંડેલ માકરના ત્રાસ ભાતના પીન્નવા આઠ તૈયાર ટપકે થઈ ગયા અને બીજી માણુ ગામને પાદર આપતાજ વાળાના મકરાણીઓની બાંદૂકના બગાકા સબળાયા સમોક્ષમ । કસુગા પડતા મેલીને કાંડીઓ ચોરેથી કુધા. તરવારોની તાળી પડી અને ધાણી કુરે તેમ બાંદૂકમાથી ગોળાઓ વધુરી માડવડાનો કાંધો વાળો અને વરસડાનો ખીન્ને કાંધો વાળો ટીંપવાની બમ્બરમા કામ નહા, અને બાકીના કેક કાંડીઓ પાઠવી બારીએથી પચાવન થઈ ગયા.

આપગળ વાળાનો દાયગો ચોરા મળિ ચડે ત્યા તેા કસુ ન અમૃતની છવોળવ ખરસો બરેલી નીકી, માણુમોએ પૂછ્યુ “બાપુ લેશુ કસુમો ?”

“હા મા, એમા શુ ? વાપના દીકરાનો કસુમો છે ને ?”

સહુ રાતુના ઘનો કસુમો લઈને પગી દર નગર ઉપર ગયા.

“ખન દાર !” આપરાજે પોતાના મગાથીએને ચેતાવ્યા. “આપણે ગામ લૂંટવા નથી આવ્યા. બહેનને છવાઈ કઠારી દેવા આવ્યા

એટલું બોલીને આપરાજ ડેવીએ દાખન થાય ત્યાં તે ખુટ્ટીઆ કાઢી ચોટીતારોને ઉધાડી તન્વારે ઉત્તેવા દીધા.

“ડોમ થો ! ખમી જવ.” આપરાજે સીખામણુ દીધી.

રૂપાના પનસા જેવી ઘોળા દાઢી, મૂંડ ને પાપણોવાળા કાઢીએ બોલ્યા : “ખસી ગયે તો સાત વનમાગની ખોટ જેસે આપા આપરાજ વાળા ! અને આપરાજ વાળો ઉઠીને આ ટાણે અમને ખસવાનું કહે છે ?”

“અરે ડોસમ ! આઠી દીકરાના વીવા નથી, કે તાણવ કરવા જેસીએ. માટે ખસો. નીકર ઘોળામા ધૂળ બરાણી મમનને !”

ઘોળા ઘોળા નેણુ ઉઠ્યા ચડાવી, ઘોળા પાપણોને અરધીક ઉધાડી, પાણીદાર અને પવજેલી આખા તમમગાવી, બન્ને ખુટ્ટીએ ખુટ્ટીપાની ધૂળતી ગરદનો ટકાર કરતા કરતા જવાન વાજેરા કે “આપરાજ ! ઘોળામા ધૂળ તો આજ ખસી ગયેથી બરાબ જવ, ને ડોકા ધન્ટી માથે રકથે તો અગાણે અમારે મગ્ગાપરની વાટ ઉધડી જન માટે છુ તારે ને કરતો હો છ કર, ને અમને ચ અમારું મનધાર્યું કન્વા દે અમાગ ધડપણુની દાણી દ્યા ખાઇશ મા, મવનના ચોવગા !”

એમ કરીને બેય ખુટ્ટા ધાએ આવ્યા બેય સોનાના લીમ સરીખા નોકરોને લાળી દધને આપરાજ વાળો દરમારગની અદર ચા'યો.

ઓગડે જવ ત્યાં ઉંચી ઉંચી ઓમ્તીને, કાઠે રૂપમાઇ ઉત્તેવા રૂપમાઇએ વીરના વારણા લીધા. આપરાજ બોલ્યો કે

“બહેન, તમારે જે કાંઈ લગાડાંવાનાં, દરદારીનો અને ધરવખરી સેવી હોય તે નોખી તારવી લેવો.”

ગાડાં આવીને હાજર થયાં એમાં રૂપદેખાઈનો આવ બસાયો. અને એક માણમાં રૂપગાઈને બેસાડ્યાં. તથા કાઠી અસંવારને ચાંપરાજ વાળે ડુકમ કર્યો :

“બેનની સાથે જવ. જે રસ્તે ક્યાંય દીગસાવાળા આડા ફરે તો ત્યાં ને ત્યાં કટકા થઈ જાશે. વાવડ દેવાય પાછા વળશે મા.”

“બાલ્યું, બોન્યું !” ગડની કાઠીઆણીએને ચાંપરાજે હાથ જોડીને કહ્યું. “તમે દારે ખસી જવ. અને તમારા દાગીના કાઠી ઘો, રૂપદેખાઈની ચડત છવાઈ પણ ચુકવવી જોશે.”

હાકલ પડનાં જ કાઠીઆણીએ પોતાની કાયા માથેથી એક-એક દાગીના ઉતારી બાંધી કરવા મંડી. અને ચાંપરાજ વાળાના અસંવારને કહ્યું :

“બાઈ, દડલાં સજાડ બીડાઈ ગયાં છે, નીકળતાં નથી.”

“તે કાપવો પડે પગ !”

ત્યાં તો ગડની પછીત પાછળથી “હે.....! પગ કાપવો છે !” એવી ત્રાડ સંભળાઈ. અને ઉઘાડી તત્તવારે એક પગે આંખી હલંગ મારીને દોડતો આવ્યો.

“કાણુ સામત !” ચાંપરાજ વાળે ચકિત થઈને પૂછ્યું.

“હા બાપ. હું મામત ! મને તે ઓળખ્યો બેર ? ના ના, સાચી ઓળખાણ નો'તી પડી !”

“અરે સામત ! તું હજી આઠી ?” એમ કહી ચાંપરાજ વાળો આડો ફર્યો.

“હું આઠી ન હોત તો મારે કપાને કાળી દીવી ચોંટત. પણ હું વખતમરુ એ-વે. ચાંપરાજ ! હે, હવે જડ તવરા હે”

“મામત ! મામત !”

પણ સામત વાળો ન માન્યો. તવરા લઈને હનુમાન જેવો કબજા હોતો આવ્યો, ત્યાં તો ચાંપરાજનું આપું કટક એને વીંટાઈ પડ્યું. હડોડડ ઝાટકા પડ્યા “અરે હા ! હા ! રે'વા ઘો !” એમ ચાંપરાજ બોલતો રહ્યો. ત્યાં તો સામત વાળાના રામ રમી ગયા.

“ઝાપ ખો. મામતને માગવો પડ્યો !” એમ બોલતા બોલતા ચાંપરાજ વાળાના અંતઃમાં બહુ વચનું લાગ્યું. પણ ત્યાં તો ટાણું સારી રીતે થઈ ગયું એટલે આપું કટક અમરેલીની ફાંજની બાંધ આઠી નીમણું ત્યાંથી જ પંખારો ચાંપરાજ વાળો બાગ્યે નીચા ગયો.

૨

ધોડાના પગમાં ઘુઘરા, સાવ સોનેરી સાજ;
લાલ કસુબલ લુગડા, ચરખાનો ચાંપરાજ.

ગિરમા ડેઝાણ અને ખાભાની પડખે, કુંગરીય જ પ્રદેશમાં એક નાનો પણ વચ કુંગ છે, જેનું નામ છે 'બાણુઆનો કુંગ' એ

ડુંગરની એક બાજુ કુંડો છે, અને ત્રણ બાજુ ગટાટોપ ઝાખરાં ઝાડવાં વગેરે પડ્યા છે. બાગતાં બાગતાં ચાંપરાજ વાળાએ આ બાણીઆના ડુંગર માથે ઝાથ લીધી. એક પોતે, અને નવ પોતાના પગારદાર મકરાણીઃ એટલા જણે ડુંગર માથે મડીને મેરચાં ગોઠવ્યા થોડી વારમાં તેા ધારી અમરેલીની ગાયકવાડી ગીરને આવીને ડુંગરને ઘેરી લીધેા.

મકરાણીનો જમાદાર બોલ્યો : “બાપુ, આ ધાંસીઓ પાથરી દઉં છું. તેના પર તમે તમારે બેસી રહો, અને અમને બંધુકું બરી ભરીને દેતા જાવ. ભડાકા તો અમે જ કરશું.”

હસે બંદૂકો એક પછી એક બરી ભરીને ચાંપરાજ વાળો આપતો જાય છે અને મકરાણીનો જમાદાર “બાપુ બીવાઈ છુ હો” એમ કહીને, ડુંગર ઉપર ચડ્યા આવનારાઓને કુંડનો જાય છે. એમ ચાતાં ચાતાં તો બે જીવાનં મરણીયા અંગ્રેજ અમલદારોને હાથમાં બંદૂકો લઈને ડુંગર ઉપર ચડતા જોયા.

“બાપુ !” જમાદાર બોલ્યો. “હાથના આંકડા બીડીને બે ગોરા ચડ્યા આવે છે. ઉડાડું ?”

“ના ભાઈ, ગોરને માથે ધા રેવા દેજો.

“પણ બાપુ, હ તો આ પોગ્યા. અને હમણાં આપણને ઘણી નાખશે.”

“દીક ત્યારે ઉડાડ. ચાલી હોય તે ચાશે !”

મકરાણીની બંદૂક વહૂટી અને એની ગોળી બેમાંથી એક અંગ્રેજના માથાની કાઢી તોડતી ગ

વીકે સરવૈયા વાઢીઆ રણુધેલા રજપૂત,
ભાણીઆને હુંગર ભૂત, સાહેબને સરજ્યો ચાંપરાજ !

[વીકાએ તો સરવૈયા રજપૂતોને વાઢ્યા. પણ જો ચાંપરાજ ! તે તો
ભાણીયાના હુંગર ઉપર સાહેબને અવગતિએ મારીને ભૂત સરખો દીધો.]

ઠેરે બોઠાસાં દીયે, કંડી મહયમું કોય,
જગભલ સાંબ જ કોય, ચૂંથી નાખ્યો ચાંપરાજ !

[સાહેબની મરમો એના ડેરાતણ્યોમાં વિલાપ કરે છે. કેમકે તે તો
જે કોઈ સાહેબને દીધો તેને ચૂંથી નાખ્યો છે.]

તેં દીધી ફકરા તણા ! એવી ભાલાની આણુ,
મધ ગરમાં મેલાણુ, સાહેબ ન કરે ચાંપરાજ !

[ફકરી વાળાના પુત્ર ! તે તો જિરની અદર તારા ભાલાની એવી
છાક વિસારી દીધી છે કે કોઈ વેરો સાહેબ મધ્ય જિરમાં સમામ કરી
શકે તેણે નથી.]

ગોરાનુ લોહી છંટાતાં તો હાહાકાર વાગી ગયો. અને હુંગરે
ફરતી સાતથરી ચોકીઓ મૂકાઈ ગઈ. ચાંપરાજ વાળો સમજ્યો કે
“આમ જો મનાઈ, તો ફૂતરાને મોતે મરવું પડે.”

બૂખ્યા ને તરસ્યા જહારવટીયા ભાણીયાને હુંગર ભરાઈ રહ્યા.
ક્રમાં કોઈ દિવસ ડેરાણુના કોટીયા કાઢીઓએ રાતમાં આવી,
પછવાડે ગીચ ઝાડીમાંથી છાનો માર્ગ કરી, ચાંપરાજ વાળાને
એના નવ મકરાણી સાથે ઉતારી લીધા. પછી કહ્યું કે, “હવે મંડો
ભાગવા. દેશ મેલી ઘો.”

“અરે જા ! એમ બાળતા તે કેમ માંડ્યું ? સડુને ચૂસી
ધણીએ બન્ને હાથ દીધા છે.”

એટલું બોલીને ચાંપરાજે મદરાળીઓને લઈ ગાયકવાડનાં ગામડાં
ઉપર ત્રાસ વર્તાવવાનું આદરી દીધું. ગામડાંની અંદર લોંટા ઝોંટા
કરી ગાયકવાડનાં હાંડાં જેવાં રૂઠાં ગામડાંને ધમરેણી નાંખ્યાં. વાંસે
વડોદરાની ફાંજે આંટા દેવા લાગી. પણ ચાંપરાજને કાંઈ ઝાલી
સક્યા નહિ. ચાંપરાજવાળાએ પણ ગામડાંને ખંખેર્યા પછી એક
દિવસ પોતાના સાથીઓને વાત કરી “ભાઈ, હવે તો ઘેંસનાં
હાંડાં ફાડી ફાડીને કાઢ ગયા છીએ. હવે તો દૂધ ગોરસ માથે
મન ઘોડે છે.”

“એટલે શું ચાંપરાજ વાળા ? અમરેલી ધારને માથે મીઠ
મંડાય એવું નથી હો ? પડતું ઉતરી પડી છે વડોદરેથી.”

“સચોડી ગાયકવાડી જ આંધી ઉતરી આવે તો મ કાંઈ ઇ
મોજ નવા દેવાય છે ? ખાટે હાલો અમરેલી. ફવમુનિ જેવાં ઘોડાં
સાંગમાં છે એટલે રમવાનું કેમ પડશે જા ?”

કાંઈ પણ રીતે ચાંપરાજ ન માન્યો. અને અમરેલીની વડી
ને ડેખી બાળમે નદીઓનાં પાણીમાં ઘોડીઓને ઘેરવી, સમી સાંજના
સૂરજને સમરી માંજા ફેરવવી, ને દીવે વાટચું ચડતી વેળાએ
ગામના કાળા કાળમીઠ પત્થરના ગદદિલ્લાનાં બારણાં તોડવાં,
એવો મનસૂબો કર્યો.

અમરેલી આવછ અસંગ લક રમવા લાલે;
(તિ દિ') ‘મરેલીયું , રંગમોલે ચાંપાને જોવા ચડે.

[ઓ સુન્દરી ચાંપરાજ ! હું બાથની રમત રમવા અમરેલી માગી બનરમાં દાખલ થાય છે, ત્યારે તને નિરખવા માટે ઉગી ગ્રહેલાતોમાં મરાતા અધિકારીઓની સાથે ડોકાં કાઢી રહે છે.]

ધોગે દિવસે પણ અમરેલીની બનરો ઉજ્જડ થવા લાગ્યાં ચાંપરાજને બાલે ભલ્લભા જવાનો વીધાવા મંડ્યા. અને ભૂંટા અડળક માલ ચરખા ભેગો થવા લાગ્યો.

દુખથી ગોવિંદરાવ ડરે, રંગમોહભાંચ રાડય;
કાઠી નત્યો કમાડ, ચોડે બરછા ચાંપડો.

[ગોવિંદરાવ નામનો સૂમો (અથવા તે મહારાજ ગોવિંદરાવ ત્રાયકવા ચાંપરાજના ભવથી મુત્રાવા લાગ્યો. રાજમહેશ્વરમાં જુઓ પડે છે. કે ચાંપરાજ વાળો છે કમાડ ઉપર બરછા મારીને ચાડ્યો નય છે.)

★ ચાંપા ફકરા સિંહરા, રંગ ચોલા પ્રજરાણી !
બડોદરે લાડ બંકડા, પાડ્યો ધવે પકાણુ.

[સિંહ ચરખા કાઠી ફકીરવાળા. મુન ચાંપરાજ વાળાની કાઠી ત્રણે પરને (ખાચર, ખુમાણુ, વાળા)ના રાણા. રમ તારા ચેભાને કમકે તે તે હે બકા મરદ. વડોદરાની બનરમાં બધા ત્રાયકવાડના પકા કોમના લશ્કરા અમલદારને ખબરો મારીને મૂળ ચાડતો કરી દીધો.]

૩

કલપ દીવેલ જાંબુવરણા ઘાટા ચોભાવાળો એક આદમી એક ઘોડે એક હડા વોડળાની ભેખડની ઝોથે બેઠો છે, બાગુમ

● આ દુહો એમ જતાવે કે ચાંપરાજ વાળો વડોદરાની લશ્કરવા પણ ગયો હતો.

ધોડી હમચી ખુંદી રહી છે. અને ‘ધીરી બાપા ! ધીરી રેયમ !’ એવે સ્વરે ઉનાવળી થાતી ધોડીને ટાની પાડે. પાડે. અસવાર પોતાના ખડીયામાંથી ખરડ કાઢીને કમ્બો છુટ છે, બમ્બર બાસો બેખડે થડ ટેકેલ છે, ને તસ્વાર તો પૂગના પુષ્પ નેત્રી મમુખ ન પડેલ છે. સમ્ર મહારાજ સોનાવડણા થકને આબમાં એનો સાત ધોડાનો રથ ઉનાવળે હાંકવા મંજા છે.

“રંગ હો ! રંગ હો ! રંગ હો સમ્ર તણ !” એમ તણ વાર કમ્બો ઉગમળી દિશામાં હાંટીને જેમ અસવારે તણ રંગ દીધા, તેમ વેંકળાનો બેખડ ઉપસી ગીસ્ત ઉતરીઃ મોખરે મોટા દાઢીમૂછાળા આગેવાનોઃ પચીસ પચીસ ધોડેસવારો અને સો એક પગપાળા ખરકંદાઓ.

“એ આવો બા આવો ! કમ્બો પીવા ઉતરો !” એમ બેખડને થડ બેઠેલા એકલ આદમીએ આગ્રહ કર્યો.

“ઉતરાય એમ નથી બાપ ! મસ્વાનું પે વેશું નથી.” એ ગીસ્તના મોવંડીએ જવાબ દીધો.

“કાં, એવડું બધું શું છે ?”

“આ ચાંપરાજ વાળો અમરેલી બાંગીને જાય છે, એ અધરાતના ગોતરો છીએ.”

‘અરે બાપ ! માર્ માર પણ ચાંપરાજે આજ રાતમાં જ બાંધ્યું છે. હું ય અમરેલી જાહેર કરવા જતો’તો. ચાંપરાજે તો અરેરાટ વર્તાયો છે. પણ શું કરીએ ? કમ્બો પીવા વન્યા કાંઈ છૂટકા છે ? ઉતરો ઉતરો બા ! આપમ્યા પછી અસર નહિ !”

ગીસ્તને તો એટલું જ જોતું હતું. ઉર્ચા ધાસીયા પથરાયા. મ્હો ધોધને મંગળા કર્યા. કચ્છો પીધો. પછી એક વાદળીએ વાત છેડી

“હે બા ! આમા તમને ક્યાઈક ચાપરાજ, બેટયો હોય તો શુ કરો ?”

ગીસ્તના માણસો અડખેપડખે જોવા લાગ્યા.

“સાચું કહું દરબાર ?” મુખ્ય માણસ બોલ્યો.

“હા, કહો !”

“પ્રભાતનો પહોર છે. મ્હોમા પારકો કચ્છો છે. માચુ કહું છું કે અમે એને ફક્ત રામ રામ કરીને તરી નાહ્યો.”

“કા ? સરકાર રોટલા પૂરે છે છ રોના ?”

“એ બાઈ ! ચાપરાજ વાળો બાલવે નીકળ્યો છે એટલે જ સરકાર આટલી મોળી ફ્રાજને રોટલા આપે છે. કાલ્ય જો ચાંપરાજ વાળો સોપાઈ નય, તો આ તમામ બચ્ચવાળા માણસોને નોકી-માથી રળ મગે. માટે સારા પ્રતાપ ચાપરાજ વાળાના બાલવડાના !”

એક વાદળીએ આ જવાબ સાંભળીને મ્હો મચકાવ્યું. ખડી-યામાથી ડાળસો કાઢ્યો. ડાળવામા સોનામહોરો જરી હતી. ગીસ્તના અંગેસરના બોળામા ડાળતો મૂકી દીધો.

“આ શું ? જમાદાર ચમક્યો.”

“આ તમારી છબ ગળી કરવા માટે.”

“હાં !”

“તમે દુવા દીધી માટે.”

“કોણ ચાંપરાજ વાળો તો નદિ ?”

“હા, એ પોતે જ. જ્યાં હવે રામરામ છે.”

ઝેટલું કહી ચાંપરાજે છવંગ દીધી. પવકમાં ઘોડી ઉપર પડેંચ્યો. માણસો જોના રહ્યા, અને ચાંપરાજે સામી બેખડ પર ઘોડી ઠેકાવી.

૪

“હવે ?” ચાંપરાજ વાળાએ મકરાણી જમુદારને કહ્યું: “હવે શું કરવું ? માથે ગોરાનું ખુન ગામડે છે. ધરતી આપણને ક્યાંય સંધરતી નથી.”

“તો બાપુ, હાલો મારા મલકમાં-મકરાણીમાં.”

“ત્યાં શું કરવું ?”

“ત્યાં તું મારો હાકર ને હું તારો ચાકર.”

“પણ ત્યાં જઈને મારું નામ શું રાખવું ?”

“નામ તો સુવેમાન અસમાન !”

“ તો મારે બે બાપના નથી થાતુ. તારે તારાં માણસો લઈને ચાલ્યો જ બાપ ! મારે વળી સગ્ગ ધણીનું ધારું થશે.”

નવે જન્મ્યા બાપોરે બોજ ખાયરની ડેલીએ ગયા અને ચાંપરાજ વાળો એક બે કાઠીઓને લઈ જેપુઆણવાને માથે ઉતરી ગયો.

૫

એક દિવસ કચાગીની અંદર જેપુર મહારાજની નજર આધે આધેના ખુણામા બેઠેલા એક આદમી માથે મંડાઈ ગઈ છે, માથેથી ગોધું ખાઈને પાછા વળેલા દાઢીના કાળા કાતર : ઉગ્ગો, કંકુવરણી ઝાંચ પાડેલો મેલો વાન : બેડમા કટારી : ડોકમા માળા : એવો ચોકખો ચારધુનો દિદાર હોવા છતાં મહારાજે એના મોરામાં કંઈક નોખા જ અક્ષરો વાંચ્યા. મહારાજે હુકમ કર્યો કે “ આપ્યા આદમીને આઠી લાવો તો ! ”

એ આદમીએ મહારાજની ગાદી સામે આવીને નીચા ઝૂકી સવામ કરી.

“ કેવા છો ? ” મહારાજે પૂછ્યું.

“ ચારણુ છું. ”

“ ક્યા રેવાં ? ”

“ કાઠીઆવાડમાં. ”

વિચાર કરીને મહારાજ ઉભા થયા. “ મડવા આઠી આવળે

તો !” એમ કહી, એ આંખોને તેડી પાસેના ઓરડામાં ગયા. જમને એકાંતે પૂછ્યું :

“ તમે ગલ્લા નથી. ચારણ દોષ દિ’ મળ્યો ન હરે. પણ ઓવારણું છે, માટે તમે વેશધારી છો. બોલો, કાણુ છો !”

“ કાઠી છું.”

“ નામ ?”

“ ચાંપરાજ વાળો.”

“ ચાંપરાજ વાળો, તમારે માથે ગોરાનાં ખૂન છે. અને અટાલ સરકારની બેસતી વાઘાલી છે. તમે આંહી રહો તો જપુરની ગાદીને જોખમ છે. માટે નીકળી જાઓ. નાણું જોવે તેટલું ખૂસીયી લઈ જાઓ.”

૬

ત્યાંથી ચાંપરાજ વાળાનાં અંગળ ઉપડ્યાં. નીકળાને એ મવામાં આવ્યો : જ્યાં અંજર એ’ ઝાંઝા કરે છે, અને જે ‘ચાં માળવો’ કહેવાય છે, એવા એ રસાળ મુલકમાં ચાંપરાજ વા ચારણ વેશે દાવા ગામના એક પટેલને ઘેર સંતાપ રહ્યો. પોતા બ્રાહ્મણભરી ખાતર જરદાસ્ત કરનારા પટેલને ચાંપરાજ વાળો કાપમ દોષ હડી ચિંતામાં રહેતો દીધો. તેથી એક દિવસ પૂછ

“ પટેલ, પેટમાં આવકું બધું દુઃખ શું બધું ?”

“ ગઢવી, તમને કહીને શા સાર કાઢું ? જીમ કચરીને મરવા જેવો મામલો ઉભો થયો છે. કહેવાની વાત નથી રહી.”

“ પણ શું છે ? મ્હોમાંથી ફાટી મરને ! ”

“ આ ગામના દરબારનો સાગો મારા દીકરાની વડુને રાખીને બેઠો છે. રાજ આઠી મારા ઘરમા આવે છે, ને ધરાર એક પહોર રાત રહે છે.”

“ ઠીક, આજ આવે ત્યારે મને ચેતવજો. ”

એ જ રાતે એ ફાટીન સાઠ જેવા કામીને આપરાજ વાળે ઠાર માર્યો. અને ત્યાથી પણ ચાલી નીકળ્યો.

માર્ગે એક ખીજી ગામ આવ્યું. આપરાજ વાળાની શોધ તો એમર આવતી જ હતી અને ગામોગામ એના શરીરની એધાણીએ પણ પહોચી ગઈ હતી. એ એધાણીએ આ ગામના ઠાકોરે પોતાના પાદર ઉભેલો આપરાજ વાળાને દીઠો. દેખતા જ એને બહેમ આવ્યો. ક્યા રહેતું ? ક્યાથી આવો છો ? “ એમ પૂછપરછ કરતા કરતા ઠાકોર આપરાજ વાળાની ચડમા ગયા. ઘોડીની લગામ ઝાલી આમલ કરવા મડ્યા કે “એ બા ! ઉતરો, ઉતરો, રોટલા ખાઈને પછી ચાલજો”

જાનેની રકમ આજવા મડી આપરાજ વાળાને તો આવી રીતની પરોણાચાકરી કેકેકાણે મળતી હોવાથી કાંઈ કાવતું હોવાનો વહેમ જ ન આવ્યો. પણ પડખે એક ચારણ ઉભેલો હતો. તેણે એક કાગડા સામે કાંડેલો ફેફાને કંથુ કે

“ હડી જાજો કાનગા ! ”

એ વેણ કાને પડતા જ, ચાપરાજ વાળો સમસ્યા સમજ ગયો. થોડાંને દાખી, એટ મારીને હાથેના હાથમાંથી લગાવી છોડાવીને બાગે પથ પનને પમને એણે પોતાના મોતના પડછાયા બાંધ્યા.

૭

ગુજરાતમાં જમના જમતા એક ચાચુને મુખેથી ચાપરાજે સમાચાર માન્યા કે—

“ ચાપરાજ વાળા તમે તો રજીઓ છો, પણ મૂઠુભાઈ ઉપર સરકારે ખુબ ભીંમ કરવા માડી છે એનો ગરામ જાવાનો થયો છે. તમારી ખુશામના દેન આખી કાઠિયાવાડમાં વાગી રહ્યા છે ”

સામળાને ચાપરાજ વાળો ઝખનાણો પડી ગયો. જહારવટે નીમ્યા પહેલા એની લૂટફાટની ખૂમ એટલી જધી વધી હતી કે સરકારે એની મારી ચાતવચગતના હામી માગ્યા હતા. એ સમયે જ્ઞાપુર દત્તાર મૂળ વળી હામી થયા હતા. ચાપરાજ વાળાને સાટે એણે પોતાના તમામ ગામ આવ્યા થવાનો કગડો સરકારને કરી દીધો હતો એટલે અત્યારે મૂળ વાળા ઉપર સરકારનું આકરૂં દબાણ ચાલી રહ્યું હતું.

“ મારે પાપે ને મૂઠુભાઈનો ગરામ ખાનદા થશે તો તો ગજમ થઈ જશે મારૂ મોત જગડશે મારે હવે તો જાહેને મૂળમા-ઈને હાથે જ સરકારમાં સોંપાઈ જઈ ”

એવે વિચારે આપરાજ વાળાએ કાઠી-આવાડ બણી ઘોડા હાકી મે-યા. એક દિવસ જાલર ટાણે અધારામા ભાવના એક ગામડાને પાદર તળાવને આરે આપરાજ વાળો પોતાના એ અસનારો સાથે ઘોડાને પાણી પાના ઉભો છે, ત્યાં જાગ્રુમા જ એક અગનાર પોતાના વેચર ઘોડાને પાણી પાવા આજ્યો. આપરાજની પાછળ ફરનારી એ પશ્ચતનો અસ્વાર છે એની નજર તારોડીયાને અજવાળે આપરાજના અહેરા ઉપર પડી એને જરાજર જારવડીયાની અજુમાર ગઈ, જમ દધને એણે આપરાજ વાળાની ઘોડીની લગામ ઝાલી.

“કુમ ભાઈ ! લગામ કુમ જાયડ ?”

“તુમ આપરાજ વાલા !”

“અરે ગમ રામ કુ, અમે તો ચારણ છીએ.”

“નહિ, તુમ આપરાજ વાલા !”

“અરે મેની દે ભાઈ, નીકર કાશો માર ખાઈશ”

“નહિ, તુમ આપરાજ વાલા.”

“આ લે ત્યારે, આપરાજને જાવવાનું છનામ” એણે બોલી તરવારનું ઝીવું ઝીંતે એણે અમવારનો હાથ કાપી નાખ્યો. ઘોડીની લગામે એ અ ધો હાથ લટકતો રહ્યો અને આપરાજે બોડી હાકી.

ત્યા તો આપરાજ વાળો ! આપરાજ વાળો ! પકડો ! પકડો ! એવા રીડીયા ચલા, પડ્યો જ જાવણી પડી હતી તેમા અગિન કુકાણા મારો ! મારો ! મારો ! કરતા વેચર ઘોડાના અસવાર છૂટ્યા અને આપરાજ વાળો મુઝાયો. શા માટે મુઝાયો ?

તળાવનો ઘેરવો મળ્યો મોટો છે : પાજે પાજે તો પાછળ ચાલનાર આંખી લાઇ, છુટે મોતે મારે. અને પોતાને તો મૂળ વાળાના કાચરી રજૂ થાવું છે. હવે શું કરું ?

“ હાં ! નાખો ઘોડાં પાણીમાં ! ” એમ, ત્રણે જણાએ પલકવારમાં તો, ઘોડાંના ઉગટા, મોવડ, ચોકડાં ને આગેવાળ જોડનાં ઉતારી, લાઇ, ધબકાવ તળાવમાં ઝંપલાવ્યું. મગરો તરે તેમ ઘોડીઓ વાસજળ પાણીમાં શેઠારો દઇ વીંધવા માંડી. સડેડાટ અંધારામાં સામે કાંઠે ઉતર્યો. એમાં પોતાના સંગાથીની ઘોડી ચાકીને પાણીમાં ડૂબવા લાગી.

અસવારે જૂમ પાડી. “ એ ચાંપાભાઇ ! દું રહી ગયો. દું બુકું છું. હવે રામ રામ છે ! ”

“ અરે રહી તે કેમ જશે ? જેથું તો સહુ એક સામટા. મારે ઠેકડો ! આવી જા મારી ઘોડીને માયે. ”

એમ કહી ઘોડીને પાછી ફરવી, એ ડુળતા કાકીને કાંઠે જાલી ચાંપરાજ વાળાએ એને પોતાની ઘોડી માથે બેસાડ્યે બેસારી દીધી, ને પછી એણે મૃત્યુચોકનાં વિમાનોને જોતાં કહ્યાં.

અધારી ઘેર રાતમાં હાલણીના અસવારો આમપાસ બધે જોતી વળ્યા. પણ બહારવટીયો તો બંદુક્તી ગોળી નેવે ! હાથમાંથી છૂટ્યા પછી હાથ આપ્યો નહિ. આખી રાત ઘોડી જખ્ખે અસવારોને ઉપાડીને ચાલી નીકળી. પંચાળની ધરતી વીંધીને મોરકમાં ઉતરી. અને પાછલી રાતનો એક પહેર જાકી હતો ત્યારે ગીરમાં જોડસરાવાળાના બોરડી ગામમાં દાખલ થઇ ગઇ.

“ઓહોહો, ચાપરાજભાઈ આવ્યા ! ચાપરાજભાઈ આવ્યા !” એમ જોશુરવાળાએ આજ્ઞાન દઈ ચાપરાજ વાળાને ટાળીઆ પાથરી દાધા. અને ઘોડીઓને લીલાછમ બાજરાનું જોગાણું મેંઢાવ્યું.

“બાપુ !” માણસે આવીને કહ્યું : “ત્રણમાથી એક ઘોડી જોગાણું ખાતી નથી. પંથ બંદુ આકરો ચપો લાગે છે.”

“અરે મારી ઘોડી જોગાણું ન ખાય એમ બને ખરું ? મને ને લંકાનો પથ કપોં હોય ! કઈ ઘોડી તું કહે છે ?”

“ઘોચેલા (ધોળા) પગ વાળો.”

“અરે, ઘોચેલા પગ વાળો તો એવે ઘોડી જ નથી.”

એમ બોલતો ચાપરાજ વાળો ઠાણુમા ગયો. ત્યાં આઘેથી પોતાની જ ઘોડીનો પગ જોઈણું સુખી ધોળો કુલ જોવો દેખાયો. પામે જઈને જોવે ત્યાં તો એના મ્હોમાથી અરેરાગી નીકળી ગઈ.

એ પગ નહોતો, પણ પગનાં નળાનું લાડકું જ હતું. મચોડો ડાળો જ ન મળે એને પગના કાંડા સુધીની આખી યોગ જ દત્તરાધને ઉપર ચડી ગયેલી ! પાયાજમાથી રાતે નીકળતી વખતે પહાડના પત્થરની ચીરાડમા ઘોડીનો પગ પડી ગયો હતો અને પગ ઉપાડતા જ, ટોપરાનો વાટકો નીકળે તેવી રીતે પગનો ડાબો વળીને છૂટો ચયેવ હતો. પણ ઘોડીએ કળાવા જ દીવિતું નહિ.

“આ લા લા લા !” ચાપરાજ વાળાને યાદ આવ્યું. “કુગરામા રાતે એક વાર ઘોડીના પગનો કાંક અવાજ મને સબળાણું તો ખરો અને તે પંજી ઘોડીનો પગ આખી વાટ

સહેજમાજ લયકાતો આવતો હતો. પણ આમ મંચોડો ડાબો જ નીકળી ગયો હોવાનું ઓસાણુ તો મને આવે જ રોનું ? ”

પગ વગરની જે ઘોડીએ ત્રણ પગે ચાલીને બે અસવારને ચાલીત્રિ પચાસ ગાઉ પહોંચાડી દીધા, તેને આજ સુધી નાખવાનો સમય આવતાં જ ચાંપરાજ વાળાની છાતી જોદાઈ ગઈ.

ગામની બહાર લઈ જઈને ઘોડીને ઉભી ગખી. એક જ ધાયે ફેંસ્યો થઈ જાય તે માટે ચાપરાજ વાળાએ જોર કરીને ઘોડીને ગળે ઝાટકો ચોટાડ્યો. પણ ડોકું પૂરેપૂરું ન કપાયું. વેંદનાની મારી ઘોડી ભાગી નીકળી. અને ચાંપરાજ વાળાએ જાણ્યું કે “ભુડી થઈ ! પડ્યો જ માણેકવાડની એજન્ડીની છાવણી પડી છે. ત્યાં પડેલાં આ બેગી જ ઘોડી ઓળખાઈ આવશે, આપણા મગડ હેવાશે અને વચમા નાહક આ બાપડો જોડસર ફૂટાઈ જશે !”

“બાપ રેશમ ! બેટા રેશમ !” એમ ચાંપરાજ વાળાએ સાદ દીધી. અને પીડાથી પાગલ બનેલી ઘોડી ધણીનું બોલ માંબગીને દોડતી પાછી આવી. આવીને માથું નમાવી ઉભી રહી. એટલે બીજો ઝાટકો ચાપરાજે એની ગળદન ઉડાવી દીધી.

૮

વન ગઈ પાલવ વિના જનની કે'તાં જે;
દોરીને ચાંપો દેતે માન્યુ સાચું મૂળવા !

[હે મૂળવાળા ! કાઠીઆણી ન્યારે ચેરીમા પસંજવા બેસે ત્યારે મપક પડેરતી નથી, એ વાત આજે, તે ન્યારે ચાંપરાજને દોરીને સરકારમાં સોંપી દીધી ત્યારે જ એ સાચી વાત માની; એટલે કે એવી

નિર્લજ્જ માતાના પુત્ર તારા સરખા મિત્રદોહી જ થાય એમા નવાઈ નથી]
 (આ લગ્ન-પ્રથા સળધે એવી કથા કાઠિયાવાડમા પ્રચલિત છે કે "મુસલમાન
 રાજ્યના કોઈક સમયમા, દરેક ક્ષત્રિય રાજ્યની પરણેલરને કોઈ બાદશાહ,
 પ્રથમની રાતે પોતાના રાજનગૃહમા મોકલવાનો હુકમ કરતો. પછી એ
 પ્રથા ત્યજીને બાદશાહે એના હુકમ કરેલો કે પ્રત્યેક ક્ષત્રિય કન્યાને પરણુતી
 બેળા જે કાંચળી પહેરાવવામા આવે, તેના સતન-સાત પર બાદશાહી
 પત્નની છાપ હોવી જોઈએ આ આજ્ઞાને તાબે બીજા બાંધ થયા, પણ
 કાઠિયાએ તો તે કલકમાથી મુક્ત રહેવા ખાતર લગ્નવિધિમાંથી કાપડ
 જ કાઢી નાખ્યું." આ વાતમા કશું વળૂડ જણાતું જ નથી)

જાશે જળ જમી, પોરડું ને પતીઆળ;
 ચાંપા લેળાં ચાર, માતમ ખોણ મુળવા !

[હે મૂળુ વાળા ! ચાપરાજ જય છે. તેની સાથે જળ, જમીન,
 પૌણ્ય અને પ્રતિષ્ઠા, એ ચારે ચીજો ચાલી જય છે. એને મોખી રહે
 તે તાર મહાત્મ્ય શુભાંશુ.]

(કા તો) જેતાણુ જ્ઞનારૂ થયું, મુળુ ઈદલ મોત;
 ખાધી મોટી ખોટ, દોરીને ચાંપો દીયો.

[કા તો જેતપુર જનારૂ થયું, કા તાર મોત આવ્યું. હે મૂળુ વાળા !
 તે ચાપરાજને સોપી દેવામા મોટી ખોટ ખાધી છે.]

આવા ઈપકાના દુહા ચાંપો ઠેર ઠેર સંભળાવના લાગ્યા.
 મૂળુવાળાને માથે ચાપરાજને ગજકોટ જઈ સોપી દેવાનું આજ
 મૂક્યું. પણ બીજી બાજુ દેક લોકો કહે છે કે મૂળુ વાળાનો
 વાક નહોતો. મૂળુ વાળાએ તો જહુ વિનવ્યું હતું કે 'ચાપા,
 જાઓ થઈને ભાગી જા. જલે મારો ગરામ જસ થાય.' પણ
 ચાપરાજ માંયો નહિ. મોપાપો. એના ઉપર મુકદ્દમો ચાલ્યો. અને

એને લગ્નકેદની સજા થઈ. ધરોહરની જેલમાં એને મોટી દેવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૩૭.

૯

“હુમણા જેલર સાથે કેમ નથી દેખાતા ?”

“એની મદ્યમને પેટપીડ ઉપડી છે.”

“શા કારણથી ?”

“બાપડીને છોડે આવ્યાનો સમો થયો છે. પણ આહું આવેલ હોવથી છૂટકો થાનો નથી. મોટા મોટા ગોરા સરજનોએ ૫ હાથ ઘોઘ નાખ્યા છે, અને મદ્યમ તો હવે ઘડી બે ઘડીમાં મરવાની થઈ છે.”

જેલના દરોગાને મોટે આ વાત સાંભળીને ચાંપરાજ વાળાને વિચાર ઉપડ્યો. એણે કહ્યું કે—

“અરે બાપ, એમાં ગોરા સરજનોનો હપ્તો કાર નહિ કરે, પણ ૫ મારી આગળ દવા છે, પણ ૪ દવા કોણ કરે ? જેલર સાગને કાને મારી વાતે ૫ કોણ પોગાડે.”

દરોગાએ જાહેરને સાહેબને પગે વાત પહોંચાડી કે કાઠીઆ-વાડનો એક કેદી આગા બાગવાની દવા લખે છે. અંગ્રેજને અજાણથી તો જાણ થઈ, માન્યામાં તો આવ્યું નહિ. પણ હુજતો માણસ તરણાને થે ગ્રાસે એ રીતે એણે ચાંપરાજ વાળાને દવા કરવાનું કહ્યું. ચાંપરાજે માથું કે—

“ એક તરવાર : એક ધીનો દીવો : ધુપ : અને એક માળા : ચાર વાનાં લઈને મને નદી કે નવાણુને કાંઠે જવા દો.”

માગી તેટલી સામગ્રી આપીને ચાંપરાજને જળાશય કાંઠે તેડી ગયા. ન્હાઇ ધોઇ, ધોતીયું પહેરી, ધીનો દીવો ને ધુપ કરી હાથમાં માળા લઈને પ્રભાતને પ્હોર ચાંપરાજે સરજ સામે હાથ જોડ્યા.

“ હે સરજ ! મારી પાસે કાંઈ દવા નથી. પણ આજસુધી મેં પરનારી ઉપર ચીટ પણ ન માંડી હોવાનો જે તું સાક્ષી હો, મનમાં પરનારીનો સંકલ્પ પણ જે મેં દ્રોષ દિ' ન કર્યો હોય, તો મદમ બેનતું આડું ભાંગીને તારા ઉરની લાજ રાખજો પાપ ! નીકર આ તરવાર પેટમાં પ્રેરવીને હું સખ જમ્યા.”

આટલું બોલી, પોતાની નાડી ધોઇ, ધોણતું પાણી પોતે દરોગાના હાથમાં દીધું. “લે ભાઇ, મદમ બેનને પીવડાવી દે, ને પછી મને આંહી ખજર આપ કે છટકો થાય છે કે નહિ.”

પાણી લઈને દરોગો દોડ્યો. અને ચાંપરાજે ઉધાડી તરવાર તૈયાર રાખી સરજના જાપ આપ્યાં. કાં તો જલમાથી છડું છું, ને કાં આહી જ આણુ કાડું છું. એવો નિશ્ચય કર્યો.

એક, બે, ને ત્રણ માળા ફેરવ્યા બેળા તો માણુઓ દોડતાં આવ્યાં : “ચાંપરાજભાઇ, મદમને છટકારો થઇ ગયો ! પેટપીડ મટી ગઇ ! રંગ છે તમારી દવાને.”

મદમે ચાંપરાજ વાળાને પોતાનો ભાઇ કહ્યો અને પોતાનાં ધણી સાથે છકરે માંડી કે “મારા ભાઈને છોડાવો.”

“ અરે ગાંડી ! જાન્ય-ટીપનો દુક્રમ એમ ન કરે.”

“ તમે નેમ કરીને વિલાસત જાહેરે ફેરવાવો. તીકર તમારે ને મારે સમરામ છે !”

મદમનાં રીસામણાંએ સાહેબના ધરને સ્મરતાન બનાવી મૂક્યું. સાહેબે સગદારમાં લખાણ ચલાવીને મોટી લાગવગ વાપરી. ચાંપરાજ વાળાની સમગ્ર રદ કચવી દીધી અને દસ પાર વસ્ત્ર મુધીની એની મજૂરીના જે જમો ત્રણમો રૂપીઆ એના નામ પર જમા થયેલા તે આપીને ચાંપરાજ વાળાને રજા દીધી. મદમ ખેડેનની વિદાય લેતી વેળા બહારવટીયાની ખુની આંખોમાંથી પણ આંસુડાં વહેવા લાગ્યાં. મદમનું દેયું પણ બરાબ આવ્યું.

પડમેના બંદરેથી બંદાણમાં બેસીને ચાંપરાજ વાળા બાવનગર ઉતર્યો. પહોંચ્યો મહારાજ વજ્રસંગળની પામે. કચારીમાં જઈને પગે હાથ નાંખ્યા. “મારો કનૈયાલાલ ! મારો વજ્ર મહારાજ ! આપો મારો ! મને કારાગૃહમાંથી છુટારો !” વીએ પ્રમાણુમ કરીને એ નટખટ કાઠીએ કચારી ગળતી મૂકી.

“ જોહોહોહો ! ચાંપરાજ વાળા, તમે ક્યાંથી ! ”

“ મહારાજ મને છોડાવ્યો. ” ચાંપરાજે લુચ્ચાઈ આદરી.

“ હે ! સાચોસાચ મેં તમને છોડાવ્યા ! શી રીતે ? ”

“ અરે વજ્ર મહારાજ ! તારી તે શી વાત કહું ? જાણે એમ થયું કે એક દિં રાતમાં કનૈયાલાલનું રૂપ ધરીને આપ મારી

જેલની ઓરડીમાં પધાયા, અને મારી બેઠીઓ તોડી, મને દરવાજા ઉઘાડા ફટાક કરી દીધા. અને હું નીકળી આવ્યો. મહારાજ કૃપાળો અનતાર છે એમ સહુનું કહેવું મારે તો સાચું પડ્યું. ” એમ કહીને, પોતાની જેલની મજાગીના જે બે રૂપીયા બાકી રહ્યા હતા, તે મહારાજને માથેથી ઘોળ કરીને મહારાજના પગમાં ધરી દીધા.

“ અરે રગ ! રગ કાઠીબાઈની કરામતને ! ” એમ રગ દીધને ડાહ્યા રાજ વજ્રસગચ્છએ આપરાજની પીઠ યાગડી. આપરાજ વાળાને મહામૂલના સરપાવની પહેરામણી કરીને પોતાના અસવારો સાથે ચરખા પહોંચ્યો. અને ત્યાર પછી આપરાજ વાળો, ઘર આગળ પથારીમાં જ મરણ પામ્યો.*

૭ કેપ્ટન બેલ, પોતાના “ધ હીરોઈ એન્ડ કાઠીબાઈ” નામના પુસ્તકમાં ફક્ત એકલો જ ઉલ્લેખ કરે છે કે,

“આપરાજ વાળો, કે જેણે પદર નબરના બોમ્બે ઇન્ફન્ટ્રીના એક અધિકારીને ગોળીથી ઠાર કર્યો હતો, તે ઇ સ ૧૮૩૮માં પકડાયો અને પોતાના દુષ્ટ કૃત્યોના બદલામાં જન્મ-ગીય પામ્યો હતો. આપરાજ વાળો નામીયો અરીજી હતો જેણે પાણી અને દવાના મોઢા મોઢા રમડા, પાછને જીવતો રાખવો પડ્યો હતો. દવાની અઠેક માત્રા ઉપરે સીતેર બેઘન મુખી પહોંચી ગઈ હતી. ન્યારે એ જીવો હતો ત્યારે એને ફરેક ટકે કષ્ટવરના અઠેક મોઢા ઇડા નેટલું અરીજી લેવું પડ્યું હતું.

નાથો - મોઢવાડીયો

સમી સાંજે, ગેલુલીને સમયે, વાળેવાજ પેતાના ગોધલા
'લાંતો એક ગાડાએકુ જરડા મુલકના સીસવી નામે
ગામડાના ઝાંપામાં દાખલ થયો, એલું નામ નાથો; મોઢવાડા ગામનો
એ મેર હતો, એક કરીને પેટ બસતો. કદમાં બેડી દડીનો, દેખાવે
ખૂંધલ અને બોલવામાં કુદાડા જેવી જીભવાળો હતો.

ધણના ખૂંટડા નાથાના નનકુડા ગોધલાને ટીકે ચડાવે જાય
છે, અને ખૂંટીયાના જરડા ઉપર પરાણાની પ્રાજી બેલાવતો નાથો
દેખખેમ ગાડું જલાર કાઢી એક સેરીમાં વાળે છે. પડોળા કળાયામાં
ગાડું મંભાવીને નાથો ઠેકો અને હાથમાં રાજ હતી તે ગોધલાને
માથે એમ ને એમ ઢળકતી મેલી છં ઝોસરીએ મથો.

નાથાને દેખતાંની વાર જ ધરમાંથી એક આધેડ મેરાણીએ બહાર આવીને ઓપારણાં લીધાં.

“ કાંઈ કુધ ! કાંવ કરવા બોલાવ્યો તો મુને ? ધઉના કાસ છોડેને મારે આવવું પડ્યું છે. કાલ ચાહે તાં બધા ય ક્યારા બળીને રાખ થે જતકે. એવડી તે તારે કીવાની ઉનાવર ફુતી ? ”

“ હા બા ! તારે ધઉનાં વાવેતર ખોટી ચાલ છે, ને આંહી મારાં છોકરાં પાવણું દૂધ વન્યા વીયાણુ કરે છે, અને ધ બધું ય મારો નાથા જોવો જમદઢ બત્રીજો બીઠે મારે ભોગવવું સરજોલ હશે ને ! આજ મારો બા વાધીયાંગ હત ને, તો ધ પીટ્યાઓનાં પેઠમાંથી છઠ્ઠીનાં ધાવણુ ચોત ઓકાવે આવત.”

“ પણ આટલાં બધાં મેણા કીવાની રહ રહી છે ? કાવ થીયું ધ તો મોંમાંથી ફાટ્ય ? ”

“ કાંવ ફાટાં ? ફાટેને કાવ કરાં ? પાંચ કુંદીયું, ને પાંચ નવચંદરીયું, દસે મ દૂઝણી બીંધુંને પીટ્યાઓ હા ”

“ કાંથી ? ”

“ કુંગરમાં ચસ્તીતી તાંથી.”

“ કુણુ હાંકે ગા ? ”

“ જામનાં માણસઃ ધંતરીયાના ફાટલ આવર.”

“ હીક, તી ધમાં તાલી મોં કાંવ વારછ મારા બાપ વાસી દું અમધડી જોને લે આવાં.”

એટલું કહીને હાથમાં પેરાણો ઉપાડી નાથો સોરઠીઓની
ઉતરો, કુદરતે સાદ કર્યો :

■ નાથા ! અટાણે અસરો નય જાનું. વીયાણુ કરે' ને ચંદરમા
ઉગે ચાલજો. ”

“ ના, ના. વીયાણુ તો દવે ધ દસ બેંચુંનાં દૂધ આવશે તે
દિ' ન કરવાં છે. ”

એટલું કહીને પાછો પતંગીઆ જોવો નાથો ગાડા માથે દેડપો.
હાંકા તો ધરમાં જ ઉભા હતા. જોતર છોજાં કે કીજાં પણ નહોતાં
કર્યાં. ગોધવાની પીઠ ઉપરથી કુમકીઆણા રાસ જેમ્ની લઈને નાથાએ
ડચકારો કર્યો, ગોધવાની પીઠ ઉપર જરાક હાથ દીધા ત્યાં તો
સમજોલ પાણીની અંદર સમા પવનનું નાનું વહાણુ વેગ કરે તેવી
આવૃત્તિ કાઢીને ગોધવા ઉપડ્યા. ધૂળની ડમરીઓ ચડાવતું ગાડું
તોપના ગોળાની ગાંધક ગડેડાટ કરતું જાય છે. ઘોડીક વારમાં તો
જામનગરની સરહદના રાવણ ગામને પાછર આવીને નાથો અટક્યો.

ચાણામાં ગયો. જે મજા એને પૂછે છે કે “ બાપ, મારી
કુદરતે દસ બેંચું-પાંચ કુંદીયું ને પાંચ નવચંદરીયું...”

એનું વેળુ અધુરું રહી જાય છે, ને જવાગ આપ્યા વગર
ચાણાના ગાણુસો આખા કાઢીને સરી જાય છે. આખી રાત નાથો
જૂપ્યો ને તરસ્યો વાવડ કાઢતો રહ્યો. પોતાને રોટલો કે ગોધવાને
કડખનું એક રાડું પણ નથી મળ્યું. બીજી વાતમાં એનું ચિત્ત જ
નથી. સડુને બેંસો વિશે પૂછે છે, સડુ એને ધક્કે ચડાવે છે, એમ
કતાં કરતાં નાથો મામજતદાસના ઘરમાં પડે.

“કાણુ છો એણા ?” મામલતદાર તાડુક્યો.

“મારી કુછની બેસું, પાંચ કુંઢીયું, પાંચ...”

“તારી કુછ જામ સાહેબની પટરાણી તો નથી ને? પ્રમાતના પહોરમાં પારકા મકાનમાં પૂજ્યા ગાછ્યા વગર પેસી જાત તે કંઈ જ્ઞાન છે કે નહિ? બહાર ઉઠો રે.”

“પણુ મારી કુછનાં છોકરાં વીવાળું વગરનાં...”

“અરે કમજામત ! બહાર નીકળ, મોટા રાવળ જામ !”

“પણુ મહેરજાન, તુ ગાળ્યું કાંવ કાઢજી ? હુ તો તારી પાંસળ અરજો આવ્યો છું !”

ગેર હંમેશાં સહુને-રાયથી રંક તમામને ટુંકારે જ બોલાવે છે. પરંતુ એ ટુંકારો કરતી વેળા ચે એ તો ગરીબડો થઈને જ બોલે છે, આવી પ્રયાતુ જ્ઞાન ન રાખનાર એ મામલતદારનો પિત્તો ગયો. એણે ધક્કો મારીને નાથાને ઉઘી પુરસાળ ઉપરથી નીચે પછાડ્યો. જે માણસો હાજર હતાં એ સહુ સાહેબની હુશીયારી અને નાથાની હીણુપ જોઈને દસવા લાગ્યાં. પડી ગયેલો નાથો ઉઠો થઈને ધૂળ ખંખેરવા લાગ્યો.

“ઠીક સા’બ રામ રામ !” કહીને નાથો ગાડે ચડી પાછો ચાલી નીકળ્યો. ગામનાં લોકોએ વાવડ દીધા કે દસે બેંસો હાંકીને આવરો રાણપરે લઈ ગયા છે. નાથાએ રાણપરા ઉપર ગાડું રોડવી મેલ્યું. સીધે સીધે રાણપરાના ચાણામાં ગયો. ત્યાં પણ અમલદારે બરછીના ધા જેવો જવાબ દીધો કે “તારી કુછની બેસું ને ? હા,

જામ માટેએ હમણાં રાણપરાનો નવો ગઢ બધાબધો ને, તારી પુછની બેસુના સીંગ ચણાઈ ગયા-જૂલ જૂલમાં હો ! મ બાઈ ? હવે કાઈ ચણેલો એ તારી બેસું માડું પાડી નખાય છે ?”

“ના સા’બ ! ગઢ પાડ્યો મા. હવે બેવડો ચણ્યો. હું મારો દિસાગ જામની હારે જ સમજી લેશ.”

“એ મ મારો બેટા...! જુ ય બાસ્કું કરીશ ?”

પડબંધી એમ આપ્યો બોલ્યો, “હા હા સાહેબ, એનો કાંધો મેર બાસ્કે નીચ્યો’તો અને એનો બાપ વાશીયાંગ આપણા રાજની સામે બાસ્કું કરતો’તો. આશીઆવા ખડેનો બર જરીને લઈ જતો’તો એલે ધન્યદારે એનો આચકી લીધો’તો.”

“તો મારે બાપે તો પડી જમીનમાથી ખડ લીધું’તું, કાંઈના ખેતરમાથી તું લીધું—” બોલો નાચો આજ પચામ પોતાના બાપનો બચાવ કરવા લાગ્યો.

“એહોહો ! તારે તો આ બીજી પેઢીનો પાંચ શૂન નગરના રાજને હાથ ચણ જ કરી મેલશે હો !”

સામજીને નાચો ચાલ્યો. બાપુવડ ગયો. જામનગર ગયો. વ તો બોલતા ન આવડે, એલે “મારી પુછની બેસું ! પાંચ કુંદી પાંચ નવચ દરીયુ...” એવા મેર-બાપાના બાગ્યાં તુટ્યા વેણે બોલે છે

પણ નગની દોમ દોમ બાદશાહીમા પોત્તનંદર તાળાન

મોડવાડા ગામના નાથા મેર નામે ખેડુને લિખવાનું ઠેકાણું જ નહોતું. રંગમતીને કાઠે બૂખ્યા ગોધવાને સત બધી ચારો કરાવી, રૂપમતીનાં પાણી પાછ, ગાડું પાછું હાંકી મેલ્યું. પણ હાંકતાં હાંકતાં જામના દરબારગઢના કાંગરા ઉપર, પાછું જોઈને કરડી નજર ઠેરવતો ગયો. જાણે કેમ પોતાની દૃષ્ટિથી જ એ કાંગરાને તોડવા મથતો હોય, એવા જોરથી નજર નોંધતો ગયો.

કાળમર્યો આવ્યો પાછો રાણપરાની સીમમાં. બપોર તપે છે. સાંતીડાં છોડીને ખેડુતો આડા અવળા ચલા છે. ફક્ત એ ગોવાળીયા ગામનું ખાડું ચારે છે. એક સો જોડેલી હાથણી સમાન ભગરી ને કુંઢી ને નવચંદરી બેંસોએ ગાડાની ધણેણાટી સાંભળી કાન માંઝા. ડોક ઉઘી કરી. ગોવાળીયા પોતાના ગોળા લઈને ઉભા થઈ ગયા. ત્યાં તો ગાડું હાંકીને ઠેક સુધી નાથો ધસી આવ્યો. આવીને પડકાર્યું કે—

“એલા આવડું, આ ક્યાંનો માત્ર?”

“રાણપરાનો.”

“મારી કુદનાં છોકરાં વીયાણુવન્યા સુવે છે ઇ ખિઅર છે ને?”

“તે શું છે?”

“અને મારે ય ત્રણ દિ'થી વીયાણુ અગરાજ થયું છે.”

“તે પણ છે શું?”

“આ ભેંસુને દૂધે આજ સીસલી જાતને વીયાણુ કરતું છે.”

“બેઠૂનાં મતરે વીયાણુ ક્યં, મતરે. જે ગમે જામ'સાખની બેંધું રોવા આવ્યો છે.”

“માલને જનામુના મોઢા આગળ કરી દીધો છો, કે હું જા' હાકે લાં !”

“હવે હાલતો થા હાલતો, રેંચા !”

“કોઈ વાતે નથે સમજતું ના !”

“લે જા જા, આ એક ગોળા બેળા બોપરી ઉડી પડશે.”

“હીક ત્યારે, ધ બે ગોળા મોટા ? કે આ એક પરોણા મોટો ? એનું પારખું કરીએ.”

એમ કહીને ગોધલાની પીઠ ઉપર સચ ઉલાળીને ફક્ત એક પરોણાબર નાથો નીચે ઠેચ્યો. દોડીને પરોણાની પ્રાઈટ બોલાવવા માંડ્યો. સ્વામીઆના હાથમાં ગોળા ઉપડે તે પહેલાં તો બંનેનાં જમણાં કાંડાં ખેંચી નાખ્યાં. ફડફડી બોલાવીને બન્ને પહાડ જેવા પડખેડે ગોલાગોળે ધસ્તી ઉપર ઢાળી દીધા. આખું ચે ખાહું સીસલોના કેડા ઉપર મેળાને વહેતું ક્યું. પાછળ ગોધલા હાંમ્યા. દોટાવતો દોટાવતો સો ચે બેસોને ઉપાડી ગયો. ગોધુલિ વખતે ગયો હતો ને ગોધુલિને વખતે જ પાછો સીસલોના ઝાંપમાં પેઠો. એક સો બેંસોની ધકમક ચાલી છે. સીસલોનાં માણસ જેમ રજાં નાથાએ ડેલીએ જઈને સાદ કર્યો કે “જુહડ વાડો વાખ્ય.”

જુહ બહાર નીકળી. વારણાં લઈને કહ્યું કે “ખમ્મા ! મારાં વાશીયાંગના પૂતરને ! પણ માડી ! આ કવણીયું ?”

“કુધ, તારીયું તો ન મળીયું, પણ આમાંથી તારૂં મન મારું
ધ દોવે છે.”

“અરે મારા બાપ ! પણ આ તો સરથ બાંડે કર્યો ! જામની
સામુ વેર માંડ્યું.”

“તું તારે મોજ કરે જામને જવાબ દેનારો હું છવતો ખેડો
છ, અટાણે તો મુંને જટ વીમાણુ પિસ્ત્ય. તથુ દિનો ભુખ્યો ડાંસ
હું. લાલ, જટ આ સો માવડી એક નવચંદરીતું બોધઈ ભરીને મેલે
દે માગ મોં આગળ; અને કાવડી બાલ પાડીને ઉના ઉના રોટલા
બે દીપે નાખ્ય તાં ! આજ તો જામને માથે જંધી ચ દાઝ કાઢીને
વીમાણુ કરેલું છે.”

નાથાની કુધ હેબત ખાધને ઉભી થઈ રહી છે. “અરે મારા
બાપ ! તુંને મો નથી ! અવધડી જામની ફાજનાં બાલાં વરતારો.
માટે તું જ નીકળી જા.”

“એ ના ના, ખાધા વિના તો આજ નહિ નીકળું. તુંને જો
તારા ધરમાં ચોર સંધરવાનો મો દોષ તો ભરે”, હું બુખ્યો તરસો
ભાગે જા.”

રોટલા તમાર થયા. જામની બેંચો દોહવાઈ રહી. નાથાએ
લીલવણી જાળરાના બે ધડસા જેવા રોટલા પટકાવ્યા. પછી એક-
દાર ખાધને કહ્યું: “લે કુધ હું જાઉં છુ, પણ બેંચુને ખાતે ચ
જો જામનાં માણસ અડવા આવે તો સંભળાવી દેજે કે વીરો
‘વીરુને હું એનાં માર્યા વાટે લેજા.’”

નાથો મોધલા હાંકીને જહાર નીકળ્યો. એટલે પાદરમાં રીસલી

ગામના કોઠા ઉપર ચડીને ઉભેલા આદમીએ કહ્યું કે “બાબા ! વાર વઢી આવે છે, અને તને બેઠ્યા વગર નહિ રહે.”

ગામ ઉપર જમા થઈને નાચાએ કોઠા તરફ દાય લંબાવી કહ્યું: “ફર નહિ જા ! લાવને તારી તરવાર, દાસ્ય પાછી દઈ મેલીશ. માથે એક તરવાર જ બસ છે.”

કોઠાવાળા આદમીએ તરવાર લાંબી કરી લઈને નાથો ઉપડ્યો. સીમાડે પોતાનું ગાડું રોકી ઉભો રહ્યો. ત્યાં તો અસવારો બાસે આમ ઉપાડતા આવી પહોંચ્યા. આરેથી નાચાએ પડકાર્યું: “એ ઉતાવળા થાવ, મા. ઘોડાને પેટપીડ ઉપડી, અને હું તાં તમારી વાલ્ય જોઈને જ ઉભો છું. નીકર કાંઈ તમને માગ આ ગોધસા આંખવા દે ખરા કે !”

એક જ તરવાર લઈને નાથો ઉતર્યો. સાત અમવારને સોરી નાખ્યા. એટલે પછી બાકીની વાર પાછી વળા. વારમાંથી માથુસો વાતો કરવા મંજા કે “આ તો માઈ બેડું કોતક જેવું ?”

“શું ?”

“અમે જરાબર એના અંગ ઉપર ઝાટકા માર્યા. પણ એને એકે ધ ધા ફેટ્યો જ નહિ.”

“બાઈ, એને ચરદાન છે આખપરા વાળા બાવા બુદ્ધા આવતું.”

“શું ?”

“બુદ્ધો બાવો એક જોગંદર છે. નાનપણમાં નાથે એની મારી આકરી કરી. તે બાવો ચરદાન થયા, જે વાનાં આપ્યાં. એક રિયાળ-

શીંગી, ને બીજી મોણુવેલ : બેયને નાથે સાચળ ચીરીને શરીરમાં નાંખી, ઉપર ટેભા લાઈ સીતી લીધેલ છે. ત્યાસથી એને તરવાર કે ખંદુકની ગયોલી, બેગાંથી એકેયનો ધા નથી ફૂટો.”

“અને હવે કાશ્વથી જ એ જાસવટે નીકળશે. અને આપણને ધમરોળી નાખશે.”

૨

“ઘૂંટા માલદો આ લે, આ ગોધબ્યાની રાસ અને તારી માની લાજ તારા હાથમાં સુંપેને હું જાજ. મારી વાટથ જો જો મા. મારે તો જામને માપી જોવો છે, એટલે હવે રામ રામ છે. અને મોઢવાડીયા ભાઈયું. આખા જરકાના મેરૂંને કઢી દેજો કે મને પોલે પાણે રાજરોજનાં ભાત પોગાડે. અને હું એટલે કેટલા માણસો ખજાર છે ને ? જમો મકરાણી ને એક હું : એમ બસો ને એકનાં ભાત : ઢિ'માં ત્રણ ટાણું પોગાડજો. નીકર મેરનાં માયાનું ખજું કરીશ.”

એમ બસો મકરાણીને ત્રીસ ત્રીસ કોરીને પગારે રાખી લઈને જાસવટાના નેજ સાથે નાથો જરકા હુંગર ઉપર ચડી ગયો અને પોલે પાણે પોતે પોતાની ટચલી આંગળીના લોહીથી ત્રિશૂળ તાણીને વાસ્તુ લીધું. પોલો પાણો નામની એક ગુફા છે. જાણે જાસવટિયાને ઝોચ લેવા માટે જ કુદરતે જાંધી દોષ એવી એ જગ્યા જરકા હુંગરમાં છે. રાણાવાવ ગામને સીમાડેથી ઉપડેલો આ જરકો હાલનો હાલતો, ધસ્તી માતાના જરકાની કરોડ સરખો, અને કોઈ કોઈ વાર પડેડીએ તો જાણે સોડચ તાણીને સૂતેલા ચોર મહાકાળ સરખો દેખાવ ધારણ કરતો, પોતાની મહા કત્યા

લંબાવીને પોરજાંઠર અને નગર, પાંને રાજની દહમાં પડ્યો છે. ગ્રેમ અને શૂરાતનની અર્ધાંકિત વાતો હજુ પણ આખને કદી નહેલો આખપરો કુંગર પણ ત્યાં જ ઉભો છે, ધુમવીનાં દેવનાથ ખંડેરો પણ હજુ ત્યાં પડ્યા પાથર્યાં દેખાય છે. દક્ષામણની ચોનનાં આંસુમાં ત્યાં જ છંટાણું છે. સોન કંસારી નામની વીર રાખાયશ બાળરીયાની અખંડ કુમારી પ્રિયતમાને જોડવા રાજના કામાશિમાંથી ઉગારવા માટે કતલ થઈ જઈને સવા રોર જનોઈના ત્રાગડા ઉતારી દેનાર ચાનકી બાલણી પણ પૂરે ત્યાં જ પોર્યા છે. પ્રથમ તો એ આખો ૫ દેવતાઈ પડાડ જોડવાને આંગણે હતો. પણ કહેવાય છે કે કુંગરમાં કાષ્ઠક ગોરાનાં ખૂન થયાં, જોડવા રાજને માથે ગોરી સર-કારતું દગાણુ આબરું. જોડવા રાજએ લીધા પોર્યા કારભારીની સલાહને વશ થઈ જવાળ દીધો કે “જ્યા ખૂન થયાં તે સીમાડો મારો નહિ; નમરનો.” નગરનો જામ છાતીવાળો હતો. એણે જોખમ માથે સહને કપૂરી લીધું કે “હા હા! એ કુંગર ગારો છે.” ત્યારથી જરડનો અમુકખ ભાગ નમરને ઘેર ગયો, પોરજાંઠરના લાથમાં નાનકડી પાંખ રહી.

એ પાંખ ઉપર, ઘોડાં ઘોડાં ગાડવાંની ધડા વચ્ચે, બહુ ઉંચેરો નહિ, કે બહુ નીચેરો પણ નહિ, એમ ‘પોરો પોરો’ આવેલ છે. ‘ઝર ફટ’ લાંબું ને ૧૬ ફૂટ પહોળું એ પોરણું છે. બેઠકથી સાડા ત્રણ ફૂટ ઉંચે જળવાળી જળદસ્ત શિવા છે. પણ નાચા બારવ-ટીયાની ઘોડીને ઉભી રાખવા માટે, વચ્ચોવચ્ચ એ જળની શિલા ઘોડાક ભાગમાં ઝેરી કાઢી છે. જાપરાંની શિલા ઉપર, ખરાખર એ.ય. લઈને માણસ બેસી શકે એવી ચાલિકાની બેઠક છે. એ બેઠકમાં આખો દિવસ અકેક આદમી ચોટી દરતો અને અંદર પોરણામાં. નાચા બાબાનો લાચરો મળતો. પડખે

ધોડાંને પાણી પાવાની તળાવડી પણ અત્યારે ‘નાથ તળાવડી’ નામે ઓળખાય છે. ત્યાર પછીના વાઘેર જહાસ્વડીમા જ્યાં રહીને દાંડીયા રાસ લેતા તે ‘માણેક ચોટ’ નામની જગ્યા પણ પોલા પાણાથી ઝાઝી દૂર નથી. પોલા પાણાને ‘ડોશમરડો’ પણ કહે છે.

દુશ્મનની મોટી ફેજોની પણ કારી ન ફાવે એવી આ વંકી જગ્યાનો ઓથ લઈને નાથો મેર જામના જારાડી પરગણાનાં ગામડાં ભાંગવા મંડ્યો. શુંદ ભાંચું, આસીયાવદર ભાંચું અને જામશાહી ફારીઓના ખણખણાટથી પોલો પાણી રણકાર દેવા લાગ્યો, પછી તો રાવણહથાના તાર ઉપર નાથાના રાસડા ચડી ગયા. આસ્પાસ મેરોનાં ગામનો જગ્ગર વસીસો નાથાના સાથમાં હતો અને રડાં રડાં રૂપવાળી મેરાણીઓ ઓઢણાં ચારે છેડે મોકળાં મેલી, ઝુથેથી શામલી હાથણીઓ જેવી, રાત પડતાં પોતાની પાતળી જીભે ગામડે ગામડે નાથા ભગવનના પીરત્વના રાસડા લેવા લાગી, તેમ તેમ નાથાની નસોમાંથી શૂગતન ઉમકાઈ જવા લાગ્યું, અને સોરઠમાં અમરેલી સુધી. ‘નાથા મેરતું નામ ગાજતું’ થયું. જહાસ્વડીયો હતો છતાં ‘ભગત’ નામની એની છાપ જૂંસાઈ નહોતી.

એક દિવસને આયમતે પહોરે ચાડિકાની નજર ચૂકવીને પાંજળની ફેડીઓમાંથી એક ધોડેજાર ચડી આવ્યો, અને ફેડ પોલે પાણે પહોંચ્યો. રાંમગાં રમજીમની ધોડી છે. હાથમાં ભાલો, કેડે તસ્તાર, ખંભે હાલ, મ્હોંએ દાદીમૂજનો બરુવ અને કડી આંખો

છે. આવીને આખો દયરો બેઠો હતો. તેને થોડી ખર બેઠાં બેઠાં કર્યું કે “ઐ બા રામ રામ !”

સો જાણ્યો સામા કર્યું: “રામ !”

પોસો પાણી પછુ પડ્યો દબને બોલ્યો કે “રામ !”

“આમાં નાથો બગન કોણ ?”

“ન ઝાળખ્યો આપા ! તેં રામ રામ કર્યાં ને ?”

“ઐ તો અજાણ્યો સહુની હારે રામ રામ કર્યાં.”

સાવજ નેત્રું ગળું ગૂંછી ઉઠ્યું કે “હું નાથો, હું. લે બા, હવે કર ફરી વાર રામ રામ, અને ઉતર લેડો.”

“ના, ના, હવે તો પ્રથમ વેણુ દે ત્યાર પછી જ ઉતરાવ એમ છે.”

“અરે બન્ના આદમી, અજે થોડે કાંઈ વેણુ લેવાતાં હશે ? કાંઈ વાત, કાંઈ વગત્ય !”

“વાત ને વગત્ય બધું જ પછી. કાં તો નાથો બગન કોણ આપે, ને કાં રામ આપે.”

“રામ તો બાઈ હેતુમિતુને યે નથી મળતી, કે રાત્રીને ય નથી મળતી. બે ય એક વાર પોસે પાણી આવ્યા પછી કાંઈે હાથે પાછા વળતા નથી. આ લે, જા, વચન છે.”

ચારે પક્ષા ઝાટકીને જમત હોતો યપો. અસવારનો હાથ

અલીને એણે તાળી દીધી. ઘેર અવાજ પોલા પાણીએ પણ જાણે એ કાલમાં સાદી પૂરી બાવડું અલીને અસવારને હેઠા ઉતાર્યો. એ પણ જાણી બેઠ્યા. ને પછી નાચાએ પૂછ્યું કે “કાણું તું ?”

“હું ચાંપરાજ વાળો, ચરખાનો.”

“અરે ! તું પોતે જ ચાંપરાજ વાળો !”

ઘોડાને યાખર ધૂધરા, સાવ સોનેરી સાજ,
લાલ કંચુબલ લૂગડે, ચરખાનો ચાંપરાજ.

“હ પોતે જ તું ? ગાયકવાડનો કાળ તું ? આવ બા, આવ. પોસો પાણી બાજ પોરસથી અરધી તસુ ટુલશે. બાપ ચાંપરાજ ! બોલ, તારે શું કહેવું છે ? આંહી સુધી શીઠ આટો ખાધો ?”

“નાથા ભગત ! અમરેલી ભાંખ્યાના કોડ પૂરા થયા નથી. એ પૂરા કરનાર તો તું એક જ દેખાછ. આટું તુને તોડવા આવ્યો છું.”

“હાલ્ય, હમણાં જ નીકળીએ. એમાં શું ? મલકમાં મિત્રમિત્રની મોજાં રહી જવાની છે. આ કાયાને તો ક્યાં અમરપટો લખી દીધા છ ? હાલ્ય, પણ બે હિ’ આ પહાડની જાદુશાહી મારી છે, ચાંપરાજ વાળા ! જરડાના ઠાઠ વરે કેદુ જોવા આવીશ ?”

ચાંપરાજ વાળાને થોડા દિવસ રોક્યો. હિલોળા કરાવ્યા. પછી બન્ને જણા અમરેલી ઉપર ગયા. અમરેલી ભાંખ્યું, ભાંગીને ચાંપરાજની માથે નાથાએ ગોરી ગિરની સાહેબી દીધી. પછી પોસે પાણે આવ્યો.

ચલાશું ધારી ચુંચીયાં લીધી. હાકમરી લાજ,
ચાંપે દળ ચલાવીયાં, (તે દિ) નર મોઢો નથરાજ.

૪

“ભૂગત ! માધવપર ઉપર હાથ મારવા નેતું છે દો ! આતું
તરતું ગામ ખીજું નહિ મળે.”

“પણ હ ગામ તો ‘પોર’નું : ‘પોર’નો રાણો તો આપણો
માથાનો મુગટ. એના ગામ માથે જતું હ તો બેઠાની કાળ્ય માંઝ્યા
નેતું કહેવાય.”

એમ વાતો કરતો બારવટીયો નાંધા પોરજંદર તાખાનાં મેરીયાં
ગામોમાં આટો દેવા જાય છે. માધવપરની રક્ષાળી સીમમાં ઉટ
ઓરાઈ જાય એવી જુવાર ઉભી છે. રસ્તે આવતાં કોડાને કોટીથી
જુવારના જૂથની ઓપે નાથાએ હાકલા પડકારા સાંભળ્યા. કોઈ
અમલદારની દમદારીનો અવાજ લાગતાં જ નાથાએ સમામ ખેંચીને
ઘોડીને રોકી. એક ખેડૂત રોડે વાળ્યા ચાસ્તો હતો એને પૂછ્યું કે
“એલા, આમ ફાટતે મોઢે હ કુણુ બોલે ॥ ?”

“અમારો કાળ બોલે છે બાઈ ! કરપારામ મહેતો.”

“ સું કરે છે ? ”

“ખીજું સું કરે ? જુલમ. હજી આ જાર ઉભી છે, ત્યાં જ ॥
અમારી પાસેથી વચલાત કઠાવશે. વેપારીને અમારે પાણીને મૂસે
મોઝ માંડી દેવા પડશે. રાણાના રાજમાં તો દવે ગમાઈસો આવના
દિ આવ્યા છે, બાઈ !”

“જાહેને જરા ઝીને કાનમાં કહી દે બાઈ, કે નાથે મોઢવાડીએ ચેતવણી મોકલી છે. બસો થઈને ખેડૂનો સંતાપવા રે'વા દે, કહીએ.”

“અરે બાપા ! નાથજીના નામનો તો શું, ઈને બગવાનનો રે જો નથી. નાથાને તો પકડવાના પકકારા કરે છે.”

“હા છે ? તાર તાં આપણે ઝીને મળાએ.”

બહારવડીયાએ ઘોડી ચડાવી, જુવાર વધીને સામી બાજુ નીકળ્યો. ત્યાં મૂછના આંકડા ચડાવીને મ્હોંમાંથી બખ્ખે કટકા ગાળો કાઢતો મહેતો કૃપારામ દોલીએ દાળાને બેઠો છે. બાજરાનો પોંક પાડી રહ્યો છે. ઉના ઉના પોંકને ખાંડમાં બેળવીને ખાતો ખાતો કૃપારામ ગમેદારી હલાવે છે. નાથાએ છેટેથી કૃપારામને હાકલ દીધી: “એ પોતડીદાસ ! ઉઓ થા, માટી થઈ જા. આ લે તરવાર.”

“કાણે છે તુ ?” કૃપારામ દીશે થઈ ગયો.

“હું નાથો. તું જેની વાટચ જોતો'તો છ. ખેડૂનાં લોહી ધણાં ઢિ' પીધાં. માટી થા હવે.”

આટલું કહીને નાથાએ કૃપારામને પકડ્યો, માથાસોને હુકમ કર્યો કે “દોડો ઝડ, ચમારવાડેથી કોઈ દોરતું આણું ચામડું લઈ આવો.”

ચામડું આવ્યું.

“હવે છ આજા ચામડાના દીંદામાં આવે જવતો ને જવતો. સીવી લો.”

સિંહી લઈને મહેતાને છવનો યુગળાની મરી નાખ્યો.

મેતો માધવપર તણો, ગજરે ખાતો ગામ;
કુદે કરપારામ નેતર દીધો નાથીઆ !

બાવું મોત સાંભળીને મદાસે મદાવના મહેતાઓને ઘરીરે
થરેરાટી વઘૂટી ગઈ. ખેડૂનોના સંતાપ અપોઆપ ઓછા થઈ ગયા.
વહીવટદારોને નાથો સ્વભામાં આવવા લાગ્યો.

૫

. મોદવાડ ગામમાં મળી મેરના દીકરા વણુગા પટેલને ઘેર જોડવા
રાણાની હજ રહેલી. અવભવાના પગ એ વણુગા પટેલની હજમાં
કેદ બનતા. વણુગો તો રાણાની મૂઝો ખાત્ર લેખાતો. એકદિવસ
વણુગાને ઘેર છતાવા ગામનો રાણો ખૂંટી નામનો મેર એક સો
માણુમને લઈને હારિકાની જગ્યાએ જતાં જતાં માર્ગે રાત રોકાપો
છે. વાણુ કરીને રાતે ચંદ્રમાને અજવાળે મહેમાનો ખાટલા ઢાળીને
બેઠાં છે. નાથા બાબાની વાત નીકળી છે. એમાં રાણાએ વાત
હચ્ચારી કે “વણુગા પટેલ, સાંભળ્યું છે કે તમારા ગામનો ખારોટ
નાથા બાબાના દુહા બોલે છે ને !”

“કાણુ ? રાજો ખારોટ ?”

. “હા, રાજો, તેડાવને ધણું; દુહા તાં સાંભળીએ !”

“રાણા, ધ ખારોટ જ્યાંક બટકમોલો છે. તું એને બોલ્યો કાંઈ
ધોખો તો નહિ થર ને ?”

“ના, ના, દુહા સાંભળવામાં ધોખો વળી કીવાનો ? હ તો છવાં કામાં ધવાં નામાં.”

રાજા ખારોટને તેકવવામાં આવ્યો.

“કાં ખારોટ ! નાથા ભાબાની દુહાની તેં ઝોલી ‘વીશી’ બનાવી છે હ અમારા મહેમાનને સાંભળવાનું મન છે. સંમળાવીશ ને ?”

“પણ ખાખ, કોઈને વધુમટુ લાગે તો કાચો હઃખધોખો થાય. મારે મારી છબને આજ આવે એવું શીઠ કરાવે છે ?”

“ના, ના, તું તારે મન મોકળું મેલેને બોલ. શૂંવીરની તારીફ નહિ સાંભળાએ તો બીજું માંભળશું કંવ ?”

“ઠીક ત્યારે. છો ખાખ !”

એમ કહીને રાજા ખારોટ હોકો પડ્યો મૂકીને નાથા ખારવડી-
યાની ‘વીશી’ બુલંદ અવાજે શરૂ કરી:

એકે તે ઉથાપીયા ટીંબા લતમ તણા,
(તેનીયું) સુણીયું સીસોદરા ! નવખંડ વાતું નાથીયા !

[હે સીસોદરીઆ રમપતના વસમાયી ઉતરેલા નાથા મેર ! પ્રથમ તો તે લતમ રાજના કેક ગામડા ઉત્ખડ કર્યો, તેની કીર્તિની વાતો આમિર પ્રસાદ ગદ્ય છે]

બીજે નાનાં બાળ, રોતાં પણ છાનાં રહે;
ખંચસુખ ને ખોંચાળ, નાખાછ ગડકું નાથીયા !

[તારી ખ્યાલિ તો એવી છે કે હ સાવજ સરીખે, એવી તો મનના કરે છે, કે રોતા છાકરાં પણ એ ગાડ સાંભળી સુપ થઈ જાય છે.]

ત્રીજે ભડેમ તાડુ, મોઢા ! છોડાવ્યુ માણ,
ખડ ગમીયો ખુમાણ, તુ નવતેરી નાથીઆ !

[ત્રીજી વત તે ભડેમ વસના ભમ સભતુ માન મૂકવ્યુ છે. બીજા ભેમ એક દાવમા નવ અને બીજા દાવમાં તેર દાણી લખને ગમતો દતો તેમ તુ પજુ, એક સામઠા રાતુ દલને રમાડને કુદનદી રમતો રમ્યો છે]

ચારે દાઢે ચાવ, બારાડી લીધી બધી,
હવ લેવા હાકાર નાખજ ધાડાં નાથીઆ !

[ચોથુ તે તો ભમને બારાડી નામને આખિ પ્રદેશ દાઢમા લખને આવી નાખ્યો, અને દલે તો તુ એની હાકારની ધરની દાવ કરવા લખ્યા લખ ભય છે]

પાચે તું પડતાલ ! કહીયુને કીધા કહે,
મોઢા કુંગર સુવાડ નવ મોકીરા નાથીઆ !

[પચમુ તે તો કમ્મી લોકોને પજુ સપાદ્યમા લખ કખ્ખે કયાં છે અને હે મોઢવાડીયા ! કુદનદી બાળીમા તારા નાલ નિરવર થયા જ હર છે.]

છડે બીજા ચોટ, (કાલ) નાથાની આવે નહિ,
કમ્મી લોચો કોટ, વસ્ત જ દેવળીયા તણો.

[નાથા બહારવટીયાની ચોટ કેલ જમી સકતા નથી. દેવળીયાનો કે.ટ તો તે હે બાગ્યવત ! પદીવારમા તોડી નાખ્યો]

સાતે તુ ડણકજ સુવણ, મોઢા કુંગર માય,
(ત્યાં તો) ઘરથર બાંધુ' થાય, રગપૂતાને રાત દિ' !

[હે મોઢવાડીયા ! તું સિંહ સરીખો હુબરમાં ત્રાડો દઇ રહ્યો છે, તેથી દિવસ અને રાત રજાતોનાં ખગ ચર ચર કાંપે છે.]

આઠે વાણું જે કરે વેંડા મુકે વાણુ,
તણુ નગરે ગરબાણુ નાખે મુતર નાથીઆ !

નવે સારીતો નહિ, હાકમને હંસરાજ,
વશ તેં દીધો વંકડા, રંગ મુછે નથરાજ !

[અમરેશીને સુએ હંસરાજ, મોઢા મોઢા રાત્રીને પણ ન રીકતો તેને હે નાથા, તેં વશ કર્યો, તારી મૂછાને રંગ છે.]

હસમે એક દહીવાણુ, દોરંજો આછાણી દહી;
(તિમ) ખંડ બરડે ખુમાણુ, નર તું બીજો નાથીઆ !

સવ બૂખે મણુ કરનારા વીર દુર્ગદાસજી રાત્રીપુતાનામાં
[૧૧૫] ... મહાં તું બરડામાં નીવડ્યો.]

અગીઆરે મેર અબંગ, લોકુંમાં લેખાત,
નાથા જલમ ન થાત, (જો) વંશમાં વાશીયાંગરાઉત !

[અને હે નાથા ! જો તારો જન્મ મિરોના વશમાં ન થયો હોત તો પ્રાચીન આખી મેર ભવિ 'લોક' જેવી, એટલે કે બિડુ જેવી અથવા પ્રદ જેવી લેખાત. હે વાશીયાંગરા પુત્ર !]

“બારોટ, ૭ દુહો જરા ફરીવાર બોલજો તાં !” સણા ખંડીએ વચ્ચે બોલીને વેગમાં ચડેલા બારોટને ચંબાવી દીધો.

“હાં, શ્યો બાપ !”

અગીઆરે મેર અખંગ, લોકુમાં લેખાત,
નાથા જલમ ન થાત (ને) વંશમાં વાશીયાંગરાહત !

“હ, દજી ફરી એક વાર ફોડે નો !”

ફરીવાર ખારોટે દુહો ગાગો. પછી આગળ ચલાયું છે—

બારે બીલેસર તણું, ઉપર મોઢા એક
ત્રેપરજાની ટેક, નાથા તેં રાખી નકુ !
તેરે તેં તરવાર, કછીયું હું બાંધી કડયે,
હવ્ય લેવા હાલાર નાખછ ધાડાં નાથીઆ !

[અત્યાર સુધી તો તેં આ કચ્છમાંથી આવેલા જામને માટે કચ્છ
18 બાંધી હતી. પણ હવે તો આખો હાલાર લેવા તું હવે ક
તમા છે.]

ઐહો ધર લેવા ચડે,
(એને) બારે પટે ભગાણુ, રા ! આ મુખમાં - 37
લગણુ નાથીઆ !

[દુશ્મનોની મેળા વાસ ઉપર અડાઇ કરે છે, પણ પાકું એને જામ
નગર સુધી નાસી જવાનું પણ શકિત પડે છે.]

પંદરે તુંને પાળ, લડ મોઢા આવી લરે,
ખત્રી હવ્ય ખાંધાળ, ન કરે તારી નાથીઆ !

[મોઢા મોઢા સમજી જામધણોએ પેતાનાં જામિના રક્ષણ બદલ વને
પેસા ભરે છે. વાસી છેડ હવે કોઈ કશિય કરતો નથી.]

સોળે નવસરકું તણા, બળીઆ કંડછ ખાન,
કછીયું તોથી કાન, નો રે અલ્યા નાથીઆ !

[આખા ગેરકના મોટા મોટા માણસેને કેદ પકડીને ત દડ વસૂલ કરે છે]

સતરે શૂરાતન તણો, આંટો વળ્યો અછે,
ખાખી ને જાડો જો, (તને) તેં નમાવ્યા નાથીઆ !

[શૂરાતન એવું તો તને આંટો લઈ જાય છે, કે તે જૂનાગઢના નવાજ ખાખીને, તથા નગરના લમ જાડોને, બંનેને તોજલ પેદારાથી છે.]

અઢારે ઇંડર તણો નકળાંક લેરે નાથ
હાકમ પેટે હાથ તેં નમાવ્યા નાથીઆ !

[તારી સહાયતા તો ઇંડરનો ગારખનાયછ અવધૂત લેખો છે તેથી જ તું મોટા રાજાઓને લાચાર બનાવી રહ્યો છે.]

ઝોગણીસે ઝોસરીયા જાડો ને જાખી જે,
કેસવ જૂપત કે (તુને) નમીયા પજેલો નાથીઆ !

[જાડો અને જાખી જેવાને તે નમાવ્યા માત્ર કૃષ્ણ પ્રભુ તને તમારા વિનાનો રહ્યો છે.]

વીસે ■ સામા વડોંગ ધરપત થાકા મોડ,
થાડયુ ગઢ ચિત્રેડ, નર તેં પાણી નાથીઆ !

[તારી સામે મોટા દોડાણીને રાજાઓ હવે થાક્યા છે તે તો તારા અસહના પૂર્વજ સીસેદીયાઓના ધામ વિતોડને પાણી અગ્રાન્ય.]

“કપો ખાપ ! આ નાથા બાબ ની વીધી.” એમ કહીને રાજા બારોડે ફરી નાર હોદ્દા હાથમ લીધો. એની મુખમુદ્રા પર લાલ ચુમકીઓ ઉપડી ગઈ.

“વાદ બારોટ ! વાદ !” એમ સદુ માણુમેએ ધન્યવાદ દીધા.

“હું તો બાપ, માતા પાલણુદારની કાલીરેલી આવડી તેવી કાબા કરું છું. હું કાંઈ મોટો કંવેસર નથી.”

જ્યારે બહુ વાદ વાદ બોલાઈ, ત્યારે રાણો ખુદી મર્મમાં દસવા લાગ્યો.

“કેમ બાપ દસવું આચ્યું ?” રાજ બારોટે પૂછ્યું.

“હસવું તો આવે જ ના બારોટ ! અટાણે તો નાથો ભાભો આખી મેર ભાભનો શિરોમણી છે ને તમે એના આગ્રિત છો, એટલે તમે એને સોને મટો, હીરે ય મટો, રાજા કહો, કે ભગવાન કહો; પણ જોલ્યા અગીઆરમા કુદામાં જરાક હક છાંડી જવાણું છે, બારોટ !”

“શું બાપ ?”

“નાથો ન જનમ્યો હોત તો મેર તમામ લોકમાં લેખાત ! બસ ! એક નાથો જ કાંવ શેર લોકું બાધી જણે છે ? ખીજા બધા કાંવ રાંડીરાંડના દીકરા છે ?”

ખીજા બે ચાર મેરો પણ બોલી ઉઠ્યા કે “હા સાચું, બારોટ જ જમ્યાએ બહુ વધુ પડતું કે નાખ્યું છે. કેમ કે એમાં ખીજા સદુ મેરને રેહ દીધા છે.”

“તો વળા એની ખજે ખજ્યું પડશે, બાપ !” એટલું બોલીને બારોટ ચૂપ રહ્યો. પણ પોતાને ભોંકામણુ બહુ જ લાગી ગયું.

ખીજે દિવસે પ્રભાતે ઉડીને રાણો ખુંટી તો પોતાના એક સો સંગાથીનો સંઘ લઈને દારકાજીને પંચે પડી ગયો. થોડા દિવસ પછી સંઘ ખાલો વળ્યો. અને એણે વળનાં પણ મોઢવાડીયાં જ વણુગા પટેલને ઘેરે ઉતારે કર્યો. રાજે બારોટ તો તે દિવસના ભોંદામણને લીધે મહેમાનને મળવા નહોતો ગયો, પણ મોડી રાતે વણુગા પટેલની ડેલીએથી દામરો વીંખાયો ત્યારે દોષકે આવીને રાજા બારોટને ખજાર દીધા કે “બારોટ ! રાણો ખુંટી જાત્રાએ ગયો ત્યાં એને દાણુ બધું પડ્યું.”

“કાણે દાણુ લીધું ?”

“જામનગરના ચીસાવાળાએ જોગાત ગામને પાદર દાણુ પડાવ્યું. કહે કે તે વિના જાત્રાએ જવા જ ન દેએ.”

“કેટલું દાણુ ?”

“ત્રણસો કેરી રોકડી.”

“અરર ! ગજ ! કેવાય. મારો સાવજ નાથો જીવતો હોય, તે જામના ચાકર મેરોની પાસેથી દાણુ મેલાવે ?”

સતો હતો ત્યાંથી રાજે બારોટ ઉઠ્યો. માથા પરથી પાધડી કાઢી નાખીને સોળીયું લાઠીયું ણાંધ્યું. સાજદો ચઢને અધરાતે ઉપજો. વણુગા પટેલની ડેલી પાસે ચઢને નીકળ્યો. ટોકો કર્યો કે “વણુગા લાભા !”

“હો ! કાણુ ખ ? બારોટ ?”

“હા !”

“ કેમ અસરા ?”

“ મારે અટાણે ગામનરે જવું પડે છે. પણ મારા આવતાં પહેલાં મેં માનને દાણવા દેશે મા. અમારને પહેર મારે મેં માનને કમુંજો પાવે છે. જોગમાયાની દુદાઈ છં છું હો કે ?”

“ એ...હીક. ”

રાત્રે બારોટ ઉપજ્યો. પગપાળો પંથ કાપવા મંડરો. અંધારામાં ગોયાં ખાતો ખાતો રતોરાત પોતે પાણે પડેંચે. પરોડીપે મ્હોંમ્હોં યાત્રાં નાથા બારવટીયાએ પથારીમાંથી હાંતો જ બારોટને દીડો.

“ ઝોડોડોડો ! બારોટ ! તું અટાણે કીવો ? અને આ મારે લાડીયું કી બાંધ્યું ? કાંઈ માઠા સમાચાર લાગ્યો છે ?”

“ હા બાપ, બહુ જ માઠા !”

“ કુણું પાછું થયું ?”

“ નાથો બાતો પંચે જ પાછો થયો, બાપ !”

“ કેમ બારોટ, અવળાં વેણ ?”

“ અવળાં નથી. સાચે જ નાથો મેર મરી ગયો. નીકર દુવા-રકાની જાત્રાએ જાતાં મેરની પાસેથી જામના ચાકર ૩૦૦ ફેરીલું દાણ કઢાવે ? પણ આજ મારે નાથીઓ આવજ મરી ગયો !”

નાથાએ રાજ બારોટ પાસેથી બધી વાત સાંભળી. એની

છાતીમા પણ ધા પડ્યો. એણે માણસને કહ્યું કે “ બાઈ, કેડ દોત ક્યમ લાવજો તાં । ”

ખડીયો ક્યમ ને ઠાગળની ચમરખી રાગળની પાસે મેલીને કહ્યું :
“ હો બારોટ, હું લખાવા ઇ તુ લખ. લખ કે—

“ બોખાના દાણ લેવા વાળાઓ ! કન્યાના મેર રાખા ખુદી પાસેથી તમે જે તણસો કોરીતુ દાણ લીધું છે, તેમા મણસો કોરી હડની ભેળવાને કુલ હસે કોશ તમારા જ ગમોટની સાથે પરબાર મોઢવાડે પાછી મોકલી દેને નીકર નાથા મોઢવાડીવાતુ સમૈય કરવાની સાબદાઈમા દેને ”

ચમરખી આખીને એક સાઢીઆ—સવારને ભોગાત રવાના કર્યો. અને રાગ બારોટને કહ્યું કે “ તુ તારે જન પરમારી કોરીયુ મોઢવાડે આજ બપોર સુધીમા પોગે નહિ તો પછી ખુશીથી માથે ઢાળીયુ ઓઢેને માફ સનાન કરી નાખજે.”

* * *

બપોરે મોઢવાડમા વણગા પટેનની ડેવીએ સહુ હાથરો બેઠેલ છે તે વખતે એક બેભર્યો સાંઢીયો સામે આવીને ઝૂકી પડ્યો. સાંઢીયાના અસ્વારે આનીને કોરીઓની પોટલી રાણા ખુદીની અન્નુખ ધરી દીધી

“ આ શુ છે બાઈ ? ”

“ આ તણસો મરી તમારા દાણની ને બીજી તણસો નાથા બાખાએ નગર પાસેથી લીધેન હડી સબાળા દ્યો.”

“ પણ ક્યાથી ? ”

“ બેગાતયી; જામના સીલાવાળા પામેથી.”

ગણા ખુટીને જરદાવરા વચ્ચે આખી વાનની જાળુ થઈ રાણે નીચું જોઈ ગયો. આખી જે પોટલી રાજા બારેટની સામે ધરીને હાથ જોડ્યા: “ આ લે દેવ ! આ તુને સમરપણ છે.”

“ ઇ દારીયુંની વાત પછી; પ્રથમ તો મને કહી દે કે હવે અગીઆરમે ફરો બોલવાની રજા છે બાપ ?”

“ ભત્રે બાપ, તારી મગ્ગ ! સો વાર કજૂલ છે.”

તૂને જ બારેટ ગોણુબર થઈને, બગડા ડુંગર તરફ જાને હાથ લંબાવી વારણાં લેતાં લેતાં ફરો લગકારો કે

અગીઆરે મેર અલંગ લોકુમાં લેખાત,
(જો) નાથા ! જલમ ન થાત વંશમાં વાશીયાંગરાઉત !

૬

“ નાથા બાબા ! મમ રામ !”

“ રામ ! આવો આવો, લીલા જોશી, ને પુત્ર ચાંડિ ! આજ પોસે પાણે તમે ક્યાથી જુલા પડ્યા ?”

“ આ તમારાં રાજસિંહામ્ન ને તમારો રાજવંશવ જોવા, નાથા બાબા ! જાકી તમારું કામ તો આજ મોટા ચમચાંધીને મ બારે પડે એવું ખરું ને ? જ્યો, આ રૂપાળીઆએ એના ધરમના માનેલ વીઝને રાખડી દઈ મોઢલી છે.”

એટલું કહીને જે પરાણાઓએ સોનાની મહાણી એક તરવાર,

ખંભે પહેરાવાની સોનાની હમેશ, અને સાચો કીનખાપનો પોશાક માળમાં ભરીને બહારવટીયાની સમક્ષ ધરી દીધો.

“વાહ વાહ ! જેઠવાની વનેતાને એમ જ શોભે ને બાપ ? રાજમાતા તો રાજમાતા જ છે. એની કંવ વાત ? મારે માથે ધણું ધણું હેતપ્રીત રાખે છે, રૂપાળીયા તો પેટ અવતાર લીધે પાપ દળે એવી જોગમાયા છે, બાપ ! ”

નાથો બોલતો ગયો ને જન્ને પરોણા એને રૂપાળીયાના મોઝ-લેશ પોશાક પહેરાવતા ગયા. રાજભક્તિના પોરસ વડે નાથાની છાતી ફૂલાઈને દોઢી બની ગઈ. ઉમળકે આણીને એણે પૂછ્યું, “માને કેન્ને, મારા સરખું કામ સુંપતા રહે. આ તો આપણું હાડ આમડીનાં ખાણુ ઠહેવાય.”

“નાથા બાબા ! માનું દુઃખની વાત એક મા જાણે છે ને બીજા જાણે છે બહારંગ ! બાકી માને માથે તો ગુન્ગરવી વાકી નથી રાખી ! ”

“કુણે ? ”

“કામદારે : જોતા ગાંધીએ : બીજા કોણે ? મસકમાં બીજા કોની મૂંછે વાળે લીંબુ લટકે છે બાપ ? ”

“પણ વાત તો કરો બાપ, શી શી વાતું બની ગઈ છે ? ”

“વાત સું ? જે દિનું મોટા રાણાનું ગામતરું થયું, ને કુંવર બોજરાજજી ઘોડીએ હતા. તે દિનું જોતા ગાંધી માને સાર્તો નથી. રાજમાં પોતાનું ધાર્યું જ કરતો આવે છે. માનો તો વર જ કાઢી નાખ્યો. માને ખાસડા બરેબર કરી મેલ્યાં. માને લાગી

‘ કે જોતો ગાંધી ક્યાંક કુંવરને મારી દેશે. એટલે માએ અમારે સાથ લીધો. અમે માને અને કુંવરને બાણુવડ લાઇ ગયા. આગળ વાતને બાર વરસ વીત્યાં. હવે તો એજન્સીમાં પણ જોત પધીને મુનરે જ દીવા બળે છે. એટલે રાણો તો ગાદીએ આવે મારે ખરા ! કેને ખબર, દેશવટે જ મા-દીકરાની આવગદા પૂર્ણ થી, કેમ કે જોવાના આવતો પણ એ વાણીયાની ભેરે યજ ગયા બાધ ! ”

“ ઠીક, લાલા જોશી, અને પુંખ ચાંહ, ઝાઝી વાલુંના હાં બરાય. માને જમને સાળાં કરો. કુંવરને પણ તૈયાર રાખો. મની રાખડીના બદલામાં નાથીઆનો કાલ છે કે જે મોઢવાડીયાના ટનેલ સાચેસાચ પાક્યો હોહ, તો તો આજથી એક મહિને તો ગાંધીનાં હાંડવાં અમઝાવે દધને, અને બાયાનું મોઢે ચૂનાના વરા ઝડાવેને પોરખંદરના તખતને માથે આપણા બાળા રાણાને રે સગે હાથે દીવાલુ છું. નીકર પછી નાથીયાને બે બાપનો જાણુજો.”

બન્ને રાજદૂતોએ બારવટીઆના અંગનાં ફેરફેરે પોતાની જીતી મનધારી અમર નજરોનજર દીડી. ને બન્ને જણા બરા સ્ત્રી ઉતરીને બાણુવડ પહોચી ગયા. આ બાણુ નાથાએ સોરઠી વીણી વીણીને એક હબર મકગણીઓને બેળા ક્યાં. અને તો ગાંધીને સદેશ મોકલ્યો કે “ રાજકુંવર અને રાજમાતાને તાપનો આજસી જમ રાણાને ગાદીએ બેસારજો. નીકર દહી મેલાં.”

* * *

પોરખંદરનું જેના હાથમાં કડેધડે કારભાર, અને જેની અણી નીતિની એજન્સીમાં પણ જાય, એવા જોતા ગાંધીને તો

નાથીયા જેવા બરડા ડુંગરના કાઢીડાની સી ધારતી ? એવો ગાંધી ગફલતમાં રહ્યા અને નાથો પોરબંદરના દરવાજા બાંગી, ચોકીદારોને ઘર મારી, શહેરમાં આગળ વધ્યો. તોપણને જમ હાકલ દીધી કે “રાણુની આજા મંબળાવાં છ કે આ ધડીએ જ એવો કામદારના મકાન માથે તોયું માંડી ઘો નીકર હમણું મારા એક હજાર મકરાણી તમારા સરીરનાં શાક સધેને જમી જશે.”

એવો ગાંધીની મેડી સામે તોપોના મોરચા મંડાઈ ગયા, કામદાર પોતાના જ ઘરમાં કેદી બન્યા. ગજકચેરીમાં દરબાર ભરીને નાથાએ રાણા વિક્રમાણ્ણ (બોજરાજ)ને દીલાવ્યા, અને જેટલા જેઠા બાપાતો રાજની આકરીમાં રહીને રાણાને કનડગત કરતા હતા, તેને ચૂનાના પાવરા ચડાવ્યા. પોરબંદરમાં તો હડતાં પંખીડા ધબી જાય એવી ધાક બેસી ગઈ. એવો ગાંધીને પોરબંદર છોડતું પડ્યું એમ પણ કહેવાય છે.

રાણાનો સાચો ‘મામો’ બનીને બહારવટીયો પાછો પોણે પાણે પહોંચ્યો ગયો.

● એવો પણ મત છે કે આ કૃત્ય નાથાએ નહિ પણ એના મુશ્વ પણ બહારવટે ચઢેલા એના ભાણેજ હરજમે કરેલું.

૭

“ભૂગત! આજ તો તેં કાજો કામો કર્યો. મલક આખામાથી ઘોડાં શુ મરી ગયાં હતાં કે તેં સોગડાની દેવતાઈ જમ્યામાંથી મદંતની બે સોગડાણાં કાઢી ?”

“હવે રાખ્ય રાખ્ય મેલણી ! બારવટાં સું ઘેડાં વગર ચાતાં દશે ? અને ત્યાં જમ્યામાં કાં ઘેડાની ખોલ છે ? પજાં પજાં પખાતાં તાં ને દસ્તાં હું કાં વાપરાં ની ?”

“અરે પુરવ ! તે દિ’ જામની ફાજ વાંચે યહ’તી ને તું બાળીને હજી ભુલાણી મારાજના પગમાં પડી ગયો’તો તે વેળાનાં નેણું સંભાર, સંભાર ! એણે તને વચને બાંધ્યો’તો કે જોને હો, શીંગડા માથે ગજબ કરતો ની, અને ખીજું દણું’તું કે મોડવાડા માથે લાય કરતો ની ! પણ તે’ તો આપણી જાનમજામની પપ્પ એજ ઉપાડી કરી ! હુવાણાના છોડરાને જાન પકડીને ચાર હજાર કોરીયું પડાવી ! બગત ! બારવડું આયમવાતું ઢાલું ચે મું લાગે હ.”

“વાઘા નહિ, ધયાં તી, વૈણ કાંઈ પખાતાં દશે ? ધરમની ને દેવસ્થાનાની વાતુ કરવા બેસીએ તો માળા લખને બેસી જતું પડે. જોતી નથી, આજ હું જામની સામે મૂઝી રહ્યો છું !”

“અધરમને માર્ગે કોઈનાં બારવટાં ઉઝ્યાં નથી. ને તે’ મોટી ખોલ ખાધી છે. હજે કા હ કે શીંગડા જામને જમ્યામાં શીંગડાનું પાછી મેલે આવ, ને આપણા જામના હ હુવાણાની ચાર હજાર કોરીયું પાછી મુકવે કે નીકર મારી નજરમાં આજ પોલો પાણે ડાલતો દેખાય છે હો બગત !”

“મેલાણી ! તું માંડુડી ચે ગી લાગે હ !”

મોડવાડે પોતાના કુકુંબને મળવા ગયેલો નાથો પોતાની સ્ત્રી સાથે આટલો કલક કરીને સ્ત્રીના અમોલા દેખી અધરાતે બહાર નીકળી ગયો. અને કાળમર્ગે પોલે પાણે ચડ્યો. તે વખતે જ

આભમાથી એક તારો ખર્ચો. મોટી કોઈ જોત જોતે જોવામાં
ગળ. એવું મોત દુકાં આપુ હતું. મોતાની જાણડીએ ઉપર વધુ-
વેત જે નિશામતો કમાવી એના 'ભગત' નામને લાઠન લાપ્યુ
હતું. બહારને બહુ કાંચો તેથી એની બુદ્ધિ વગડી ચૂકી હતી,
એકિંકર બનીને એણે હા ક'લે. મચર પાચુ, હજુ તો નાથાના
હાથમા દાતણ છે, ત્યાં મારે મેરોનું એક જૂથ આવતું દેખાયું.
આસીને એણે નાથાને કહ્યું "ભાભા ! મોમ બેળી ચમ છે. તમને
ભોલાવે છે."

"હ્યા ભાઈ !"

"રીણાવાડાને પાદર"

"બહુ માડ, હાથો."

રીણાવાડા ગામને પાદર, મેરોના સોમે ગામોમાથી, ઓડહરા,
કેશવાળા, મોઢવાડીના, રાજસખા, એમ ચારે વચના પાનડીને
આટો લેતારા તમામ મેર બેળા થયા છે. નાથો પરજારો ગામમા
જાહેને ગામની એ ગુપ્ત મેડીમા સતાયો. મેર કામના ઘોડાએક
આગેવાનોએ એ મેડી ઉપર બેસીને નાથા પાસે વાત મૂકી —

"ભાભા ! તારે એકને કાંચે અટાણે રાણુએ આખી નાતને
ભરડો લીધો છે."

"કવી રીતે ?"

"નગર થાક્યુ, સરકાર ખીમણી, અને રાણાને માથે ૧૧૫૫
ચામ છે કે કા તો ખાસચીવાને પકડી લે, નીકર રાજપાટ મેલી લો."

“પછી ?”

“પછી કાંવ ? આપણી ભોમ બેળી કરેને કપાળી”ગાએ કહ્યું છે કે નાયાને સુંપી ઘી નીકર અમારી ગાદી બને.”

“ને રાજે કાંવ કશું ?”

“કશ્વ કે નાયાને ડવનો ઝાલી ઘી, તો ન મારા પંચિયા પાણી પાવે.”

“પછી તમે કાંવ જવા” દિધા છે ?”

“અમે તો આઠ દિ’ની અવધ દધને આવ્યા છીએ.”

“તો બસે । આખી નાતને સંતાપ થાતો હોય તો હું સુંપાઈ જવા ગજ છે. આજથી ચોથે જમણે તમે આવો. હું માઈ કામ આટોપે લેને, ખુશીથી તમ સાથે ચાલી નીખાં.”

“હીક ત્યારે, અમ ચોથે દિ’એ આવીએ છીએ.”

મેરાનું મંડળ ચાલી નીકળ્યું. અર્ધી એક ખેતરવા ગયા, ત્યાં તો પરચન કુંહડીએ નામે મેર એકાદમ લેલો થઈ ગયો. સહુએ અમકાને પૂછ્યું: “કાંઈ ના ?”

“કાંવ કાંઈ ? તમે જધા દાઢી મૂળના ધણી થઈને હાથે કરીને નાયાને સુંપે દેવા હાથ્યા છે ? અંતરમાં કાંઈ લાજ યરમ હસી નથી । મેરાણીને પેટ પાક્યા છે ।”

“તી કાંવ કરું ?”

“ તમારે કુંડું હોય તી કરજો. દુ તાં તમારી નામરદાખમાં નહિ બળું.”

ઐટલું બોલીને પરજત નોખો તર્યો. પાછો મરડીને નાથા પામે ગયો. કશું કે—

“ ભાબા ! અમારો સહુનો મત નથી મળતો. માટે હું તારે કરનો હોય તી કરજો.”

ઐટલું કહી પાછા વગીને પરજતે બધા વહિવાળા મેરોની મંડળીને આંખી લાધી. સહુને છટા પડવાનું ટાણું થયું તે વખતે આખા મંડળમાંથી પાછા પૂંજે ખસ્તરીઓ બોલ્યો કે “ભાઈ ! હાસો, રાણાને જેવા હે તેવો જવાબ તો દે આવીએ !”

“ હાસો. મ રાણાની ખીક લાગે છ ?”

પોરબંદર જઈને પૂંજ ખસ્તરીઓએ રાજમાનાની અને રાણાની પામે ખાનગી વાત કોડી કે “માડી ! તમે જે પરજતને ‘ભાઈ’ કહેસો છે, ઐજે જ જઈને નાથાને ચડાવ્યો છે. અમારી વહિ એણે ધૂળ મેળવી છે. એની સાથે લાધવો, રાણા છોડવો વગેરે સાત ગણ પણ બહારે ગા છ. માથે રેને નાથાને લૂંટ કરાવનારા એ ચાર જણા જ છે. હવે તો ઇ બહાર ને તમે જાણો.”

રૂપાળીઓએ એ સાનેના હાથમાં હાથકડી ચડાવી દીધી. સાતે કેદીઓ હરખારગદના ચોકમાં ક્રમા છે. સાતમાંથી સિંહ સદખા જોરાવર- લાવવાએ હાથકડી મરડીને તોડી નાખી, “આ લે તારી ચુડીયું !” એમ કહીને ચોકીપહેરા વચ્ચેથી વકરેલ પાડા

તેવો એ વજૂડો. વજૂડીને દોડો દરજારગની મેડી માયે દિક્ષમાં હતું કે પાંચે દીક્ષતા કુંવરને મારા ખોળામાં લઈ લઈ । તો જ અને કુંવરના જીવના જોખમ ખાતર જીવનદાન દેશે । પડુ ઢેકીને મેડીએ ચડવા જાય ત્યાં તો દોટ દાઢીને પૂંજ ખસ્તરીઆએ એના પગ ઝાડી લીધા. આરએ આવીને લાંબવાને જાણે. મારો, ખીજા છપેને તોપે હડાવ્યા. મરતા મરના જાયે જાયે જોડ્યા કે “દર નહિ. નાચા બગલ સામે ખુટલાઈ કરીને જીવવા કરનાં તોપને મોઢે મરવું કંઈ ખોટું છે ?” રમના રમના છપે જાણી તોપને મોઢે જંધાઈ ગયા. પેલ્લદરમાં વીરડીને નાકે એ તમામની ખાંખાએ છે.

રુપાળીઆએ પૂંજ ખસ્તરીઆને જોતાવીને પૂછ્યું: “પૂંજખાઈ । હવે નાચાનું શું કરશું ? એન્ડરી જડુ જાણાઈ ગઈ છે. અને આપણા રાગને જશ લાગશે.”

“માડી । અને રાગનું હંચા માપણું ઝેર આપો, એટલે હંમેશાં નાચાનું મડું લે આવેને હાજર કરાં. ગાકી તમારી ફાગના તો એ ફાદડા જ કરે જાશે. મરને વસ્યાતમાંથી તોણું ઉતરે !”

“એનું શું કારણ છે ?”

“માડી, ધના સાચળની માલીકાર સિયાળશીંગી ને મોલુવેલ જી છે. એના અંગ માયે તોપનો પે કાર ન કાપે, હથિઆરે તો એ મરે રીયો, મોઢે લાવો ઝેર. હમણાં ધનો ધડો લાડવો કરે નાંખાં.”

હયી જનનું ઝેર રૂપાળીયાના ગુપ્તમાં ગુપ્ત કાગલામાંથી મેળવીને પૂંજે ચાલતો થઈ ગયો.

*

આઠે કુંગરથી ઉતયો નાથો, માઠાં શકન થાય
કાળી તે હોરવ કકળે નાથા ! જમણાં જાંગર જાય
મોઢાને મારવો નોતો !
ભગત તો સાગનો સોટો !

કેકયે કટારાં વાંકડાં નાથા, ગળે ગોંડાની ઢાલ,
માથે મેવાડાં મોળીયાં નાથા ! ખલે ખાતીલી તરવાર.
મોઢાને મારવો નોતો
ભગત તો સાગનો સોટો !

૯

ભગત ! આજ એક વાર ભાષ્યધોનું કહેવું માન્ય. માઠાં શકન થાય છે, અને આજ લોકો થઈને મોડી પાછી વાળ્ય.”

“અરે ભાઈ ! બેનને ઘેરે જવામા કાવ ખીક છુતી ? અને શકન અપશકન કાઈ દિ’ નથી જોયાં તો આજ કાવ જોવાં ?”

“ભગત ! અમારૂં દેયું તો આજ કબૂલનું નથી.”

“તો તમારે વળતું હોય તો વગે જવ. બ્રાહ્મી મારે’તો આજ હાથસે પોગીને હરજી ગોરને ઘેર ખાધા વિના છૂટકો નેય. મને રાહલા ખાવાનું નોતર છે. અપશુકન ભાણીને નાથો પાછો વળ્યો.”

■ વાત જો બેનને ઠાને જાય તો જગાડી ઢાલી તન્હડે ! મારે તમને બરોસો ન દોય તો ખુશીથી વગે જાય.”

જે જણા પાછા વળ્યા. બાકીનાને હાથ બહારવટીયાએ બહેનને ઘેર જમવાના હિસાસમાં જગાની ગણગણાથી ઘોડીને ઉતારી. હાથલા ગામમાં દરજી ચાનકી નામે મેળો માર દો, તેને ઘેર જો બાપ હતી (બનતા સુધી તો દીકરાની વદુ હતી) તેને = હાત્વટીયાએ ધર્મની બહેન કહી હતી. દરજી ચાનકીના ધરમા નાથાએ ઘોકે ઘોક લૂટની કમાણી ભરી દીધી હતી. આજ એના ધરમા જ પૂંજાએ એ બેળવેલી સોષ કચવીને તૈયાર રખાવી છે. કાગને ડોળે નાથાની વાટ જોવાય છે.

જ્યાં નાથો હાથલા ગામના નેરામા આવ્યો ત્યાં આડો કાળો એર ઉતર્યો. સાથીઓએ ફગીવાર ચેતાવ્યો કે “બગત ! આ બીજી વાર માફ બળાય છે. દરજી કાપ રીને વળતુ છે !”

“જો વળુ તો તો મારો જન્મારો લાગે. અને જગદંબા જેવી બેન વહેંચમા પડે”

ચાલ્યો. ઘોડીએ દરજી મદાગાની ડેલીએ આવીને ઉતારી હાવળ નાખી. છેવાડા ધરની એસરીની ચામલીએ પોતાની ધર્મની બહેન ઉભી છે. એનાં મોઢા ઉપર મગ દળા ગઇ છે. નાથાએ સાદ કર્યો “કાં બેન, પોત્યા છીએ હો કે ?”

બાપએ હાથની ધસાસ્ટ કરીને હળવેથી કહ્યું “બાપ ! આલી જરીક આવી જાને !”

“જનમડી ઉતારો કરેને આવીએ છીએ = ૧૫૧ !”

“પછી તો આવી રહ્યા મારા વીર !”

એ વેણ બોલાયું પણ બદારચડીયાને કાને પહોંચ્યું જ નહિ. નાથો મહેમાનોને ઓઠે ઉતારો કરવા ગયો. પરવારા હરજી માનકીએ પરાણાને યાજ્ઞા ઉપર બેસાર્થા. ગંગમરી વાતો કરતા કરતા ગોરે મીઠી મીઠી સ્મોધ જમાડી. ચાર ચાર ફાળાયા ખાધા ત્યાં તો ચારેની સ્મોધમા ઝેર ચડી ગયું. નાથાની જીભ ઝનાવા લાગી. યાજ્ઞાને બે હાથ જોડી નાથો પગે લાગ્યો, એટલું જ બોલ્યોઃ “હરજી ગોર ! ણમ ! આવકુ જ પેટ ફુલું ? બીજું કાંઈ નહિ, પણ મને ઝેર દહને તુનો મારવો. મારે હથીઆરે મરવું ફુલું !”

ત્યાં તો નાથો ઢળી પડ્યો. પૂજે ખસ્તરીઓ વગેરે ચાર જણાઓ દોડીને એના ગરતા દેહ ઉપર એક સાથે પાદ્મે વઢોડી, પણ ગોળીઓ કોઈ પણ રીતે લાગી જ નહિ ત્યારે અવાચક બનેલા નાથાએ પોતાના સાથજ સામે આગળા ચીધાડી અને યોગ્ય વળતી જીભ વડે મહેનત કરીને સમસ્યામા મમજવ્યું.

“હા હા ! શિયાળશીંગી ને મોણુવેવ ત્યાં સતાડ્યા છે ખરૂં ને ?”

મરતા મરતા બદારચડીયાએ “હા” કહેવા માટે ડોકું ધૂણાવ્યું.

હત્યાસએ એનો સાથજ ચીરીને બંને ચીજે બદાર કાઢી ફેંકી દીધી. વર્ત જ નાથાનું શરીર લીડું કાચ સરીખું બની ગયું. જીવ ચાલ્યો ગયા પછી એના નિઝંવ શરીરને ધમડીને દુશ્મનો દૂર લઈ ગયા એવું માયું કામ્યું. પૂજે એ માયું ઉપાડીને પોતાના હનામ લેવા પહોંચ્યો. સરકારે માયાનું માયું લાવ-

નાર માટે ઇનામ કાઢ્યું હતું. એજન્સિના મોરો માહેજ ત્યાં હાજર હોતો. એણે તો નગર કરીને જ સમગ્ર લીધું કે જર્વાન મહીથી નહિ, પણ એટલી આ બહારવટીયાને માર્યો છે !

પૂંજને ઇનામ ન મળ્યું. રાત્રીએ જી રીને નાથાના પ્રાણ લેવડાવ્યા. મેરાણીએ આજ પણ મામોગામ ગાય છે કે ?

મોઢાને મારવો નોતો
ભગત તો સાગનો સોટો !

નાથા મોઢવાડીયાની કથામાં મેર લોકોની બોલીના જે પ્રયોગ પહેલી જ આવૃત્તિમાં થયા. તે તરફ એક મેર લોકોએ ધ્યાન ખેંચતાં આ વખતે એ પ્રયોગો સુધ્ધ કરી લેવામાં આવ્યા છે, જેની સમજ નીચે મુજબ છે:—

ગુજરાતી ભાષા	મેર-ભાષા	ગુજરાતી-ભાષા	મેર-ભાષા
કાંથી	કાંથી	કાં	કાંઈ
શું	કાંઈ	રહી	કાંઈ કરવા
સાની	કોવાની	છાડીને	છાડેને
હની	હુલી	બધું	બધું
તે	વાં	નથી	નેધ
હવે	હેવ	હું	હ
કેની	કોણી	કેરી	કેડ
જ્યાં	જ્યા	એને	હણે
કેમ	ક	કહુંહું	કાંહ
કમે	કે		

વાલો નામોરી

તારા જે નામોરી તણા

હું ઠા ઘા. થીયા

ઇ પાછા પોટે ના

વિનતા લેળા વાલીયા

[હે નામોરીના પુત્ર વાલા તારા હું ઠા હાયતી જાણીયાના ક
ના ઉપર થાય, એ લોકો ફરીવાર પોતાની જાણો સ્થાયે પોતાના મુ
ખમાં શકવા નથી, મનસુખ કે તારા બરાબર અફર ન હોય છે.]

ક આ દેશના દેવના ગામને ચોરે અસવ મળના ઉડીઆન
કતાર ઉભી છે. સર્વથા વાનગો. મધ્યમ કદનો અને એ
દાયે હું ઠા જાણતીયો પીળા હાયમા સળગતી જ્વલમીએ જાણ
હીસાજતો ચોકમા ટેલી રહ્યો છે. પળીકુ પછુ જાણે કે જાડવાં
ઉપરથી ઉડતું નથી. એ હું ઠા આદમી પોતે ન જાણતીયો

વાસો નામેરી. સાવજ નેતું ગણું ગમતરીને જલારવટીયાએ દાઝ દીધી.

“બેલીશઓ ! લૂંટવાની વાત પછી, પ્રથમ પહેલો એ કમાતલ સંધીને દાગર કરો, કે જે આપણા દોસ્તની ઝોરતને બગાડી લાગ્યો છે. ”

જલારવટીયાઓ નાકે નાકે ઝોડા જાંધીને ઉભા રહી ગયા છે. ગામમાંથી ફૂતરૂં પથ્થુ જલાર જઈ શકે તેમ નથી. જે લંપટ મંધીને સખ દેવા વાલો આવ્યો હતો તે ગામમાં જ દાગર છે. જેની ઝોરતને એ સંધી ઉઠાવી લાગ્યો હતો તે બાકબાક પથ્થુ વાલા નામેરીની સાથે પોતાનું વેર લેવા આવ્યો છે. ઘોડીવારમાં તો એ ઝોરને જાણે જાંધીને જાંદ્રદાર જલારવટીયાઓએ દાગર કર્યો. પારકી જાયડીના ઝોરને જોતાં જ વાલાએ જાંદ્રકનો ઘોડો ચડાવ્યો. ત્યાં તો મંધી આવીને “એ વાલા ! જાપ વાલા ! તારી ગા’ છુ !” એમ જોશનો વાલાના પગમાં દગ્ગી પડ્યો. છુનું જ વાલાએ જાંદ્રકનો ઘોડો હતારી નાખ્યો.

“વાલા બા ! એ નાપાકને માથે તને સ્તેમ આવી ગઈ ?” એમ જોશનો એ ઝોરનો ધણી તવવાર ખેંચીને પોતાના વેરીનું ગણું વાઢવા ધર્યો.

આડા હાથ દહને વાલો બોલ્યો : “બેલી, હવે કાંઈ એને મરાય ? ગા’ની ગરદન કપાય કદિ ? રે’વા રે. ”

એમ કહીને વાલાએ સંધીને પૂછ્યું “એલા સંધીડા, તું ગા’ ચાલ કે ? ”

“સાત વાર તારી ગા.”

“તો બાં કર.”

“બાં ! બાં ! ભાં !” એમ ત્રણ વખત સંધીએ ગાયની આંધક બાંધરડા દીધા. એટલે વાલો બોલ્યો :

“જો બાઈ, બચાડો ગા’ બનીને બાંધરડા દીધે છે. હવે તારી તરવાર હાથગે ?”

“બસ, હવે માર વેર વળી ગયું.”

સંધીને છૂટા કર્યો.

“વાલો બા !” એના બંદૂકદાર આવીને જાહેર કર્યું. “ધરેધર ફરી વળ્યા.”

“પછી ?”

“ઝાઝો માલ તો ન લાગ્યો.”

“એમ કેમ ?”

“આજ મોળાકતનો તહેવાર છે. વસ્તીની બાઈયુ ધરમાં જોટલાં જામ એટલાં છુપાડા ધરેણાં અગ લપર ધંસીને રમવા નીકળી ગઈ છે.

“હીક, હાલો બેલી !” એવો દૂકો ન સમગ્ર તોવો જવામ આવીને જહારવટીઓ જહૂકને ખરો તોળી મોખરે ચાલ્યો. પાછળ અપા માધીઓએ પમથાં માંડ્યાં. આપા જહાર નીકળતાં જ વડલા

નીચેથી બસો સીઝોનાં ગાંઠના કમજુમાટ, તાળીઓના અવાગ
અને સૂર મંબળાવ્યા કે—

મણીઆરડા રે હો ગોરવના સાયગા રે,
મીઠુરી બોલીવાળો મણીઆર
નીમાણાં નેણાંવાળો મણીઆર
સમમરીયા ભાલાવાળો મણીઆર.

સહુની આંખો એ દિશામાં મંડાઇ, પણ મુખી બહારવટીયો
તો જાણે કિન્નર વગડામાં ચાલ્યો જતો હોય એવી બેપરવાઈથી
કમલાં બરે જાય છે.

“વાલા જાજ આ જાજીએ,” સાથીએ માથે કર્યો.

“શું છે બેવી ?” વાલાએ ગરબે મ્હોંએ પૂછ્યું.

“આંહી પાછલુ રાસડા રમે છે. હાલો આકડે મધ તૈયાર છે.
ટપકાવી લઈએ.”

“બેવી જૂમલા !” વાલે ત્રાંસી આંખ કરીને કહ્યું, “ઓરતુંનાં
કીધ માથે આપણો હાથ પડે તો બહારવટાનો વાવડો સળગી જાય.”

“પણ ત્યારે કાઠિયાવાડથી ટૂંક કંઈ સુધીનો આટો અફળ જાય ?”

“સાત સાત વખત અફળ. આપણથી બેઠમાન ન થવાય.”

“વાલાના પ્રતાપમાં અંજલેયાં માણસો મૂંઝે મ્હોંએ એની
પાછળ, મનમાં ને મનમાં એની તારીફ કરતાં કરતાં, ચાલતાં થયાં.
વગતીમાંથી નીમળાને જોય આવીઆ ગંગાની કેતીમાં લેગ કંઠા ભાગ્યા,

તેમ તો બંદુકની ગોળાઓ સમી અસહ્ય ચળની સાંકયો ઉપર બૂઝતી ફાગને સસવાટા કરતી આવતી જાણી. ભગાય એવું તો રહ્યું નથી. ગ્રોથ લેવાનું એક પણ કાણું નથી. રેતી ધખધખે છે. ચારે બાજુ જાંઝરા બળી રહ્યાં છે. સારીઓએ અંજનાધને બૂમ પાડી.

“વાલા! હવે શું ધ્યાન કરશું? ગોળાઓના મે’ વરસના આવે છે.”

“હટ બુકાવો અને ચોક્કસ હટ બેસાડી, હટના થગ બાધી છ, વચ્ચે બેસી જાઓ, બેલીકા! છવતાં જનવરનો ગદ કરી નાખો.”

અમોક્ષ સાંઢીયા કુંડાળે ઝેકરવામાં આવ્યા, અને વચ્ચે બહારવટીયાનું જૂથ સાંઢીઆના શરીરની ગ્રોથે અલપાલ બંદુકમાં દારૂગોળા ધરખવા મંડ્યું.

“મને જરી જરીને દેતા મન ભાખ્યો!” એમ કહીને વાલે અકેક બંદુક ઉપાડી ઉપાડી, પોતાના કુંડા હાથ ઉપર બંદુકની નાળ રેકરી, ઝીણી આંખે નિશાન લઇ જુદા આદ્યું. આંઢીથી ગોળા છૂટે તે સમી ફાગનાં માણુસોમાંથી અકેકને ઠાર કરતી જાય છે અને સામેથી આવતી ગોળાઓ સાંઢીયાના શરીરમાં જ રોકાઇ રહે છે. એની સનસનાટી અને ગોળાઓની વૃદ્ધિ સાંજ સુધી ચાલુ રહી. કિવમ આચમ્બો અને અંધારૂં ઉત્પું એટલે બહારવટીયા હટને રણમાં મેલીને નાસી છટવા.

૨

હુરિર અને ગોલાઓના અગત્યી વચ્ચે એક જગ્યા છે. એ બાજુએ થણી ચાલ્યાં જાય છે, ને વચ્ચે એક ખાડો છે.

દેખતા બાંગીને બહારવટીયા આ ખાડામાં આવી આવ્યમ લે છે. પ્રમાનને પહોરે દાવરો બરીને વાલો બેઠો છે; નેવે એક સાથીએ ગરડના જેવી તીણી નજર લંબાવીને કહ્યું “કોણક આદમી ઘોડે ચડીને આવે છે, બા !”

“આવવા દીધો.”

અમવાર નજીકે આવ્યો એટલે જોળખાયો.

“અરે વાલા બા ! આ તો તારા બનેલી કેસર જામની જોર-તને ધરમાં બેસાડનારો નાપાક કુંગર મોવર !”

“હે ! સાચોસાચ કુંગર મોવર ?” એટલું બોલીને કટ ! કટ ! કટ ! સડુએ બૂકોના ધોડા ચડાવ્યા, ધડ ! ધડ ! ધડ ! એક, બે, ત્રણ, એમ સાત ગોળાઓ છૂટી. પથ્થુ સાતમાંથી એક પડુ ગોળા શત્રુને ન આંટી શકી. એટલે વાલાએ ઉંચો દાવ કરીને જૂમ પાડી :

“બસ કરો બાઈ, હવે આંખો બડાકો ન હોય. એની જાનરી હજી બાકી છે.”

વૂર્ત વાલો હાથો. શત્રુની સામે જઈને હાથ મિલાવ્યા. હાથ આલીને ધોડા પડ્યા નીચે ઉતાર્યો. પીઠ માગડીને કહ્યું: કે “આવ ડાડા ! આવ. તારી જાનરી હજી બાકી રહી છે. ખુદાની ઉપસ્થિત અમારે નથી થાવું.”

એમ બોલીને કુંગરને દાવરામાં બેસાર્યો.

સાત બૂકોના બડાકા સવારને ટાંકે પહોરે રણમાંથી માળીયા ગામમાં સંબળાયા, અંતે વૂર્ત જ માળીયેથી વાર ચડી. વાર ચાલી

ભય છે, તે વખતે માર્ગને કાંઠે ખેતરમાં ઉતર્યા નામનો એક ખુદો
મીયાણા અને તેનો આઠ દસ વસ્ત્રો દોકરો દેશ સાંતી દાંકે છે.
વારના મુખીએ પૂછ્યું:

“એલા કેની કાર ભગ્નકા થયા ?”

નાનો છોકરો દેશ દેશ ખતાવવાની તૈયારીમાં હતો, ત્યાં
જેના ખુદા બાપે જવાબ દઈ દીધો કે “ડાડા અમે ભગ્નકા તે
સાંભળ્યા, પણ આ સાંતીનો અવાજ યાવ છે તેમાં દસ્તુનું ખ્યાન
નથી રહ્યું.”

તેજ વખતે ખબે દૂધની કાવડ લાઈને એક ભરવાડ લાકો
આને છે. વારે પૂછ્યું કે “એલા ગોઝળી, બંદૂકના અવાજ કંઈ
દેશે થયા ?”

“બાપુ આ દેશે.” એમ કહીને ગોવાળે આંગળી ચીંધી. વારને
તો એટલું જ જોતું હતું. તર્ત બંદૂકના કંઈ ઉમામી સિપાહીઓએ
હાથ કરી કે—

“આન્ય સાળા સાથે. મોઢા આગળ થઈ જા. દસ્ત ખનાવ.”

ગોવાળે શીશુવાળાં દૂધની તાંબડીવાળી કાવડ નીચે મેલીને પેલા
ખુદા બાપ દોકરાને કહ્યું: “સ્થે બાઈ, આ દૂધ શીરાવળે. તમારા
તકદિતું છે ?”

બહારવટીયા તો પ્રભાતને પહેરે કંઈ ધાસ્તી વગર આડમાં બેઠા
છે, ત્યાં તો માળીયાની વાર અચાનક કાંઠે જઈને ઉભી રહી. બંદૂક
દાર પોલીસનો ગટાટોપ બંધાઈ ગયેલો બાળનાં જ વાલે બંદૂકનો

ધોડો ચડતી ગીસના સરદારની છાતી સાથે જ નાજ્ય નોંધી. નોંધતાની વાર તો જમાદાર હાથ જોડીને પોકારી ઉઠ્યો: “એ વાલા ! તેરેકું બડા પીરકા ચોંગદ !”

“ખમરદાર બાપચો ! દવે ધા ન ચાય.” એમ કહીને વાલાએ બંદૂક હેડી મેળી. વારવાળાને સંદેશો દીધો કે:

“બાપચો, માળીયામાં અમાગ દુશ્મન હોય એને તરવાર બાધીને આવવાનું કહેજો, અને હેતુ મિત્ર હોય તેને કહેજો કે અમને દહનાવવા આવે. અમારે આજ આંદો જ મરતું છે.”

વાલાની મારી પામીને વાર પાછી આવી. ચાણુદાગને વાત જાહેર થઇ. ચાણુદાર જાતનો બાટી હતો. બેટમાં છૂરી કાંધતો. મીયાણા જ્યાં હતીત્યાર ગમ્મનો, મીયાણાનો પોચાક પહેરનો, અને પોનાના આડબી સિપાઇ મેલા કદીયાને રોજ મળેના આકડા ચડાવીને પૂજો કે “જો મેલા, હું મીયાણા જ્યાં લાશ છું કે નહિ ?”

મેલો ગિયારો નોકર હોવાથી ડોકું ધૂધાવતો કે “હા સાહેબ, સાચી વાત. અમમ મીયાણા લાગો છો હો ! તમારા આમી કાઇ નજર ન માંડી શકે !”

દરરોજ મીયાણાનો વેશ કાઢનાર આ ચાણુદાર તે દિવસ સવારે માળીયાના મીયાણાની હાજરી લઇ રહ્યો છે, ખોખરા ખાધને ધમકીઓ આપી રહ્યો છે, તે વખતે આમર મૂડ નામના મીયાણાએ વાત કાઢી કે—

“સાહેબ, અમને તો પાસ, પસ્તાના આપી આપીને દિવમ

સત હાજી લઈ હેગન કરો છો, પણ જોતો વાલીયો હૂઠો તો પાસ વગરનો જ રહ્યા બેઠો છે, એને એક વાર પામ્યા નોંધાવો ને! એને મળ કરો ને! હાનો દેખાડું. આ બેઠા માણીયાના ચડમા જા."

"જો ન મા, તાર સાર થાય! આમળિયા, બોલ મા, મને મિતારી છે"

વાલીયાનું નામ સામળના જ એ મીયાણા વેશધારી સાહેબને મિતારી થઈ આવી હતી

૩

જૂનનગરનો પોન્નિય ઉધરી જોમિનર સાહેબ કરીને એક ગોરો હતો. જોકોન પોન્નની કુડી લઈને વાનાની મધેમધે બેઠો છે. એક દિવસ એની છાવણી આમરણની નજીકમાં પડી છે દિવસનું ટાણુ છે. એને એક જરવાડ હાથમાં પગખ્યા લઈને શાસનર્થે દોડ્યો આવ્યો અને સાહેબને જોડે ક્યુ કે "સાહેબ, આલો જહાનવીયા જતાવું"

"જર માતા! નહિ આવેગા"

"અરે સાહેબ, પણ જહાનવીયા મલકાઈ ગયા છે. તમારે જરા ય જોખમ નથી"

"ક્યા હે?"

"સાહેબ આમરણ બેતાના મોહરમાં સૂઈ નગરો જાણીને

બહારવટીયા આસ્થા મળ્યા, અને વાગેથી ભરતીનું પાણી ખાડીમાં ફરી વળ્યું, એટલે અટાણે બહારવટીયા એક ટેકી માથે ઉભા થઈ રહ્યા છે, ને ચારે દરે બળખંખાકાર છે. ભાગવાની બારી નથી રહી. પાંચ બગડે જવા પરાવાઈ હત્ય તેવું છે. મારે આસો.”

“જન, હમ નદિ આવેગા.”

“મારે હત્ય છે તારી ગોરી આમડીને, માળા ફાડીયા !”

એટલું કહીને ભરવાડ ઉપડયો, આગ્યો આમજી દરબારની પાસે. આમરજી દરબાર તૂર્ત ૯ વારે અજા લપાતા લપાતા બગખર બહારવટીયાની પાછળ લઈને બે જીવાન પહાણોએ વાવાને માથે ગોળી છોડી. બેઠોશ થઈને વ શો પડી ગયો. વાવાના માથી વાગડવાણા જીભા ગડે ભરજી ૨ વાસો મળી ગયો.

“વાઠી શો વાવાનુ માથું.” જીભે કુકમ કર્યો.

“ના, એ નહિ જને. કદાચ મારો ભાઈ હત્ય જીવેનો હત્ય ?” એમ બોલીને વાલાનો ભાઈ પગલ મેલવ આડો પડ્યો.

ત્યાં તો બેશુદ્ધિમાથી વાયો બેઠો થયો. પોતાના ઉપર ગોળી છોડનાર બે જીવાન પહાણોને પોને બોપરી ઉપર ગોળી લગાવીને માથાં ફાંડી નાખ્યા. માંજ સુધી ધીંગાણુ કરીને વાઠ વહી ગઈ, એટલે પછી વાવાએ જીભા ગડે હત્ય.

“જીભવા, તારે મારું માથું વાલુવું, ખડં ને ? હવે તારે ને મારે અંજળ ખૂદી ગયા, મારે આસો જન, બેલી.”

જુઓ ગંડ ત્યાંથી જુદો પડ્યો.

એ ધીંગાણામાં વાલોને પણ ખંભા ઉપર પકાણુની ગોળી વાગી, અને બહારવટીયા મારી છૂટ્યા. પોતાના આશરના સ્થાનમાં જઈને વાલોએ સાથીને કહ્યું :

“ બેલી, કોઈ ધુરી લાવજો તો. ”

ધુરી લઈને વાલોએ પોતાને જ હાથે, પોતાની ગોળી વાગી હતી તે જગ્યાની અંદરના માંસમાંથી બાંગેલાં હાડકાંની ઠરચે ઠરચે બહાર કાઢી નાખી. માણસો બેઠે રહ્યા કે માંસની અંદર પડેલા ઝિંદગી અરધી ધુરી ચાલી જાય છે છતાં વાલો નથી ચુંકારે કરતો, કે નથી એ પોતાનો હાથ પાછો ચોસ્તો.

એક મહિના સુધી વાલો પડે રહ્યો.

૪

વૈશાખ મહિનાને એક દિવસે બાર હથીઆરખંધ સિપાઈમાં ચોક્કી સાથે મણુ આર ગાર્ડ આખ્યાં જતાં હતા. અને ગાડાંની અંદર દફતરો બર્સા હતાં. સાથે એક સીરેસ્તદાર બેઠો હતો. જામનગરને ગામડે ગામડેથી રસ્તામાં સિપાઈની ટુકડી ગોવાગોળા પેટાં, કણબીઓના દૂધ અને છુવાણુઓની દુકાનનાં મોટ, દાળ, ધી બંદૂકના કંદા મારી મારીને હથેલેવની જતી હતી. ત્યાં તો જામનગરની જ સગદમાં બહારવટીયાનો ભેટો થયો. વાલોએ પકકાર કર્યો :

“ બજારદાર, ગાડાં ચોખાવો. ”

સિપાઈઓ બંદૂક ઉપાડવા જાય છે કે નહીં તેની જાણ નહીં.

એકેએક સિપાઈની છાતીને ચડી ચૂકી. સિપાઈઓ ફેગત ખાઈ ગયા. વાલે હાથ કરી:

“તો જરીકે હાથ્યા ચાલ્યા છો ને, તો હમણું બાઈડી-છાકરોને રજાવા લઈશ. ખોલો ગાંઠમાં શું બધું છે ?”

“સાહેબનું દફતર.”

“કયો સાહેબ ?”

“નગરના પોલિસ ઉપરી ઓફિસર સાહેબ.”

“ઓહો ! ઓફિસર સાહેબ ? એમને બેટવા સારા બાયડો ધકળે પકારા કરે છે જી જી ઓફિસર કે ? અમારી બાતમી કેવા ગરીબોને સતાવે છે એ કે ? બેલીડાઓ ! ઓફિસરનાં દફતરને દીવાલની મેજીને સળગાવી દીઓ.”

થોડી વારમાં કામળાખાનો મોટો બડકો થયો. દફતર બળીને બાખ થઈ ગયા.

“ક્યાં છે તમારો ઓફિસર સાહેબ ?”

“બાબાચડી.”

“બાબાચડીમાં હવા ખાનો હશે ! કહેજો એને કે તમને વાલે પ્રમ રામ કહેવાડાઓ છે, અને એક વાર મળવાની ઉમેદ છે. અને ખા સીરેસ્તદારનું નાક કાપી દ્યો બાઈ.”

“એ બાઈસાળ ! હું બાઈલુ છું. તમારી ગો છું. મારો જન્મારો પગાડશે મા.” જ્યારે મારે સીરેસ્તદાર ખોટો ખોટો બાઈલુ બની ગયો.

“ઠીક બેલી, છોડી મેલો એને.”

૫

મામદ જામ

મચ્છુ નદી ખળળ ખળળ ચાલી જાય છે. એને કાંઠે જે પડખંડ જીવાનો બેઠા છે. જન્નેની આંખમાં ખુલ્લસ, શરમ અને નિરાશા તરવરે છે.

“ સાચેસાચ શું શીટજાણ સાહેબ, અત્રાણુ ? ” એક જણાએ આંતરની વેદના સાથે પૂછ્યું.

“ હા જામ મામદ જામ, શીટજાણ સાહેબની સાથે જ તારી જોરતને મહોબ્બત છે. ”

“ જોરો ઉડીને, કાઠીઆવાડનો પોલિડીકત્ત ઉડીને મીયાણાની જોરત માથે નજર કરે ? બોસીંગને માથેથી પારસમણિ ઉપાડે ? ”

“ તું નામદ છે. તારાથી શું થવાનું હતું ? ”

“ અત્રાણુ, કસેજી ઉડે છે—તેલની કડા જેવું. અરરર ! જોરત હતી પછી ક્યા જામ માથું નાખ્યું ? ”

“ અને બીજી કારણી આ નવી મા સોઢીઃ આપણને છવાઈ દીપે, ને આપણે બૂખે મર્યું ! ”

કાળબરો મામદ જામ પોતાને ઘેર ગયો. પા શર અરીયું દીધું. તાંસળી બરીને પોતાની જોરત સામે ધરી દીધું.

“ અરે મીયાડા ! ” જામ મ્હોં મલકાવતી બોલીઃ “ ઠેકડી ઠાં કર ! ”

“ઝોરત ! આ જાનમે તો હવે તું સાહેબની મદદગારનું સુખ ભોગવી ગઈ. ખુદ પાસે જાનમે મડમનો અવતાર ભાગ્યે. લે જ કર.”

“અરે ખાવંદ ! તું આ શું બોલે છે ? ચંદણને માથે કુવાડો ન હોય.” એટલું બોલી સ્ત્રી સોળ ક્ષણની હતી તે એક ક્ષણની થઈ ગઈ.

“લે વગલાં મ કર. પી જ.”

“ઠીક ત્યારે અધામેલી !”

એટલું બોલીને જીવાન બાઈ અરીજીની તાંસળી ગરમલાવી ૧૪. ઉપર એક ગર ગીઠ તેજ પીધુ. સોજ તાણીને સૂઈ ગઈ.

મામદ જામ ઉડીને બહાર ગયો. અચાણા બેઠો હતો તેનું કાથે વાતો કરતા લાગ્યો.

“શું કરવું, અત્યાચાર ? બે ૫ કાળ નામણીયું, પણ બે ૫ બોસ્તો. એને માથે ધા હોય ?”

“મામદ જામ ! હણનારને તો હણીએ જ. આ નીકળી સોઢી મા. દેને એના ડેમામાં.”

મામદ, જામે નહીં, મા સોઢીતો, નીકળની બાળી. પછી, એનો કાથ થયો, એટલે વર્ત જ મામદ જામની બરેલી. બદલે તૈયાર પડી હતી તે ઉપાડીને અચાણાએ જામગી દાળી. ગોળી ફરી, સોઢી મીઠાણી ચાલી જતી હતી તેની છાતીની આસપાસ નીકળી ગઈ.

મરતાં મરતાં મોઢીએ જુવાની આપી કે અને મામદ જામે મારી છે. બંદૂક પણ મામદ જામની હતી. જામને કે પદબા.

અલાણો સાથી આપે છે કે “સાહેબ, સોઢીને મેં મારી છે. મામદ જામ નિર્દોષ છે.”

મામદ જામ તકરાર કરે છે કે “ના મહેરજાન, મેં મારી છે. જુઓને, આ બંદૂક પણ મારી છે. અલાણો ખેડો છે.”

કચેરીમાં મુન્સિફને તાજાંજીવી ‘ચંદ્ર ગઢ’ કે આ બે ય જુવાનો એક બીજાનાં ખૂન પોતાને માથે ઝોડી લેવાની કવી છાતી ખતાવે છે !

મામદ જામ ઉપર બીજું તહેમન ‘ઝોરતના ખૂન’ મૂકાયું. અલાણોને સાત વર્ષની સજા મળી, અને મામદ જામને કાળા પાણીને કેસો મળ્યા.

૬

અમદાવાદથી ઉપડેલી રાતની ગાડી, અધરાત ગળતી હતી તે વખતે, સુમવાટા મારતી અને વગડામાં પાવા વગડતી પૂરા વેગમાં આવી જાય છે. જોના એક ડાંગમાં ત્રીસ હટીઆરધારી સિપાહીઓ અને એક જમાદારની ચોટી નીચે સાત કાળા પાણીની સળવાળા બહારવટીયાઓ એકબીજાનાં મોં સામે જોમને બેઠા છે. એક જોરાવર મામદ જામ છે, અને છ ધંનાજાના મીથાણા છે.

ગાડીસાગરના પૂર્વ માથે આવીને ગાડી ધીરી થઈ. ચોટીદાર સિપાહીઓમાંથી ચોડા જણુ જરા ઝોલે મથા. બહારવટીયાએ એક બીજાનાં સામે આંખોની મસારત કરી. હાથમાં બેડી, પગમાં બેડી,

હાથું ચપ્પું સંધેયું નથી, છતાં સહુ એક સામટા ફૂંઠા હાથની બેડીઓ ચોકીવાળાની ખોપરીમાં ઝીંકી, હથીઆર ખૂટવી, બે તથુને ઠાર કરી, મહીમાગરમાં પરચારી છત્રો મારી પોલિયો દાદળાદાદળા જની કાંઈ જોઈ શક્યા નહિ કે આ શું થયું રીડિયા પાડવાની પણ હાથ ન રહી. ત્યાં તો ગાડીએ ધજો પંથ કાપી નાખ્યો.

હાથમા પોલિમના હથીઆર મોના, અને પગમાં બેડીઓ હો છતાં, જહારવટીયા મહીમાગરમા વામજળ પાણીને અંધારમાં વીંધવા લાગ્યા. ચૂપચાપ ખાજવાની આફક તગતા તરતા મામે કિનારે પહોંચ્યા. છ જલ્દીએ પોતાના પગ પથર પર મખી, હાથ વડે પથર મારીને પોતાની બેડીઓ તોડી નાખી, પણ મામદ જામતો પગ સોઝી ગયો હતો. એની બેડીઓ ચપેલપ થઈ જવથી ન તૂટી. તેમજ બેડી તૂટ્યા મિલાય એનાથી ચપાચ તેવું પણ ન રહ્યું. એણે હાથે સાથીઓને કહ્યું:

“બેડીઓ, તમે ભાગવા માડો. હમણા વાકે છૂટી જાણો.”

“તમને છોડીને તો અમો નહિ જઈશું, મામદ જામ.”

“તમે હુજાત કરો. આ ભાઈ ! હું જીવિશ તો નહીં આવીશ. પણ તમે જ્યાં નાહકના શીદ ભીંત દેખી કચગઈ મરો છો ?”

હાથે જલ્દી શીદ પડ્યા. નંદોતા જતા. મામદ જામે આકરા ક્રમ આપી રવાના કર્યા અને પોતે પાછો મહીમાગરમા પડ્યો.

હાથે કાઠે તગતો તરતો, કાંઠાને ઝાલી ઝાલી તથુ ચાર ગાઉ આથે નીખી ગયો.

જદાર આવીને એક પત્થર લીધો. પોતાની પાસે પોલિસ
જમાદારની ઝુંટાવેલી કીચક હતી તેના બે કટકા ક્યાં. એક કટકાથી
ખીમ કટકાની ધાર ઉપર કરવન જેવા આંકા કર્યા.

એવી રીતના કરવત વતી પોતાની બેડી ઘસી ઘસીને કાપી.
હવે એના પગ મોક્ષા થયા.

ભાગ્યો. એક જ દિવસમાં સાઠ ગાઉની મઝબ કરી. મારવા-
ડની સીમમાં ભાગ્યો જાય છે. વેચ તો કેદીનો જ છે.

મારવાડના જાટ લોકો દોર ચારે છે. એણે આ ભાગતા
જીવાનને ભાળ્યો. “એવા કો’ક કેદી ભાગે !”

મામદ જામને પકડી લઈ મુખીને સોંપ્યો. મુખીએ દયા જતાવી.
ખરચી માટે રૂપીઆ દીધા. કહ્યું કે “માંડ ભાગવા.”

વડોદરાના થડમાં નવુ પડે ગામ છે. ત્યાં મામદ જામ આગ્યો.
અમદાવાદની જેલમાં ઉમરખાન નામનો નાયક પોતાનો ભાઈખંધ
હતો, એની બહેનને ઘેર ગયો.

રોટકો ખાય છે ત્યાં ઉમરખાનનો બનેલી આવી પહોંચ્યો.
ઝાણાયો. ઘોડાની સરકથી મામદ જામને ઝડપ્યો, લઈને હાલ્યો
વડોદરે સોંપવા.

માર્ગે ઉમરખાં મળ્યો. સાળો બનેલી લગ્યા. ઉમરખાંએ બને-
લીને કાર માર્યો. “મામદ જામ ! આ છે આ તમચો, આ ઘોડો
ને આ રૂપીઆ પાંચ. ભાગી છૂટ. તારા તકદીરમાં હોય તે ખડે,
પણ અટાણે તો તને અશ્વાએ ઉમાર્યો છે.”

“ઉમરખાં ! થોડીક બાધળી સાડુ ચપને સળી બહેનને ચૂડા ભાંખો ! ધન્ય છે તને બાધ ?” એટલું કહીને ગામદ જામ ચાલ્યો. થોડા વડોદરાની ગુજરીમાં વેચ્યો. ગાડીમાં બેસીને વડવાણ ઉતર્યો. અમરસંગ દરબારના વાવડી ગામે આવ્યો. ને હવે તો પોને સાંધને વેશે છે.

દરબાર ઘેરે નહિ. ઉલીએ સિપાઈ બેસે છે એણે ઓળખ્યો. સિપાઈએ બહારી ગોલીને રાખેલી. તેના કાનમાં વત્તને હતું: “હના રોટલા અને શાક કર. પણ ધીરે ધીરે હો. ઉનાવળ કરીશ મા.”

“હાં ?”

“હાં શું ? જેના માથા સાટે રા. તણુ હજારનું ધનામ નીકળ્યું છે, એ હાથમાં આવ્યો છે. આજ આવણુ બેચનું દાળદર બુદ્ધા !”

“હીક. શીકર નહિ.”

“સાંધ મૌના ! બેસજો હો, રોટલા ચાપ છે.”

એટલું કહીને સિપાઈ ચાણુમાં ગયો. અને પાછળથી એની રખાત ગોલી ઉલીએ આવી. હોંઠ ફફડાવીને બોલી:

“સાંધ મૌના ! બાગવા માંડજો હો. તમે ઓળખાઈ ગયા છો. મને પીઠી મારે માર ફાજદાર પાસે પહેંચી પથ્થુ ગયો છે. તમારા માથાનું મૂલ્ય શું છે જાણો છો ?”

“ના.”

“રા. તણુ હજાર.”

“છતાં તું મને બગાડછ ? તું જીવી છો ?”

“હું ગોલી છું.”

“ગોલી !”

“હા ગોલી ! પણ હવે વધુ જોડવાની વેળા નથી હો !”

બહારવટીયો બાગ્યો. વાધરવા ગામે આવ્યો. વાલો નામોરીના વાવડ મેળવ્યા. એનું ઠામ ડેકાલું જણી લીધું.

“લાલો મારું હથીઆર.”

બહારવટીયાને આશરો આપનાર પેથે પછીએ અને હથીઆર દીધાં. તીક્ષ્ણ પક્ષો. નગર ગયો. વાલો નામોરી અને પોતે પાને જાણ્યાં મોવર સંધવાણી જમાદારને ઘેર ચાર મહિના મેડા કપર રહ્યાં. અતિ પછી ચાકીને પૂછ્યું.

“મોવર સંધવાણી ! કંઈ થઈ શકશે અમને મારી અપાવવાનું ?”

“ભાઈ, અટાણે મોકો નથી.”

“ઠીક ત્યારે, અશ્વામેલી.”

નીકળ્યા. રાજકોટની સડકે સંધિસીધા પડેના થયા. ત્યાંથી ગુનાગુની સડકે.

આ મોવર સંધવાણી પણ મૂળે બારવટે આવ્યો દનો. એનું રતાંત બહારવટીયા ભા-ડમાં આવરી.

પીડીયા ગામની સીમમાં એક દરગારી બાવર જોટાળા બંદૂક ખેંચે નાખીને ફરે છે. મામદ જામે જ્ય નજીને પોતાની બંદૂકની નાજ્ય લાંબી કરી : “મેલી દે જોટાળા. નીકર હમણાં ફૂંકી દઉં છું.”

“હાં ! હાં ! હાં ! મામદ જામ. જિયારાની નોકરી વૂટશે.” એ રીતે વાલાએ બહુ વાર્યો. પણ ફરેલ મીયાણો મામદ જામ ન માન્યો. ભાવરનો જોટો ઝૂંટવી લઈને ઉપડ્યા.

ત્યાંથી વડાળ થઈને ગિરનારના હુંગરમાં : ત્યાંથી આખી ગીર પગ નીચે કાઢી.

ચરખાની સીમમાં પડ્યા : ફકીરોનાં ધોડાં આંચકી લીધાં.

ટોડા દૂધાળામાં ઝરખડી નદીની અંદર રોટલા ખાવા બેઠા : ખીડનો પસાયનો ગાળો દેતો આવે છે : વાલાએ બંદૂક લાંબી કરીને કહ્યું કે “આ તારી માની તો અહળ રાખ.”

પસાયને બાગીને ખેંચને જાણ કરી.

પીપરીઆ ને જાખરા વચાળે ટોડાળા વાવ છે : ત્યાં બહારવટીયાનો પગલ છે. લાડીની ગીસ્તે ત્યાં આવી, આડાં રનાં ધોડાં મેલી ધોંગાણુ આદ્યું. બહારવટીયાઓએ વાવની ચોપામ સાંઢિયાનો ગઢ કર્યો. ફોજવાળા ધોડાં રેડવનાં, જાવ, સામેથી બહારવટીયાની ગોળાઓ ચોંટતી જાવ, રમાં આગ, લામતી જાવ અને ગીસ્તના માણસો પાણી નાખી આગ ઠરતા જાવ. પણ ધોડાંની આથ બહાર ડોકું કાઢ્યા બેળું તો ડોકું હડી જ પડવાનું છે, એ વાત ગીસ્તના માણસો જાણતા હતાં. ફૂંદા હાથવાળા પાલીયાની

બહારવટીયાને ભાગી નીકળતું હતું. વડવાની ડાબે એક બંદૂક ટાંગીને વાંસેથી છાનામાના સરકી ગયા.

ગીસ્ત સમજે છે કે બંદૂક પડી છે, એટલે બહારવટીયા ગયા થી એવી ભ્રમણામાં ને ભ્રમણા ન સાંજ પડી. સાંજે બહારવટીયાની મશ્કરી સમજાઈ બેવકૂફ બનીને ગીસ્ત પાછી વળી.

મૂળી તાબાનું નસાપર ગામ બાંચું : બંદૂકો ઉઠાવી : વડવાણ કાંપમાં શીટજાદુ સાહેબને મક્કા ફાળીની સાથે કહેવ-રાખ્યું કે “અમે-વાલે મોવરે અને મામદે રંગે ન ગામ બાંચું છે. અને અમારી બીજે ક્યાંય જોત કરશે મા, અમે અનલગદમાં ન બેઠા છીએ.”

શીટજાદુ તાર છોડ્યા. ગણી સરકારની બાલાવાળી લાન્સર ટુકડી મગાવી. વાંકાનેર, રાજકોટ વગેરે રજવાડાની ફોજ પણ આગારા મારતી આવી. બધા મૂળી બે હજાર લડવાનું હજ બંધાયું. “ખરે જોરો પોલીસ ઉપરી, મકોઈ સાહેબ સેનાપતિ બની આવ્યો. તાસમાન કુધળો બનવા લાગ્યો અને ઘોડાના ડાળાને દિશાએ ડકા દેવા મોકી.

અનલગદ બાંચીને માંડવાના હુંગરા ઉપર બહારવટીયા વાલાએ જંગસો રૂપીઆની કિંમતનો સાચા લીલા કીનખાપનો વાવટો ડાવી દીધો છે. સત્તુઓને લડાઈના નોતરાં દેતો વાવટો ગળનમાં ઝડપ મારી રહ્યો છે. અને બીજા બહારવટીયા મોટા પીરને ખાનનો ધૂપ કરે છે. હુંગરામાં સુમધી ધૂમાડનો પવિત્ર મધ-
... નાનકડી ફોજને પીરના

ધૂપની સુવાસ આપતાં તો ફાડે ફાડે મરવા માતાની ધણેણી વણ્ટવા લાગી છે.

આ બાળુથી જાદરવટીયાનો નેન્ને બાળનાં જ મેનાપતિએ પરચારે “ચાંચ !” નો હુકમ પોકાયો. “ચાંચ !” ચાનાંનો વાર જ બાનાં ને કારીઓ ઉગામી અસવારોએ ઘોડાને બંદો મેલી દોધાં. બે હળાર માણસોનો દસો ચનાં તો એકું દેખારું કે જરો હમણાં હુંગરો ખજબળી દાસરો.

ત્યાં તો સમેથી ધડ ! ધડ ! ધડ ! બંદોની ધાણી કુટી.

સાઠ બંદો જીને જાદરવટીયાએ તેવાર રાખેલી છે. જ નથા ઉપાડી ઉપાડીને બગાડ કરે છે, બાકીના જ નથા ખાલી પડેલી બંદોને નવેસર બગાડ નથા છે. દારૂગોળાની દારૂમોર લાગી પડી છે. રસિયાની ગણેલીઓનો સામુકતો મે વરમવા માંજો છે,

એક, બે, ત્રણ, ચાર, એમ દસ બાલાવાળા ટપેટપ ગોળા ખાધને જખ્ખી થયા. એટલે બાલાવાળાઓના ગોરા સેનાપતિએ “રીટાચર”નું જીગલ જગલ્યું. એ સાબળનાં નો મકાઈ સાહેબ લાલચોળ થઈ ગયો. થોડા માથે ટોપી પગડવા મંડાયો. ડોળા ફાડીને બાલાવાળા કુકડીનાં ગોરા સરદારને ધમકી દેવા લાગ્યો “ડેમ ! ફૂ”

“જમ કરો ! અમારું કામ જહારવટીયા પકડવાનું મુખક છતવાનું છે.” એમ બોલીને બાલાવાળાએ પોતાની દે અવાયદી તારવી લીધી.

ત્યા તો વાલા મોવરે ઝીંકાયાનામાંથી ને નવ વેંતની લાંબી
ઝંઝાળ હાથ ક્રી દહીં^૧ તેમા તોપ નેત્રી મોટી ગલોલી કંરોતે
પાથર સાથે બાંધીને જામત્રી ચાંપી. હાગતાં તો ઘોર અવાજ કરતી.
ગલોલી વજૂટી. સામી ફોજ પડી હતી ત્યાંથી અરધો માસલ આગળ
જાતે ગલોલીએ ગાડું એક ધૂળ ઉગાડી. ફોજ સમજ
કે કુંગરમાં હાડગોમો મોટા જથ્થામાં છે, 'ને જાણુ પાથુ
ઝાઝા લાગે છે.

સાંજ સુધી ધીંગણું ચાલ્યું. સાંજે સરજ આયમવા ટાંજે ફોજ
પાછી વળી, અને કુંગરમાંથી અવાજ ગાળ્યો કે "વાલીયા
હુંકારી ને ।"

"અને મજકારની....." એમ કહી એક જલ્દારવડીએ
બોલવા ગયો.

"ખજરદાર । નકર જાણાન કાપી નાખીશ." વાલાએ સાવજના
નેત્રી કપ્તુક દીધી.

"જુવાનો । નાડી અને જાણાના જે ગાંતે, સંભાળતો રો ।
કેર વાવેલો ખાક થઇ ગયો જાણુતો. ખુદાએ નાપાકના ખારવત
દી નબાબ્યાં નથી."

એવી રીતે વાલાએ સાથીએનો શીખામણ, દાસી, વારેવારે
વાસો એતાં વચ્ચેના કહેતો અને નવરો પકે ત્યારે તરખી ફરતો,
મહુ ઝાંઝું બોલતો પથુ નહિ. બેરચોનાં ગાનચુલાનમાં કદી
બ્રાતો નહિ.

૭

કાંતરોડીનો એક કાળા હતો. એનું નામ મોકો. એક દિવસે મોકો વાલીયાના પગમાં પડીને પોતાનું કુખ રોવા મડ્યો.

“ શું છે બાઈ ?”

“ મને મદ્રાસ સાહેબ મારી નાખે છે !”

“ શા સાર ?”

“ તારી ખાતમી લઈ આવવા સાર.”

“ તે એમાં મુજબ કીંમતે બાઈ ? જા, બેધડક કહેલે કે વાલીયો અનવગડમાં બેઠો છે. સાહેબની માએ સવારેર ચૂક ખાધી હોય તો આવે મળવા.”

“ પણ વાલા, તને આંગળી ચીંધાડીને હું મરાતુ તો તો કપે બવ છૂડ ?”

“ બાઈ, મરવા માસ્વાની તો આ રમત જ છે ને ! અને વાલો તો સંધાય વેરીઓને સામેથી જ વાવડ લઈ મોકલે છે. વાલાની તે કાંઈ ગોઠું હોય ? જા હું તારે, લઈ આવ સાહેબને.”

અનવગડની ધાર ઉપર વાલો બેઠો છે. મકાઈ સાહેબ ઘોડે ચડીને ચાલ્યો આવે છે. મોખરે મોકો કાળા દોડ્યો આવે છે. સાહેબને દેખીને વાલો હાથ ઉપર ખદ્દક ટેકવી. જરાબર સાહેબના ઘોડાના ડાળવાનું નિશાન લઈ બગડો કર્યો. પગમાં તો ઘોડાના પગમાંથી ડાળો નોખો નીકળી પડ્યો. ચમેડીને મકાઈ

સાહેબે હવે જોયું. બંદૂકની નાળ્ય તાકીને કાળને ઉમેલો ભાળ્યો.
ધાર માથેથી વાલીએ અવાજ દીધો કે—

“ એ ય ઉલ્લુ સાહેબ, આજ ભાસ્તો નથી. ફક્ત ચેતવું છું.
હવેથી મકાને કનડીરા મા. નીકર ધોડાનો ડાબો ઉપડ્યો છે, એમ
તરખૂસ જેવું મારું ઉપાડી લાગરા ”

૮

વાલાની જોરત મરી ગઈ છે. પોતાને જુવાનીનાં પૂર ચાલ્યાં
જાય છે. ખીજ સહુ સાથીઓ પોતપોતાની પરજોતરોને મળવા
વારે વારે જાય આવે છે. પણ વાલાને તો ઘેરે જઈને ખેસવાનું
ઠેકાણું રહ્યું નથી. છતાં વાલાની આંખ કોઈ જોરત સામે
હવે ધાતી નથી. જોખી જેવો વાલો કાં લડતો ને કાં તરખી
ફેરવતો. એમાં એક દિવસ સાથીઓએ વાત છેડી. મામા મોવરે
શરૂ કર્યું :

“ વાલા, હવે તો તારા નીકા કરીએ.”

“ કોની સંગાથે જેલી ?” વાલાએ પૂછ્યું.

“ કારબડાના વીરમ મીયાણાની ડીકરી વાજી સંગાથે. એ
પણ ધરમંગ ચઈ છે.”

“ તમે એ જાણની સાથે વાત કરી છે ?”

“ ના. ”

“ મ જોલો ! અરસ, જેલી, તો પછી મ જોલો.” કહીને
વાલો છા

“ હાં ? ”

“ તો પછી કેમ આલું બોલીને પાપમાં પડે છે ને મને ૫ પાપમાં પાડે છે ? ”

“ પણ એમાં પાપ ને વળી શું ? ”

“ અરે બા, હ બાહ્યા મનમાં જો કદી એમ દરો કે વાલો તો મારો બાહ થાય, તો ? તો કું જુદનો ગુન્હેગાર થાઉં કે નહિ ? દરે પછી આવી નાપાક વાત કરશો મા, બાહ ! ”

૯

સોરઠા બળધોષ નામે ગામ છે. બળધોષ ગામ હાથીપાર્વાળે નામે કાઠી તાલુકદારનું છે. એ ગામમાં રામબાહ નામની રજપૂતાણી, અને એ રજપૂતાણી સાથે મામદ જામને આડો વહેવાર બધાયો છે.* અને વાલાને એ વાતની જાણ થઈ છે. વાલાએ મામદ જામને માથુસો સાથે કહેવરાવ્યું કે “મામદ જામ ! અલ્લા નહિ સાંખે હો, રહેવા દે: બહારવટીયા નાપાક ન હોય.”

“વાલા મોવરને કહેજો કે મારી વાંતમાં વચ્ચે ન આવે. હું બહારવટામાં ક્યાંય ગેરબાજબી વર્તતો હોઉં, તો જાણે મને બધું છે. બાકી મારા મામગી વહેવારમાં તો હું ચાલુ તો કર.” એવો મામદ જામે જવાબ દીધો.

*મીયાજામી આ વાતને સ્વયં બહાર કરે છે તેમાં કદે છે કે મામદ જામ ધણે જ પવિત્ર અગ્રાની રહે.

વાલાનો છવ કળીયે કળીયે કપાવા લાગ્યો. પણ મામદ જમ નેવા બેરદાર સાથીને નકારે દેવાની, કે એની સામે વેર ઉભું કરવાની વાલાની છાતી ચક્ષી નહિ.

એમ ચાતાં ચાતાં એક દિવસ દડવા મામના કુવાડીયા આપરની સાથે રામબાઇ રત્નપૂનાણીના ધણીને સંદેશો મામદ જમ ઉપર આગ્યો કે “પરમ દિવસ આવજો. હાથીયા વાળાના ગડમાં રૂપીયા ત્રણ હજારની કાચળી તૈયાર ટાંપે પડી છે.”

સંદેશો સાંભળીને મામદ જમ વરલાડલા નેવા પોષાકમાં સામદો થયો. અને કહ્યું “હાથ વાલા, આકડે મધવું પોકું ટોંગાય છે.”

“મામદ જમ ! જવા નેણુ નથી હો ! અને તારાં પાપ ત્યાં આપણી પહેલાં પહોંચીને બેસી ગયાં હશે હો ! ત્યાંની જમીનને તે નાપાક બનાવી છે, ત્યાં આપણો બાર ધસી ગીયલો નહિ.”

પણ મામદ જમ ન માન્યો. વાલાને સાથે લઇ સંજ ટાણે બજારોએ માથે વાર વડેતી કરી.

બજારવાડમાં અનાજના મંજ ઉભા છે. ખેડૂનો રાત પછે ચાંદરડાંને અજવાળે પાવા વગાડે છે. હવાલદાર અને પગી પસાયના તાપણ કરીને બેઠા છે. જહાસ્વડીમાઓ પ્રથમ ત્યાં જઈને ત્રાટક્યા. માણસોને વાંધીને કેડ કરી લીધા, અને મામને અંધે જઈ ફક્ત બે જ મગકા કર્યા ત્યાં તો દરબારમાં હાથીયો વાળો કંપચા લાગ્યો. બેઠાડળા બનીને દરબાર પોતાનાં ઘસાળાંને પૂછવા મંજા કે “હે રું કરું ?”

સામે ઠાકીયાણી ઉનાં ફનાં તેણે કહ્યું: “શું હરે કેમ ? અ
મારાં એક વ્નેશ લગાં પડેરીને બેસી જાવ. બહારવટીયાને કહે
કે દરબારને બે ધર છે !”

“અરર !” બોલીને દરબાર ઝાંખા પડી ગયા.

“ત્યારે પૂછતાં શરમાતા નથી દરબાર ? અટાલે પૂછવાનો સ્ત્રો
છે ? કે કોણે ચડી જવાનો ?”

ઠાકીને પોતાના ત્રીસ બંદુકદારો સાથે હાથીયા વાળો મેડીએ
ચડ્યા. બહારવટીયાએ જાગર કબજે કરી લીધી. ગામની મેડીએથી
દરબારી માણસોએ બચાક કર્યા. ગામ ધુમાડે ઢંકાઈ ગયું, અને
બહારવટીયા દરબારગઢની દિવાલો ઢેકીને અંદર ઉતર્યા. જુલે તો
ઘોરડે ઘોરડે તાળાં.

મેડીએ ચડીને બહારવટીયાએ હાથીયા વાળાને હાથ દીધી કે
“એય ઠાકીડા, હાવ ચાવીયું, નીકર હમણાં તારો જાન ઠાકી નાખશું.”

નામદે હાથીયા વાળાનાં હાંમળ ગગડી ગયાં. એણે ચાવી ફગાવી
દીધી. વાળે તો જાગર સાચવીને ઉભો છે એટલે મામદ જામે
ઘોરડા ઉઘાડવા માંડ્યા.

પરેયો ઘોરડા ઉઘાડે ત્યાં અંદર દરબારગઢની ને ગામની
ખાદજાને લપાયેલી દીડી. પૂર્વ પાછું ઘોરડે તાણું લગાવી મામદ
જામ પાડા ફર્યો.

ખીજે ઘોરડા ઉઘાડ્યો. અંદર પટારા દીઠા. ઘંટીનાં પડ મારી
મારીને બહારવટીયા પટારા તોડવા લાગ્યા.

પડકાર કરતો કરતો મામદ જન્મ ફળામાં ઘૂમી રહ્યો છે. ત્યાં તો સાંઢિયાના કાફાની ઓથે કરણપરી નામનો એક જાવો. છપાઈ બેઠેલો. તેને ફંવાડે ફંવાડે શૂરાતન વ્યાપી ગયું. પોતાની પાસે જ, કાડી, રજપૂતો જેના ઉપર યાળી રાખીને જમે છે તે 'પડધી' નામની પિત્તળની નાની બેઠક પડેલી-તે કરણપરીએ ઉપાડી.

'જે ગરનારી !' કહીને જાવાએ પિત્તળની પડધીનો કારમો ધા કપો, એ ધા બસપર મામદ જન્મના માયામાં પડ્યો.

ફાક ! દેતો જાવાજ ચલો. મામદ જન્મના માયાની બોપરી ફાડી ગઈ. જમણી આંખનું રતન પણ પડધીએ ફાડી નાખ્યું.

"અરે તારી જાતનો—" કહી મામદ જન્મ પાછો ફર્યો. જાવાના શરીર ઉપર પંદૂક ચઢાવી. ઓગણીસ ઓગણીસ- છરા જાવાના શરીરને વીંધી, ન્હાઈએ, ઘોપટ નીકળી ગયા, તો ય જાવાએ દોડી મામદ જન્મની જ તસ્વાર ખેંચી લઈ મામદ જન્મના જમણા આંખા ઉપર 'જે ગરનારી !' કહીને ઝીકરી. ઝીકતાં તો તસ્વાર ઠેક સાજ સુધાં ઉતરી ગઈ. શત્રુને મારીને પછી જાવો પડ્યો. મરતી વેળા માગણ બારી રહો લાગ્યો.

સોટની ત્રાંચડી ફરવાનાર આ માગણ જાતના માનવીને એ ટાણે કોણ જાણે કોણે આટલું કૌવન અને આટલી હિમ્મત આપ્યાં ! આગળ કદી એણે તસ્વાર બાંધી નહોતી. ધીંગાલું તો કદી દીઠું નહોતું. નહીં શૂરવીરને હાથડે હરિ આવે છે !

મામદ જન્મના પડખામાંથી આંતરમાંના દબેલા બહાર નીકળી પડ્યો. પાછાં આંતરમાં પેટમાં ઘાલીને મામદ જન્મે

જામ જપર પોતાના ફેંટાની કસકસતી ભેટ બાંધી લીધી, ૨
દોડીને, મરણના દમ ખેંચનાર જાધાની પીઠ ચાબડી ક્યું “ચાખ
જવાન ! તારા જેવા શસ્ત્રીએ હાથે માફ મેલ સુધરી ગયું. ૨
છે તને, બાપ !”

એટલું વચન સાંભળીને જાવાએ છેલ્લી આંખ મીંચી. મા
જામે પાછા ફરીને પોતાના સાથીઓને હાકલ કરી કે—

“બેલીડાઓ, પાછા વળો. હાલો જ. ભૂંટનો માલ મેલી
હાવી નીકળો.”

પોતે આગળ, ને દમ જાણ્યા પાછળ જધા જહારવટીયા મદમાંથ
જહાર નીકળી ગયા. જાજરે વાલો ટેપે છે. તેણે પૂછ્યું :

“કેમ જાવી હાથે ?”

“વાલા ! મારા પાપ આંખી ગયાં. હવે હું બડી બે બડીને
મેમાન છું. મને જ મારી કળર ભેજો કર.”

મામદ જામને ઘેડે બેસારી જહારવટીયા ચાલી નીકળ્યા.

જળધોષથી અરધા ગાઉ ઉપર, વીંછીયાના વેંકળામાં અધરાતને
ગળતે પહોરે જહારવટીયા પહોંચ્યા. એટલે મામદ જામે કહ્યું :

“બેલીડો, જામ આંહી રોકાઓ. આંહી માફ દિવો ને ન
આ વેળુમાં મારી કળર જોદો.”

કળર જોદાઇ.

“હવે બેલી. જાડાની ઉડાઇ માપી જુવો.”

કપરને માખી મામદ જામની કાનની છુટ સુધી ઉડે. ખાડે થઇ ગયો હતો.

“હવે એને વાળીને સાફ કરી નાખો.”

કપર સાફ થઇ ગઇ. પોતે પોતાની મેલે અંદર ઉતરી ગયો. ઉભા રહીને, કપરને કડિ ઉમેલા પોતાના બેંચોને કહ્યું :

“બેલીઓ, મારાં કાળાં કામો મને આંખી ગયાં. સાફ થાય છે કે નહીં તમારામાંથી બાક થઇ જાય છે. અને હવે તમે વાલાની આમન્યામાં વર્તજો. વાલો નીતિવાન છે. લ્યો બાક, હવે અવાખેલી છે. સફ સજ્જોને સો મેં સલામું છે.”

એમ બેલીને પોતે બે દાઢ માથે અડાડી દોરે દિશામાં ફર્યો. અને પછી યા અસ્તા ! દલીને પેટ ઉપરથી પાકડીના બંધ છોડી નાખ્યા. છોકરાંની વાર ના આંતરડાં નીકળી પડ્યાં. મામદ જામ કપરમાં ઢાળેા થઇ ગયો.

એને દહન કરીને જાહારવડીયા ચાલ્યા ગયા.

૧૦

“કુકડ બોલ્યા ! દમગમ ! અગળાને છત્તે મુવેલી કરી ! અ ! ધનામ !”

એક બેલીને વાલાએ પોતાની સામે બેઠેલા કુકડ બોલ નામના સંગાથી પર જાંઠક તાકી. ગોળી છોડી. પણ પાચે બેઠે

ખીમ્મ માથીએ ઝાપ્પી દાથ દરેક ફરી બંદુકની નજીને દેશ માથે.
કદના માથા ઉપર થઈ દવામાં, સનેનાડી બોલાવતી ગેમ્મો ચાલી ગઈ.

“જેર !” કદી વાલાએ બંદુક નીચે નાખી દીધી. “તારી મે
બાઈની દડા બાઈ દરે. ખુદ તારાં લેખાં લેશે !”

પોતાના સાથીઓ તરફ ફરીને એ બોલ્યો :

“આપણું બારવડું” થઈ રહ્યું, બાઈઓ, આઈથી બરોબર અડી
દિવસે આપણને ફટકા દેશો.”

કુંગરની ગાળમાં સરળ આધમવા ટાળે ગમતીન ચહેરો લઈને
બેઠા વાલાએ પોતાના માથીએને કળકળતી આંતરડીનાં આવાં
વેણ સંભળાયાં, અને લમણે દાથ દઈને મહુ સાથીઓ એ આગમ
વાણી સંભળી રહ્યા. કોઈના, મ્હેંમાંથી સામે સખ્ત નીકળે તેવું
નહોતું રહ્યું, તો મે થઈથી ઉડીને માથીઓ બોલ્યા :

“હાં ! હાં ! વાલા ! એવડું બધું વેણ—”

“બેલીઓ ! એ વેણ વિધાનાનું સમજજો. આપણે બાઈસવા-
દીઆએને બેળા દ્યાં, એણે તો આપણને બોટ ન ખવડાવી, પણ
આ કદ્ય બોદ્યે બોટ ખાધી. અરેરે ! જોરની આગર લૂંટી !
કુંગડીની જેમ જોરન કબજતી હતી, એની કાવા ચૂંચી ! એના
નિસાપા આપણી મોર્થ થઈ મોતની મળ્યું પાથરી રહ્યા દરે, એ
નક્કા જાણજો બાઈ !”

ગોસ્વીના ગામ ઝીંકીઆણની સીમમાં- કકડ બોદ્યે પટેલની

આગાઈની આઈતિઓમાં ‘પરવત મોવર’ લખેલ છે તે બરાબર નથી.

દોકરીની આગર લીધી, તે વાત પછી વાલાએ પોતાનું બિંધ માખી લીધું.

* * *

વાલરાની સીમમાં માથોડું માથોડું તથા હાથ છે. એમાં લપાકને બપોરને ટાણે બહારવટીયા બેઠા છે. અને પેથો નામનો પગી એ બધાને લાડવા જમાડે છે. વાલે પૂછ્યું :

“પેથા, આજ તો બહુ દાખડો કર્યો ?”

“બાપુ ! તમે માગં ઘર બરો છો ને હું કો'ક કો'ક વાર તમને ગળી દાડ પણ ન કરાવું ?”

“ભારી મીઠા લાડવા હો !”

“પેથો તો આપણો બાપ છે બા ! ન કેમ ખવરાવે ?”

એમ વખાણ ચાતી જાય છે ને લાડવા પેટમાં પડતા જાય છે. એવે ટાણે કોળી-પેથાએ પોતાના ઊકરાને ગાડવા માથે આડિકા તરીકે બેમારી બહારવટીયાનું ધ્યાન ચૂકાવી ચૂપચાપ રસ્તો લીધો. બહારવટીયાએ સગા બાપની માફક ને પેથાને રાખ્યો હતો ને લૂંટના માવથી ખૂબ ધરવ્યો હતો તેજ પેથાએ એજન્સી પોલીસના ગોરા ઉપરી ગોર્ડન સાહેબની સાથે મળી વાલ બહારવટીયાને ઝેર દેવાનો મનસૂબો કર્યો, આખરેથી ગામથી આવેલો ઝેરવાળા લાડવા વળાવીને પેથાને મોકલ્યા અને એ લાડવા આજ મીયાણાએને પિરસી દીધા. ઝેર ખવરાવીને પોને ગોર્ડનને ખજાર દેવા પહોંચ્યો.

બહેવાવ છે કે એ ઇન્સેક્ટ રેર નહોતું, પણ મૂર્છા આવે તેવા ઠેર પદાર્થ હતો.

વાલાને તો ખબરમાં નહોતી, એટલે એ ફરી પાળતો. એણે આ મીઠા બોજનમાં ભાગ લીધો નથી. બીજા તમામ સંગાથી એણે પેટ જરીને લાડવા ખાઈ, ખૂંટાખૂંટા કુંપળાસર તળાવનું પાણી પીધું. થોડી વાર વિચારો લેવા બેઠો. પા અરથો કસાક થયો, ત્યાં એક પછી એક સડની છબો જવાવા લાગી. તર્ત વાલાનો ભાઈ પરમત ઉભો થઈને બોલ્યો :

“વાલા ! આપણને નક્કી ઝેર ખવડાવ્યું ! અને આપણે ભીંત દેડાળ ભીંસાઈ મુઆ.”

“ઝેર ! નક્કી ઝેર છે. કમળા પેયો !” બીજો બોલ્યો.

“બસ બેઠો ! દરે મોતની સમજ વખતે બહુ વેણ ન હોય. દરે માંડો ભાગવા. અને બોલ્યા ! તારાં કાળાં કામોનો ખુદાઈ હિસાબ ચૂકવાય છે !”

એમ બોલીને વાલો આગળ થયો. બધા ભાગવા લાગ્યા.

“પા અસા !” ફરીને કચ્છવાળો દાદલો ડાબી જમીન પર પટકાઈ ગયો. વાલાએ કહ્યું :

“બેવી, આંઘી આની લાશને કુતરાં ચૂંચશે. એને પડે તો મેલીને ચાલ્યા જાયું તો દુનિયા આપણી દોરનીને ફિટકાર દેશે. મારે એને તો ઉપાડી લેવા સિવાય આંઘીથી ખસવાનું ના નથી.”

દાદલાની લેધેને ઉપાડીને ગદારવટીયા લયડને પેગે ચાવવા થયા. પહેંચ્યા કારડીયાની પાણાખાણમાં. ફરીવાર વાલાએ હુકમ કર્યો :

“ હવે આપણા નેજે આલી મેલી થો મેલી.”

ત્યા જ વાવો મેલીને ઉગમણ પડખે સ્વમા મોત્યો કરી લડના બેઠા.

બળતે બપોરે એન્સીની દુકડી લઈ ગોર્ડન ગોરો આવી ચહોત્યો, અને સામેથી-વાલાએ હાકોગે દીધો.

“ હે દગબાળો ! એ ખવગલીને માટી થવા આવ્યા ! પણ હવે તો ચૂડીધુ પહેરી હોય તો જ આઘા ઉભા રે’જો. ને જો દાઢી-મૂઝના ધણી હો તો આને પગે હાલ્યા આવજો !”

યોડા ઉપર ધોમઝાળ થઈ રહેલા ગોર્ડને દુકડીના માણસોને કહ્યું :

“ જોને પોતાના બામડી છોકરા વહાલા હોય એ ધર તરફ વળી જાજો ભાઈ ! જોને જાન દેવો હોય એ જ ઉભા રહે’જો !”

સાહેબનું પચન મામળાના સામળતા લમામ સિપાહીઓ છાતી કાઢીને ચૂપચાપ ઉભા ગયા, નીમકહવાની અને નોકની સાકળો સડૂના પગમાં પડી ગઈ. સરકાર પાગે થા ન પાગે, આપણા બાળ-બચ્ચાને પાળનારો પરવરકોગાર તો બેઠો જ છે ને ! એક વિચારીને સિપાહીઓ નીમકના ખેલ ખેલવા ઉભા રહ્યા. એક પણ માણસ ન તર્યો.

તૂર્ત સામેથી તાલેરો થયો. “ ઓ વાવા ! હમકુ મારો ! હમકુ ગોલી મારો ” એવી હાકલ કરતા કરતા ગોર્ડન માહેમે પોતાના ધોળને જવારમીયા સામે દોટાકી ચૂંથ્યો, પોતે ધોળની પીઠ પર લાગા થઈને સ્થિર થયા, પણ એટલામાં તો ધોડો ચમકીને તરીકે આડો થઈ ગયો અને સામેથી વાવાના ફૂંકા હાથ પરની બેંક વજ્રી. નાભીમાંથી સ્પષ્ટા દસ્તી ગોળી ધોળની કેશાળીમાં

થઈને બરાબર સાહેબના કાંધમાં ચોંટી અને સાહેબ પટકાપે. બધી થયેયો બદાદૂર અને ટેકાયો સાહેબ પાગે ઉભો થઈને કારીય ખેંચી પગપાગો આમે દોડયો. પણ છેક પાછાખાછુ મુધી પહોંચે તે પહેલાં તો ધડ ! ધડ ! ખીજ બે ગોળા ચોંટી ને સાહેબ પડ્યો.

તેટલામાં તો બહારવટીયાઓને હાડોહાડ ઝેર પ્રસરી ગયું હતું અને વગર માર્યા જ તે જવાના પ્રાણ છૂટી ગયા હતા.

એન્ડ્રી તરફથી ગોડન સાહેબ, હાજી માજીશુ અને મામદ હસાક, એ ત્રણે જણાં એ બહારવટામાં વાઘાની ગોળા વાગતાં કામ આવ્યા.

વાઘો પણ ગોળાએ વીધાઈ ગયો છે, છતાં પડયો નથી. હાથમાં બંદૂક હતી, તેનો કદો ખંભાને ટેકા દઈ રહ્યો છે. અને નાજ્ય નીચે ધરતી સાથે ટેકા લઈ મૃત છે. એ રીતે વાયાનું નિષ્પ્રાણ શરીર બંદૂકનો આધાર મળવાથી જાણે છવતું જગતુ હોય એવું દેખાય છે. એ વખતના એના મ્હોરાની તારીફ કરતી કરતી, ત્રણે રાજ્યોની ફાળેએ આવીને એને ઘેરી લીધે. મોતર સંઘવાણી પણ જામનગરની ગીસ્ત સાથે આવેલો, તેની આંખમાં પોતાના જૂતા અને પાક ભેરવું આવુ ઉજળું મોત દેખીને હેતનાં આંસુ આવી ગયાં.

“ સા...લા કમળા ! લેનો જા ! ” કહીને એક પોલિસે વાલાની હાતીમાં બંદૂકનો કદો માર્યો.

મોતરની આંખ એ ગિવના મોતનું અપમાન દેખીને - ફાટી મઠ. એણે કદો ખાસાગ પોલિસની સામે ડોળા કાઢીને કહ્યું :

“હવે મરી ગયા પછી તારા બાપને શું મહેલ લખને મારી નહો
છે ? જીવતા ભેગ કરવાનો ને ?”

પોવિસે પોતાની ભરેલી બદ્ધ મોવર સામે તાકી. પવનમાં જ
ઘોડો ચપાતા મોવર વધાઈ જતા, પણ મોવરે અત્યંત પવનમાં તે
એ ઉગામેલા બદ્ધની નાળને હાથનો ઝટકે મારી જગત્ત હાથી
કરી દીધી, અને એની વહટલી ગોળી મોવરના મથા ઉપર થઈને
ગાજતી ગાજતી ચાલી ગઈ.

“કાંઈ મીયાણાના પેટનો આદી હાજર છે કે નહિ ? જોઈ
શું રહ્યા છે હજી ?”

એવી હાકલ મોવરના મોમાથી પડતા તે પહાડ જેના
મીયાણા ધમી આવ્યા. ધીમાણુ જમી પડ્યું હોત, પણ બીજા
શાણુ માણુસોએ મોવરને ફાસનાવી પાળી, ઠાકો પાડ્યો.

વાપાના ડચમ આતા મહેમા પાણી મેલીને મોવરે કંઈ કે
“વાલા ! તારા જીવને ગત કરજે, તું મરતનો નથી મર્યો, પણ
એક ગોરાને અને બે બીજા અમનદારોને મારીને મર્યો છે.”

તારી દખાણુ તણા, વિલાતે કાગળ વચાચ
(ત્યા તે) મઢણુ બગલામાય, વાળે મોઢા વાવીયા !

[હિ વાલા ! વિલાયતમાં આદીની દખાવ બેચાચ છે, ત્યારે કંઈ
મઢમે પોતાના ધણીનુ તારે હાથે મૃત્યુ થયું નહીં મોઢાની રક્ત કરે છે.]

* * *

વાપાના મોતની ખબર જુમવા ગઈને પહોંચી. જુમવાએ
રાજકોટ સરકારને જાણે મોકલ્યો કે “વાપાને દગાથી માર્યો છે,
પણ હવે તમે ચેતના રહેજો.”

ધાંગધા તાંબે મેથાણ પાસેના વેંકળામાં જુમતો ધુપાયો છે. સાહેબની ગીસ્ત ત્યાં આવવાની હોવાના એને સમાચાર મળ્યાં છે. જુમો તો ગાંઠ વાળીને બેઠો છે કે પહેલે જ બગાડે સાહેબનું માથું ઉતારી લેવું.

ગીસ્ત લઈને ધાંગધા પોલિસનો ઉપરી સુટર સાહેબ આશ્વેા આવે છે. એ કામેવ ગોરો સમજી ગયો છે કે જુમાની બંદૂક ટાપીવાળાને જ ગોતી લેશે. એટલે એણે કગમત કરી, પોતાની સાથેના એક પદાણુને સારી પેટે દારૂ પીવાડી, ચક્રપૂર બનાવી, પોતાનો પોપાક પહેરાવ્યો અને પોતે પદાણુનો વેશ પહેર્યો. સાહેબને વેશ બેમાન પદાણુ બહારવટીયાઓની સામે આશ્વેા. વર્ત જુમાની ગોળીએ એના મૂંઠા ઉપડી ચૂક્યા.

ત્યાં તો એકલા જુમલા ઉપર પચાસ ગોળીઓની પ્રાગટ્થ ગોળી, જુમો ક્વાડે ક્વાડે વીધાઈ ગયો, ત્યાંક જીવ રહ્યો હતો. જનાં જુઓ પડ્યો નહિ. એની બંદૂકની નેળી ધરતી માથે ટેકા લઈ ગઈ, અને કંદો છાતીએ ગોડવાઈ ગયો. એ રીતને ટેકે જુમો મર્યો મર્યો પણ જીવતા જવાંમર્દની માફક બેઠો રહ્યો.

“ સાચાસ જુમા ! સાચાસ જુમા ! તુમ હમકુ માર દીયા ! તુમ હમકુ માર દીયા ” એવી સાચાચી દેતો દેતો સુટર સાહેબ જુમાને યાજ્ઞકવા લાગ્યો, ત્યારે જુમાએ તો છેલ્લે કચકારે પણ ડોકું ધુણાવ્યું સમસ્ત્યા કરીને સાહેબને સમજાવ્યો કે “ તને હું નથી મારી ચકચો. જૂથથી મેં પદાણુને માર્યો, મારી મનની

નૂમાના નાસ વિષે જીજી વાર્ત એમ ચાલે છે કે:—

“એની ભૂખે મારી ટાળી મેલાણના વેંઝામાં બેઠી છે. તે વળતે એક નન ત્યાંથી નીકળી. બેબો ને વેળાતીઓ હતો, તેમું નામ સુએજ નત. એ ધરમક ગામનો રહીસ હતો અને નૂમાને રાટલા પહોંચાડતો. એણે કહ્યું કે ‘જુમા ! મારી મરનાઈ રાખ. જનને મ લૂંટ !’ પણ જુમાએ ન માન્યું. સુએજએ શુપશુપ એક નસુસને આસપાસ ખજાર દેવા દેડાવ્યો ને આંહી જનનાં ધાંણાંને ઢગલો કરી બહારવગીયા પાસે મકથો. પોતે લૂટારાની અને જનની વચ્ચે સમંજવટ કરાવવા લાગ્યો. ત્યાં તો સુએજ પોતાને મારવાની ધેરવી કરે છે એવો રાક પડતાં જુમાએ એને ઠાર કર્યો.

આ સમાચાર સૂનઈની જોરતને પહોંચ્યા. બહાદૂરી સ્ત્રી માહું નેડાવી, અંદર પાણીતું માલલું મૂકાવી પોતાના ધણીતું રાખ લેવા લૂંટારઓની પાસે આવી. માર્યા પણ પસ્તાતો જુમો સૂનઈના શરીર પાસે જોડાં છે. બાઇએ આવીને ફિટકાર દીધો. અને કહ્યું કે “હવે જો સાચી મીયાણીના પેટના હો તો આતુ વેર વાળનારો કોઈ પહોંચે ત્યાં મુખી ખસશે મા !”

“અરે માડી !” જુમાએ જવાબ દીધો, “અમારો કાળ આવી રહ્યાં છે, નીકર અમને આવું ન સુજે. હવે તો ક્યાં યે નાર્યા વગર અમારે આંહી જ મરવું છે. પણ જન, અમે તરસ્યા છીએ. પાણી પાઇશ ?”

જોરતે પોતાના ધણીના મારનારાઓને માલલામાંથી કંઈ પાણી પીવાડ્યું.

દરબાન તો સેડલા નામે ગળે ચેલાણજી નામના ૧૮-૨૦ વર્ષના જુવાન જતને પોતાના કાકા સૂનઈના મોતની ખજાર પડી. એક તણવાર લઇને એ નીકળ્યો. કાકાની રેલીએ જઈ, ફાલીયો પડી, એ એકલો મેલાણને વેંકળે આગ્યો. આવીને- જુલે તો માંજાના પિલીસ ઉપરી તથા જાલણ પોલિસની દંડીઓને દર રહી રહી વેંઝામાં

વપાયેલા બહારવટીયા પર ફેરવના ગોળબહાર કરી દીધી, એ સુધી બધી દશીઆરધારીઓમાંથી કોઈની જાની હુલસાઓની છાની ઉપર પડેલ વામા નથી ચાલી.

એક તલવાર ધેર ચોમણી એકલો દેડેલા લૂંટારાઓની ઉતારાયો. પાપથી દીવા બની ગયેલા સાતે નજી એ જુવાનની એ તલવારે પતી ગયા.

પતારીને ચોમણી બહાર નીકળ્યા નય છે. એણે પાણી મીઠાણા બાધે છે તેની 'અચી' ઢમર પર બાધેલી હતી દૂરથી સુર ભરમ કે એ બહારવટીયા છે. સુરની ગોળા છૂટી ચોમણી દગા પડેલા.

આલુબાલુથી એકઠા થઈ ગયેલા જતે આ નિર્દોષના મૃત્યુ જમૂન પર આવી ચડ્યા. (તેઓને વહેમ 'પડેલા' કે બહારવટીયાએ મારવાનો નસા ખાટવા માટે નજી જુઝીને સુરે એને માર્યો.) પળખાના પેલિય ઉપરીએ સડુને યાવ કરી લીધા.

[રાવણદત્તા પાળા નાચાનાવાઓ જુમલા ગડને એક રાસ નીચે મુજબ ગાય છે]

૨ 'ગંઢ કાથડના જુમલા રે વાગડને રે'વા રે

ચાર ભાઈઓનું નેડકુ જુમા

પાંચમે ભાવદ, પીર—કાંથડનાં

ચડાણુ માથે ગંઢડા નીકળ્યા

લીધી વાગડની વાટ—કાંથડનાં

ચોડવે ચડતા ખાનને માર્યો

હમીરીઓ માળ્યો હાથ—કાંથડનાં

પ્રાંગવડ ભાંગી પટલને માયો

ચારે જોડ્યાં નિશાણુ—કાંચડનાં

અંડીયો કુંગર ઘોડલે ચેરો

ઘણનો કાઢ્યો ઘાણુ—કાંચડનાં

અંજારની સડકે સાધુ, જમાડયા

ઘાલો નૃમાની જે—કાંચડનાં

પગમાં તોટો હાથમાં નેલો

ભાવદી લેળો યાય—કાંચડનાં

મીયાણા વાલો મોજસ્તું જાવડું કોઈ રાજ તરફનાં અન્યાય ...
નહોઈ યજુ, પણ ચોરતોની લપટાચી ન પરિણમ્યું હઈ. વાલો
આ કરતો, અને ચોરીના સાદસમાં ન એનો એક હાથ હૂંઠા થયો.
એ વાત પણ ચોક્કસ છે.

વાલો નામોરી

નામોરીનો નર છે વઢો

રે વાલો ! તારો દેશમાં ડકો.

કુજવાળાનું ગામ તેં ભાંચું ને ફેણું ચડીયું હજાર
ઉઠ ઘોડાં તો આડાં રે દીધાં ધીંગાણું દીધું ધરા;
—નામોરીનો

વાગડ દેશથી ઉતર્યો વાલો, આવ્યો હરિપર ગામ
કુજર મોવરને જીવતો ગાલ્યો હૈયામાં રહી ગઈ હામ
—નામોરીનો

જસાપરામાં તો જાંગીના દીધા, આવ્યા સુળીપર ગામ;
એર્થીતાના આવી ભરાણા મરાણો મામદ જામ
—નામોરીનો

ખરે ખપોરે પરિયાણ કીધાં ને ભાંચું લાખણપર ગામ;
વાંકાનેશની વાડ ચડિયું, નોતો લેણો મામદ જામ
—નામોરીનો

માળીએ તારે બેસાણું વાલો કારજડું તારે ગામ;
ટોપી વાળાને તે જ - ઉડાવ્યો કેકાવાળાને કલામ
—નામોરીનો

મુંગઈ સરકારે તાર કીધા ને ફેણું ચડીયું હજાર;
નાજ્યું બપૂકું મુશકે છુટે તોય હાલ્યો તું ધરાર
—નામોરીનો

વાલો મોવર જોડો છાતીએ લેવા સાતસો કમ પરજાય;
રંગ છે તારા માતપિતાને અમર નામ કહેવાય
—નામોરીનો

નથી લીધો તારો હોંગલો વાલો નથી લીધું તારે હામ;
ભાવલો કેળીએ રાસડો ગાયો, રાખ્યું નવ ખંડ નામ
—નામોરીનો

